S/O
294.5926
D618a

S/no. 80669

अथ आचारार्कप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ॐनम् ॥ जानकीनयनयुग्मगोचरंमानिनांनयनयोरगोचरं ॥ नीलमेघरुचिरत्नभिंसदाधवयेमनसिराघवंसुदा ॥ १ ॥ उर्मीर
पूर्णगुरुसनंद्रभिंबंपरास्पृशंतंनिजपाणिपल्लवैः ॥ गंगाधरंनौमिभजंगराड्भरूहभीत्यान्वकितंमुहुर्मुहुः ॥ २ ॥ महादेवं नतु जयाभारद्वाजकुले
द्भवः ॥ दिवाकरोरकिंनत्वाव्याचारार्कंतनोत्यसौ ॥ ३ ॥ तत्रादावुपोद्घातप्रकरणमारभ्यते ॥ हारीतः ॥ अज्ञानतमसांधानांव्यामितानांकुह-
ष्टिभिः ॥ धर्मशास्त्रप्रदीपोयंधार्योमार्गोपदेशकः ॥ मनुः ॥ आचारः परमोधर्मोनृणांश्रेयस्करोभवेत् ॥ इहलोकेपराकीर्तिः परत्रपरमंसुखं
॥ आचारात्प्राप्यतेश्रेष्ठ्यमाचारात्कर्मलभ्यते ॥ कर्मणाजायतेज्ञानंज्ञानान्मोक्षमवाप्यते ॥ पराशरः ॥ आचारः परमोधर्म आचारः परमंतपः
॥ आचारः परमंज्ञानमाचारात्किंनसाध्यते ॥ यस्त्वाचारविहीनोपिविद्वान्वेदपरायणः ॥ सर्वधर्मबहिः कार्योयथाशूद्रस्तथैवसः ॥ स्मृत्यंतरेलौ-
किकाचारोप्यावश्यकत्वेनोक्तः ॥ किंपुनः शास्त्रीयः ॥ तथा ॥ यद्यपिस्यात्स्वयंब्रह्मात्रैलोक्याकर्षणक्षमः ॥ तथापिलौकिकाचारंमनसा
पिनलंघयेत् ॥ तथा ॥ समयाचारिकोधर्मोजातिदेशकुलोद्भवः ॥ ग्रामाचाराः परियाह्याः सर्वत्रैवयथोदितं ॥ धर्ममूलमाहयाज्ञवल्क्यः
॥ श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्यचप्रियमात्मनः ॥ सम्यक्संकल्पजः कामोधर्ममूलमिदंस्मृतमिति पद्मपुराणेपि ॥ बहुत्वादिहशास्त्राणांध
र्ममूलंश्रुतिः स्मृतिः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानांविरोधोयत्रदृश्यते ॥ श्रौतंतत्रप्रमाणंस्यात्तयोर्द्वैधेस्मृतिर्वरा ॥ स्मृतिद्वैधंतुयत्रस्यात्तत्रधर्मोद्भवो १
स्मृती ॥ स्मृतिद्वैधेतुविषयः कल्पनीयः पृथक्पृथक् ॥ वेदप्रणिहितोधर्मोह्यधर्मस्तद्विपर्ययः ॥ वेदोनारायणः साक्षात्स्वयंभूरितिशुश्रुम

३७५६

॥योवैदिकमनादृत्यकर्मस्मार्तेतिहासिकं ॥ मोहात्समाचरेद्विप्रोनसपुण्येनलिप्यतइति ॥ धर्मलक्षणमाहशंखः ॥ देशकालउपायेनद्रव्यंश्रद्धास
मन्वितं ॥ पात्रेप्रदीयतेयत्तत्सकलंधर्मलक्षणं ॥ हेमाद्रौविष्णुधर्मोत्तरेपि ॥ गंगास्नानंशिवोदेवोभियपूजात्मचिंतनं ॥ ध्यानंनारायणस्यैतत्स
कलंधर्मलक्षणमिति ॥ तत्रैवबृहस्पतिः ॥ दयाक्षमानसूयाचशौचानायासमंगलं ॥ अकार्पण्यमस्पृहत्वंसर्वसा धारणानिच ॥ सर्वेषांक्ष
त्रराजन्यविट्शूद्राणांधर्मलक्षणानीत्यर्थः ॥ दयादीनांलक्षणमाह ॥ स एव ॥ परेवाबंधुवर्गेवामित्रेद्वेष्टरिवासदा ॥ आपन्नेरक्षितव्यंतुदयैषा
परिकीर्तिता ॥ बाह्येवाभ्यंतरेवापिदुःखउत्पादितेपरैः ॥ नकुप्यतिनवाहंतिसाक्षमापरिकीर्तिता ॥ गुणान्गुणिनोहंतिस्तौतिमंदगुणान
पि ॥ नान्यदोषेषुरमतेसानसूयाप्रकीर्तिता ॥ अभक्ष्यपरिहारश्चसंसर्गश्चाप्यनिंदितैः स्वधर्मेचव्यवस्थानंशौचमेतत्प्रकीर्तितं ॥ शरीरंपी
ड्यतेयेनसुशुभेनापिकर्मणा ॥ अत्यंतंतन्नकुर्वीतअनायासःसउच्यते ॥ प्रशस्ताचरणंनित्यमप्रशस्तविवर्जनं ॥ एतद्धिमंगलंप्रोक्तंऋ
षिभिस्तत्वदर्शिभिः ॥ स्तोकादपिप्रदातव्यमदीनेनांतरात्मना ॥ अहन्यहनियत्किंचिदकार्पण्यंहितत्स्मृतं ॥ यथोत्पन्नेनसंतोषःकर्तव्योह्य
ल्पवस्तुनि ॥ परस्यचिंतयेन्नार्थंसास्पृहापरिकीर्तितेति ॥ कर्मकरणेदिङ्नियमउक्तः कर्मप्रदीपेकात्यायनेन ॥ यत्रदिङ्नियमोनास्तिजप
होमादिकर्मसु ॥ तिस्रस्तत्रदिशःप्रोक्ताऐंद्रीसौम्यापराजिता ॥ गौतमः ॥ रात्रावुदङ्मुखःकुर्याद्देवकार्यंसदैवहि ॥ शिवार्चनंसदाप्ये
वंशुचिःकुर्यादुदङ्मुखः ॥ सदारात्रौदिवात्वेवित्याख्यातंगुरुभिःक्वचित् ॥ विष्णुः ॥ दिङ्नियमाभावेप्राचीमनुरुध्यकर्मकुर्यात् ॥ प्राच्यु

आ॰क॰ कात्यारमयूखेतत्रांतरे ॥ यत्रैव मानुस्क विय स्वदेविपाचीनुतांवेदविदोवदंति ॥ ततोपरोपूर्वत्कपूज्ययोश्वसदागमज्ञाः प्रवदंतितांतु ॥ द्वितीया
२ त्वागमोक्तपूजायामेवेतितत्रैवोक्तं ॥ कात्यायनः ॥ यत्रोपदिश्यतेकर्मकर्तुरंगंनतूच्यते ॥ दक्षिणस्तत्रविज्ञेयः कर्मणांपारगः करः ॥ आश्व
लायनसूत्रं ॥ दक्षिणंप्रतीयादनादेशइति ॥ वराहपुराणे ॥ स्नानपूजातर्पणादिजपहोमसुरार्चनं ॥ उपवासव्रताकार्यंसायंसंध्याहुती
विना ॥ चतुर्विंशतिमते ॥ इक्षवःपः फलंमूलंपयस्तांबूलमौषधं भक्षयित्वापिकर्तव्याः स्नानदानादिकाः क्रियाः ॥ कर्मप्रदीपे ॥ पित्र्यमं
त्रानुद्रवणे आत्मालंभेधमेक्षणे ॥ अधोवायुसमुत्सर्गेप्रहासेनृतभाषणे ॥ मार्जारमूषकस्पर्शे आक्रुष्टेक्रोधसंभवे ॥ निमित्तेष्वेषुसर्वत्र क-
र्मकुर्वन्नपःस्पृशेत् ॥ आत्मालंभोत्हृदयस्पर्शः ॥ हारीतः ॥ आर्द्रवासाजलेकुर्यात्तर्पणाचमनंजपं ॥ शुष्कवासाः स्थलेकुर्यात्तर्पणाचमनंजपं ॥
आपस्तंबः ॥ संध्यार्थेभोजनार्थेवास्नानार्थेपितृकर्मणि ॥ शूद्राहृतेननाचामेद्यागादिहवनेषुच ॥ यमः ॥ आपः करनखस्पृष्टाः समान्
मातियोद्विजः ॥ सुरांपिबतिसुव्यक्तंयमस्यवचनंयथा ॥ बौधायनः ॥ शुध्यभावेभवेत्किंचिद्भौमंस्यातुतज्जलं ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥
आर्षंछंदश्चदैवत्यं विनियोगंतथैवच ॥ वेदितव्यंप्रयत्नेनब्राह्मणेनविशेषतः ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ आसीनऊर्ध्वः प्रह्वोवानियमोयत्रनेदृ
शः ॥ तदासीनेनकर्तव्यंनप्रह्वेननतिष्ठता ॥ सदोपवीतिनाभाव्यंसदाबद्धशिखेनच ॥ विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनतत्कृतं ॥ नचाचो २
त्तरार्धेनयज्ञोपवीतस्यकर्मांगतोक्तेः कर्मकालातिरिक्तकालेयज्ञोपवीतधारणमैच्छिकमितिवाच्यं ॥ मलापकर्षणस्नानेगात्राभ्यंगेतथैव

न॥उपवीतंपृथक्कुर्यादन्यत्रनरकंव्रजेत् इत्याश्वलायनोक्तेः ॥ मंत्रन्यस्तोपवीतंयद्विनाभ्यंगंनचोद्धरेत् ॥ त्रुटितंवायदिभ्रष्टंपुनर्मंत्रेणधा-
रयेत् ॥ नवीनंधारयेद्विप्रोनजीर्णंनपरैर्धृतमितिहारीतोक्तेश्च ॥ अथात्रप्रसंगाद्यज्ञोपवीतनिष्पत्तिप्रकारंवदामः ॥ प्रयोगपारिजातेवि-
ष्णुः ॥ कार्पासक्षौमगोवालशणवल्कतृणादिकं ॥ यथासंभवतोधार्यमुपवीतंद्विजातिभिः ॥ शुचौदेशेशुचिःसूत्रंसंहतांगुलिमूलके ॥ आवेष्ट्य
षण्णवत्यानत्रिगुणीकृत्ययत्नतः अब्लिंगकैस्त्रिभिर्मंत्रैस्तत्प्रक्षाल्योर्ध्ववृत्तंकृतं ॥ पुनस्तत्त्रिगुणीकृत्यनवसूत्रमधोवृतं ॥ अप्रदक्षिणमावृत्तं
सावित्र्यात्रिगुणीकृतं ॥ वसिष्ठः ॥ त्रिरावेष्ट्यदृढंकृत्वाहरिब्रह्मेश्वरान्नमेत् ॥ एवंकृत्वोपवीतंस्यात्तस्यैकाग्रंथिरिष्यते ॥ देवलः ॥ ग्रंथेस्त्रिनव
सूत्रस्यवस्थितादेवताःक्रमात् ॥ ॐकारोग्निस्तथानागःसोमःपितृप्रजापती ॥ वायुःसूर्यश्चसर्वश्चइत्येतानवतंतवः ॥ रुद्रेणदीयतेग्रंथिःसा
वित्र्याचाभिमंत्रितं ॥ तस्यार्थमुपवीतंस्यान्मातिलवंनचोद्धृतं ॥ सावित्र्यादशकृत्वोद्भिर्मंत्रिताभिस्तदुक्षयेत् ॥ ब्रह्मचारिणएकंस्यात्स्नातस्य
द्वेबहूनिवा ॥ यज्ञोपवीतंपरममितिमंत्रेणधारयेत् ॥ बहूनांधारणेतत्रप्रत्येकंमंत्रइष्यते ॥ भृगुः ॥ ब्रह्मसूत्रेतुसव्येंसेस्थितेयज्ञोपवीतिता
॥ प्राचीनावीतितासव्येकंठस्थेतुनिवीतिता ॥ मनुः ॥ मेखलामजिनंदंडमुपवीतंकमंडलुं ॥ अप्सुप्रास्यविनष्टानिगृहीतान्यानिमंत्रवत्-
ति ॥ इतिभारद्वाजमहादेवभट्टात्मजदिवाकरकृते आचारार्के उपोद्घातप्रकरणं ॥ सूर्याःकर्मपुंडरीकायतास्तेयेननिःसंभ्रमंविज्ञापणनाये ॥ सं
साराब्धिंदूरपारंभवतनुंभस्थानोकामारूरुक्षोःप्रणामाः ॥ १ ॥ आश्वलायनः ॥ अथोच्यतेगृहस्थस्यनित्यकर्मयथाविधि ॥ यत्कृत्वानृणा-

आ॰कं॰ प्राप्नोतिदैवात्किंपाचमानुषात् ॥ अथात्रब्राह्ममुहूर्तमारभ्यास्नापंकर्माण्युच्यंते ॥ ब्राह्ममुहूर्तश्चद्वेधाअंत्ययामात्मकोरात्रेरुपांत्यमुहूर्तश्च
२ तत्राद्यः पितामहेनोक्तः रात्रेस्तुपश्चिमोयामोमुहूर्तोब्राह्मउच्यते ॥ द्वितीयस्तुप्रयोगपारिजातेरात्रिगतमुहूर्तपंचदश कंप्रक्रम्यब्राह्मो ना-
सत्यस्तथैवमुहूर्त भक्तमोनिशांति ॥ मनुः ॥ ब्राह्मेमुहूर्तेबुध्येतधर्मार्थौचानुचिंतयेत् ॥ कायक्लेशांश्चतन्मूलान्वेदतत्वार्थमेवच ॥ आगमे ॥
ब्राह्मेमुहूर्तेचोत्थायचिंतयेद्रघुनंदनं ॥ श्रीपूर्वेजपमध्यस्थंद्विजपानंविचक्षणइत्यादिप्रातःस्मरणंपितामहोक्तं ब्राह्ममुहूर्तमारभ्यका
र्यमितिकेचित् ॥ श्रीमातामहचरणास्तु द्वितीयब्राह्ममुहूर्तमारभ्यप्रातःस्मरणंकार्यं ॥ पितामहोक्तस्तु ॥ वेदाभ्यासार्थमित्याहुःपु
र्वैतत् ॥ रात्रेरंत्ययामेतुद्विजोवेदंविचिंतयेत् ॥ इतिपरशुरामनिबंधेकात्यायनोक्तेः ॥ अत्रस्वापेप्रायश्चित्तमुक्तंस्मृतिरत्नावल्यां ॥
ब्राह्मेमुहूर्तेयानिद्रासापुण्यक्षयकारिणी ॥ तांकरोतिद्विजोमोहात्पादकृच्छ्रेणशुध्यतीति ॥ अत्रस्मरणीयमाहव्यासः ॥ महर्षिर्भगवा-
न्व्यासःकृत्वेमांसंहितांपुरा ॥ श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मात्मापुत्रमध्यापयच्छुकं ॥ मातापितृसहस्राणिपुत्रदारशतानिच ॥ संसारेष्वनुभू
तानियांतियास्यंतिचापरे ॥ हर्षस्थानसहस्राणिभयस्थानशतानिच ॥ दिवसेदिवसेमूढमाविशंतिनपंडितं ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरौम्येषनचक-
श्चिच्छृणोतिमे ॥ धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यते ॥ नजातुकामान्नभयान्नलोभाद्धर्मंत्यजेज्जीवितस्यापिहेतोः ॥ धर्मोनित्यः २
सुखदुःखेत्वनित्येजीवोनित्योहेतुरस्यत्वनित्यः इमांभारतसावित्रींप्रातरुत्थाययःपठेत् ॥ सभारतफलंप्राप्यपरंब्रह्माधिगच्छति-

धर्ममनिं प्रातः स्मरामि खलु तत्सवितुर्वरेण्यं रूपं हि मंडलमृचोथ तनुर्यजूंषि ॥ सामानि यस्य किरणाः प्रभवादिहेतुं ब्रह्मा
हरात्मकमलक्ष्यमचिंत्यरूपं ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि तरणिं तनुवाङ्मनोभिर्ब्रह्मेंद्रपूर्वकसुरैर्नुतमर्चितं च ॥ वृष्टिप्रमोचनविनिग्रहहेतुभू
तं त्रैलोक्यपालनकरं त्रिगुणात्मकं च ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि सवितारमनंतशक्तिं पापौघशत्रुभयरोगहरं परं च ॥ तं सर्वलोककलनात्मककालमूर्तिं
गोकंठबंधनविमोचनमादिदेवं ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं भानोः प्रातः प्रातः पठेत्तु यः ॥ स सर्वव्याधिनिर्मुक्तः परं सुखमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ प्रातः
स्मरामि गणनाथमनाथबंधुं सिंदूरपूरपरिशोभितगंडयुग्मं ॥ उद्दंडविघ्नपरिखंडनचंडदंडमाखंडलादिसुरनायकवृंदवंद्यं ॥ १ ॥ प्रातर्नमा
मि चतुराननवंद्यमानमिच्छानुकूलमखिलं च वरं ददानं ॥ तं तुंदिलं द्विरसनाधिपयज्ञसूत्रं पुत्रं विलासचतुरं शिवयोः शिवाय ॥ २ ॥ प्रातर्भ
जाम्यभयदं खलु भक्तशोकदावानलं गणविभुं वरकुंजरास्यं ॥ अज्ञानकाननविनाशनहव्यवाहमुत्साहवर्धनमहं सुतमीश्वरस्य ॥ ३ ॥ श्लोक
त्रयमिदं पुण्यं सदा साम्राज्यदायकं ॥ प्रातरुत्थाय सततं यः पठेत्प्रयतः पुमान् ॥ ४ ॥ प्रातः स्मरामि शरदिंदुकरोज्ज्वलाभां सद्रत्नवन्मकरकुंडल
हारभूषां ॥ दिव्यायुधोर्जितसुनीलसहस्रहस्तां रक्तोत्पलाभचरणां भवतीं परेशां ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि महिषासुरचंडमुंडशुंभासुरप्रमुखदैत्य
विनाशदक्षां ॥ ब्रह्मेंद्ररुद्रमुनिमोहनशीललीलां चंडीं समस्तसुरमूर्तिमनेकरूपां ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि भजतामभिलाषदात्रीं धात्रीं समस्त
जगतां दुरितापहंत्रीं ॥ संसारबंधनविमोचनहेतुभूतां मायां परां समधिगम्य परस्य विष्णोः ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं देव्याश्चंडिकायाः पठेन्

आ० कं० रः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ ४ ॥ प्रातः स्मरामि भवभीतिहरं सुरेशं गंगाधरं वृषभवाहनमंबिकेशं ॥ खट्वांगशूलवरदाभय-
५ हस्तमीशं संसाररोगहरमौषधमद्वितीयं ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि गिरिशं गिरिजार्धदेहं सर्गस्थितिप्रलयकारणमादिदेवं ॥ विश्वेश्वरं विजितविश्व-
मनोभिरामं संसार० ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि शिवमेकमनंतमाद्यं वेदांतवेद्यमनघं पुरुषं महांतं ॥ नामादिभेदरहितं षड्भावशून्यं सं० ॥ ३ ॥ प्रातः स-
मुत्थाय शिवं विचिंत्य श्लोकत्रयं येनुदिनं पठंति ते दुःखजालं बहुजन्मसंचितं हित्वा पदं यांति तदेव शंभोः ॥ ४ ॥ स्कांदे प्रातः स्मरामि भवभीति
महार्तिशांत्यै नारायणं गरुडवाहनमब्जनाभं ग्राहाभिभूतवरवारणमुक्तिहेतुं चक्रायुधं तरुणवारिजपत्रनेत्रं ॥ १ ॥ प्रातर्नमामि मनसा वचसा च
मूर्ध्ना पादारविंदयुगलं परमस्य पुंसः ॥ नारायणस्य नरकार्णवतारणस्य पारायणप्रवणविप्रपरायणस्य ॥ २ ॥ प्रातर्भजामि भजतामभयंकरं तं
प्राक्सर्वजन्मकृतपापभयापहत्यै ॥ यो ग्राहवक्त्रपतितांघ्रिगजेंद्रघोरशोकप्रणाशमकरोद्धृतशंखचक्रः ॥ ३ ॥ श्लोकत्रयमिदं पुण्यं प्रातः काले
पठेत्तु यः ॥ लोकत्रयगुरुस्तस्मै दद्यादात्मपदं हरिः ॥ ४ ॥ प्रातः स्मरामि रघुनाथमुखारविंदं मंदस्मितं मधुरभाषि विशालभालं ॥ कर्णावलं-
बिचलकुंडलशोभिगंडं कर्णांतदीर्घनयनं नयनाभिरामं ॥ १ ॥ प्रातर्भजामि रघुनाथकरारविंदं रक्षोगणाय भयदं वरदं निजेभ्यः ॥ यद्राजसं-
सदि विभज्य महेशचापं सीताकरग्रहणमंगलमाप सद्यः ॥ २ ॥ प्रातर्नमामि रघुनाथपदारविंदं पद्मांकुशादिशुभरेखि सुखावहं मे ॥ योगींद्रमा- ५
नसमधुव्रतसेव्यमानं शापापहं सपदि गौतमधर्मपत्न्याः ॥ ३ ॥ प्रातर्वदामि वचसा रघुनाथनाम वाग्दोषहारि सकलं शमलं निहंति ॥ यत्पार्व-

नीलस्वपतिनासहमोस्तुकामाभीत्यासहस्रहरिनामसमंजजाप ॥ ४ ॥ प्रातः श्रये श्रुतिनुतां रघुनाथमूर्त्तिं नीलांबुदोत्पलसितेतररत्ननीलां ॥ आ
मुक्तमौक्तिकविशेषविभूषणाढ्यांध्येयांसमस्तमुनिभिर्निजमुक्तिहेतुं ॥ ५ ॥ यः श्लोकपंचकमिदं प्रयतः पठेन्नित्यं प्रभातसमये पुरुषः प्रबु
द्धः ॥ श्रीरामकिंकरजनेषुसएवमुख्यो भूत्वाप्रयातिहरिलोकमनन्यलभ्यं ॥ ६ ॥ ब्रह्मामुरारिस्त्रिपुरांतकारी भानुः शशी भूमिसुतोबुध
श्च ॥ गुरुश्चशुक्रः शनिराहुकेतवः कुर्वंतुसर्वेममसुप्रभातं ॥ १ ॥ भृगुर्वसिष्ठः क्रतुरंगिराश्चमनुः पुलस्त्यः पुलहश्चगौतमः ॥ रैभ्योम
रीचिश्च्यवनश्चदक्षः कुर्वंतुसर्वेम ॥ २ ॥ सनत्कुमारः सनकः सनंदनः सनातनोप्यासुरिपिंगलौच ॥ सप्तस्वराः सप्तरसातलानिकुर्वं ॥ ३ ॥
सप्तार्णवाः सप्तकुलाचलाश्चसप्तर्षयोद्वीपवनानिसप्त ॥ भूरादिकृत्वाभुवनानिसप्तकु० ॥ ४ ॥ पृथ्वीसगंधासरसास्तथापस्पर्शीचवायुर्ज्व
लितंचतेजः ॥ नभःसशब्दं महतासहैवकुर्वंतुसर्वे० ॥ ५ ॥ इत्थंप्रभातेपरमंपवित्रंपठेत्स्मरेद्वाशृणुयाच्चतद्वत् ॥ दुःस्वप्ननाशस्त्विहसुप्रभा
तं भवेच्चनित्यं भगवत्प्रसादात् ॥ ६ ॥ पुण्यश्लोकोनलोराजापुण्यश्लोकोजनार्दनः ॥ पुण्यश्लोकाचवैदेहीपुण्यश्लोकोयुधिष्ठिरः ॥ ७ ॥ अ
श्वत्थामाबलिर्व्यासोहनुमांश्चविभीषणः ॥ कृपः परशुरामश्चसप्तैतेचिरजीविनः ॥ सप्तैतान्संस्मरेन्नित्यंमार्कंडेयंतथाष्टमं ॥ जीवेद्वर्षशतं
सोपिसर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ९ ॥ अहल्याद्रौपदीसीतातारामंदोदरीतथा ॥ पंचकंनास्मरेन्नित्यंमहापातकनाशनं ॥ १० ॥ इत्यादिपुराण
मंत्रान्पठित्वा ॥ समुद्रवसनेदेविपर्वतस्तनमंडलेविष्णुपत्निनमस्तुभ्यंपादस्पर्शंक्षमस्वमे ॥ इतिभार्यास्थापरविंगुरुंच नमस्कृत्यप्रातर

शिभिरिति सर्वसूक्तं पठेदित्युपविधाने ॥ ततो मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् ॥ तत्रादौ मूलवाक्यानि लिख्यंते ॥ पराशरः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय कुर्याद्विण्मू-
त्रमेव च ॥ नैर्ऋत्यामिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकं भुवः इति ॥ अंगिराः ॥ उत्थाय पश्चिमे रात्रेस्तत आचम्य चोदकं ॥ अंतर्धाय तृणैर्भूमिं शिरः प्रावृत्य
वाससा ॥ अयज्ञियैरनार्द्रैश्च तृणैः संछाद्य मेदिनीं ॥ कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु शुचौ देशे समाहितः ॥ देवता ऋषयः सर्वे पिशाचोरगराक्षसाः ॥ इतो गच्छंतु
भूतानि बहिर्भूमिं करोम्यहं ॥ कृत्वा यज्ञोपवीतं तु पृष्ठतः कंठलंबितं ॥ विण्मूत्रं तु गृही कुर्याद्यद्वा कर्णे समाहितः इति ॥ अयं च व्यवस्थितविकल्पः ॥ य
द्येकवस्त्रो यज्ञोपवीतं कर्णे कृत्वा मूत्रपुरीषोत्सर्गं कुर्यादिति शांखायनोक्तेः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ दिवा संध्यासु कर्णस्थब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः ॥ कुर्यान्मू-
त्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुखः ॥ कर्णोत्र दक्षिणः कर्मांगानामनुक्तौ तु दक्षिणांगं भवेत्सदेति स्मृत्यर्थसारे उक्तत्वात् ॥ पवित्रे दक्षिणे कर्णे कृत्वा वि-
ण्मूत्रमुत्सृजेदिति लिंगाच्च ॥ भरद्वाजः ॥ अथापकृष्य विण्मूत्रं लोष्ठकाष्ठतृणादिना ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ गृहीतशिश्नश्चोत्थाय मृद्भिरभ्युद्धृतैर्ज-
लैः ॥ गंधलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतंद्रितः ॥ यमः ॥ आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात्ससिकतां तथा ॥ विप्रे तु शुक्ला याख्योक्ता रक्ता क्षत्रे विधीयते ॥
हरिद्रवर्णा वैश्ये तु शूद्रे कृष्णां तु निर्दिशेत् ॥ भृगुः ॥ यस्मिन्देशे तु यत्तोयं या च यत्रैव मृत्तिका ॥ सैव तत्र प्रशस्ता स्यात्तया शौचं विधीयते ॥ द्वे लिंगे
मृत्तिके देये गुदे पंच करे दश ॥ उभयोः सप्त दातव्या अविच्छौचे मृत्तिकाः स्मृताः ॥ शौनकः ॥ आर्द्रामलकमात्रास्तु मूत्रशौचे हि मृत्तिकाः ॥ दक्षः ॥
तिस्रोपाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्तमृत्तिकाः ॥ विष्णुः ॥ अर्धप्रसृतिमात्रा तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता ॥ द्वितीया च तृतीया च तदर्धा परिकीर्ति-

ता ॥ वसिष्ठः ॥ एकालिंगेकरेतिस्रः तथा वामे द्वे विजानता ॥ एकैकयामृदापादौ प्रक्षाल्यतुशुचिर्भवेत् ॥ मूत्रशौचंसमाख्यातंशुक्रेतुद्विगुणंभवेत्
वैश्यः ॥ तिस्रस्तुपादयोर्देयाः शौचकामस्यनित्यशइति ॥ एतच्छौचंगृहस्थानांद्विगुणंब्रह्मचारिणां ॥ त्रिगुणंस्याद्वनस्थानांयतीनांस्याच्चतुर्गुण-
पादशौचक्रमः स्मृत्यंतरे ॥ शौचारंभेवामपादे पूर्वंप्रक्षालनंभवेत् ॥ शौचेतुवामपूर्वं स्यादन्यत्रदक्षिणंसदाराज्यादौविशेषः स्मृत्यर्थसारे ॥ दिवाय-
द्विहितंशौचंतदर्धंनिशिकीर्तितं ॥ तदर्धंमातुरेप्रोक्तंमातुरस्यार्धमध्वनिस्त्रीशूद्रादरशक्तानांबालानांचोपवीतिनः ॥ गंधलेपक्षयकरंशौचंकुर्या-
दसंख्यया ॥ आश्वलायनः ॥ लिंगशौचंपुराकृत्वागुदशौचंततः परं ॥ देवलः ॥ धर्मविद्दक्षिणंहस्तमधः शौचेनयोजयेत् ॥ तथाचवामहस्ते
नना भेरूर्ध्वंनशोधयेत् ॥ ऋष्यशृंगः ॥ धाराशौचंनकर्तव्यंशौचरुद्धिसमीप्सता ॥ चुलकेनैवकर्तव्यंहस्तशुद्धिर्विधानतः ॥ मनुः ॥ यावन्नापैत्य-
मेध्याक्तोगंधोलेपश्चतत्कृतः ॥ तावन्मृद्वारिचादेयंसर्वासुद्रव्यशुद्धिषु ॥ अंगिराः ॥ संध्ययोरुभयोर्जप्येभोजनेदंतधावने ॥ पितृकार्येचदैवेच
तथामूत्रपुरीषयोः ॥ गुरूणांसन्निधौदानेयोगेचैवविशेषतः ॥ एषुमौनंसदातिष्ठन्स्वर्गंप्राप्नोतिमानवः ॥ आपस्तंबः ॥ नचसोपानत्कोमूत्रपुरीषे
कुर्यादिति ॥ सारणीये ॥ गृहीत्वाजलपात्रंतुविण्मूत्रंकुरुतेयदि ॥ तज्जलंमूत्रसदृशंपीत्वाचांद्रायणंचरेत् ॥ मलमूत्रंत्यजेद्विप्रो विस्मृत्यैवो-
पवीतधृक् उपवीतंतदुत्सृज्य गृत्वादन्यंनवंतदेति ॥ अंगिराः ॥ मूत्रोत्सर्गे द्विजः कृत्वानकुर्याच्छौचमात्मनः ॥ मोहाद्भुक्त्वात्रिरात्रेणफलंयो आ
त्मशुध्यति ॥ उक्तशौचाकरणेप्रायश्चित्तंस्मृतिरत्नावल्यां गायत्र्यष्टशतेनैवप्राणायामत्रयंतथेतिजपेदितिशेषः ॥ बौधायनः ॥ दैवंकार्यं

तथात्मानंद्रव्यंद्रव्य प्रयोजनं ॥उपपत्तिमवस्थांचज्ञात्वाशौचंप्रकल्पयेत्॥ व्यासः ॥अपवित्रः पवित्रोवासर्वावस्थांगतोपिवा ॥यः स्मरेत्पुंडरीका
क्षंसबाह्याभ्यंतरः शुचिः ॥आश्वलायनः ॥कुर्याद्द्वादशगंडूषान्पुरीषोत्सर्जनेततः ॥ मूत्रोत्सर्गेतुचतुरोभोजनांतेतुषोडश ॥ भक्ष्यभोज्यावसाने
तुगंडूषाष्टकमाचरेत् ॥गंडूषदेशः प्रयोगपारिजाते ॥पुरतः सर्वदेवाश्चदक्षिणेपितरस्तथा ॥ ऋषयः पृष्ठतः सर्वेवामेगंडूषमाचरेत् ॥ अथप्र
योगः ॥पूर्वोक्तब्राह्ममुहूर्तेउत्थायाचम्येष्टदेवतांनमस्कृत्य मानः स्मरणंविधायरविंगुरुंनमस्कृत्यग्रामाद्बहिर्नैऋत्याभिमुखेपात्ययेशुद्धमृत्ति
कांससिकतांजलपात्रंचादायकीटादिरहितस्थलंगत्वामृज्जलपात्रेनिधायायज्ञियैरनार्द्रैस्तृणैर्भूमिमाच्छाद्यप्रावृतशिराः पृष्ठतः कंठलंबित
यज्ञोपवीतोयद्येकवस्त्रस्तर्हिदक्षिणकर्णेनिहितयज्ञोपवीतोमौनीघ्राणास्येपिधायदिवोदङ्मुखोरात्रौदक्षिणामुखोमूत्रपुरीषेउत्सृज्यलोष्ठादि
नागुदंपरिमृज्यगृहीतशिश्नउत्थायपूर्वगृहीतमृज्जलपात्रेगृहीत्वाद्रामलकमात्रमृज्जलैर्द्विवारंलिंगशौचंकृत्वार्धप्रसृतितदर्धार्धैर्मृज्जलै-
स्त्रिवारमपानंशोध्यपुनर्जलैरेवलिंगगुदेप्रक्षाल्यशुद्धमृत्तिकयैकवारंहस्तंप्रक्षाल्यशुद्धभूमिमागत्यान्यमृज्जलैर्दशवारंवामकरंप्रक्षाल्यत
तः करद्वयंसप्तवारंतावद्भिरेवमृज्जलैः प्रक्षाल्यवामदक्षिणपादौप्रत्येकंत्रिः प्रक्षाल्या न्यजलेनद्वादशगंडूषान्वामभागेकृत्वाजलपात्रंत्रिः पर्यु
क्ष्यजलबिंदून्जलेनिक्षिप्योपवीतीद्विराचामेत् ॥ मूत्रमात्रोत्सर्गेतुपूर्ववदेकवारंलिंगंप्रक्षाल्यवामकरंत्रिः प्रक्षाल्यकरद्वयंद्विःप्रक्षाल्यैकैक-
यामृदापादौप्रक्षाल्यगंडूषचतुष्टयंविधायाचामेत् ॥इतिशौचप्रकरणं॥ अथाचमनं वृद्धपराशरः ॥कृत्वाथशौचंप्रक्षाल्यहस्तौपादौन- ६

प्रज्वलैः निबद्धशिखः कच्छस्तद्द्विज आचमनं चरेत् ॥ आचमननिमित्तान्याह हेमाद्रौ मनुः ॥ प्राणस्यायमनं कृत्वा आचमेत्प्रयतोपि सन् ॥ अं
तरं रिवद्धतेयस्मात्तस्मादाचमनं स्मृतं ॥ कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा रथ्यामाचांत उपस्पृशेत् ॥ वेदमध्येष्यमाणश्च अप्यन्नमश्नंश्च सर्वदा ॥ खानींद्रियाणि छि
द्राणि कौर्मे ॥ चंडालम्लेच्छसंभाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ॥ उच्छिष्टपुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं चापि तथाविधं ॥ आचमेदश्रुपाते च लोहितस्य तथैव च
पमः ॥ उत्तीर्योदकमाचम्य अवतीर्य तथैव च ॥ एवं स्यात्तेजसा युक्तो वरुणेनापि पूजितः ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ देवार्चनादिकर्माणि तथा गुर्वभि
वादनं ॥ कुर्वीत सम्यगाचम्य तद्वदेव भुजिक्रियां ॥ वसिष्ठः ॥ क्षुते निष्ठीविते स्वप्ने परिधानेऽश्रुपातने ॥ पंचस्वेतेषु चाचामेच्छ्रोत्रं वा दक्षिणं स्पृशे
त् ॥ इत्याचमननिमित्तानि ॥ अथ द्विराचमननिमित्तान्याह ॥ हेमाद्रौ व्यासः ॥ दाने भोजनकाले च संध्ययोरुभयोरपि ॥ आचांतः पुनराचामे-
ज्जपहोमार्चनेषु च ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे ॥ आचांतः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च ॥ कौर्मे ॥ ओष्ठौ
विलोमकौ स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥ रेतोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेऽनृतभाषणे ॥ ष्ठीवित्वाध्ययनारंभे कासश्वासागमे तथा ॥ चत्वरं वा श्मशा
नं वा समागम्य द्विजोत्तमः ॥ संध्ययोरुभयोस्तद्वदाचांतोप्याचमेत्पुनः ॥ बौधायनः ॥ भोजने हवने दाने उपहारे प्रतिग्रहे ॥ हविर्भक्षणकाले च
द्विराचामेत्तु सर्वथा ॥ हविर्भक्षणोत्तरमाचमनं न कार्यमित्यपि पक्षांतरमपरार्के स्मृत्यंतरे ॥ द्राक्षादीनि फलानीक्षून्पयो मूलं घृतं दधि ॥
तांबूलमौषधं पथ्यं हविर्भक्ष्यापि नाचमेदिति ॥ आचमनविधिमाह योगी ॥ अंतर्जानुः शुचौ देश उपविष्ट उदङ्मुखः ॥ प्राग्वा ब्राह्मेण

वेणाद्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ॥ त्रिः प्राश्यापो द्विरुन्मृज्य खान्यद्भिः समुपस्पृशेत् ॥ इदंचद्विजातिविषयं हृत्कंठतालुगाभिस्तु यथासंख्यं द्विजातयः ॥ शुध्येरन्स्त्री च शूद्रश्च सकृत्स्पृष्टाभिरन्ततइति ॥ याज्ञवल्क्येन स्त्रीशूद्रयोः ॥ सकृद्विधानात् ॥ उदङ्मुखत्वादिनियमोपि द्विजग्रहणाद्विषयएव ॥ जलग्रहणं गोकर्णाकृतिकरेण कार्यमित्याह कण्व :॥ आयतं पूर्वतः कृत्वा गोकर्णाकृतिवत्करं ॥ संहतांगुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिना द्विजः ॥ मुक्तांगुष्ठकनिष्ठेन शेषेणाचमनं चरेत् ॥ अन्वारम्भमाह व्याघ्रः ॥ तावन्नोपस्पृशेद्विद्वान्यावद्वामेन न स्पृशेत् ॥ तीर्थमाह योगी ॥ कनिष्ठादेशिन्यंगुष्ठमूलान्यग्रं करस्य च ॥ प्रजापतिपितृब्रह्मतीर्थदेवान्यनुक्रमात् ॥ वृद्धपराशरः ॥ तीर्थानि पंच विप्रस्य करे संति च दक्षिणे ॥ ब्राह्मं दैवं तथा पैत्र्यं प्राजापत्यं च सौमिकं ॥ ब्राह्मं पश्चिमरेखायां दैवं त्वंगुष्ठमूर्धनि ॥ प्राजापत्यं कनिष्ठादौ मध्ये सौम्यं विजानतः ॥ अंगुष्ठस्य प्रदेशिन्या मध्ये पैत्र्यं प्रतिष्ठितमिति ॥ करतले त्वग्नितीर्थं तेन प्रतिग्रहः ॥ कार्यः ॥ तथा च प्रचेताः ॥ दक्षिणहस्तमध्ये ब्राह्मणस्याग्नेयतीर्थं आग्नेयेन प्रतिगृह्णीयादिति ॥ आचमनीयार्थं तोयमाह ॥ शंखः ॥ अद्भिः समुद्धृताभिस्तु हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥ वह्निना नाभितप्ताभिरक्षाराभिरुपस्पृशेत् ॥ उपस्पृशेदाचामेत् ॥ आतुराणामुष्णोदकमप्यविरुद्धं ॥ तथा च आपस्तंबः ॥ उदकेनातुराणां च तथोष्णेनोष्णपायिनामिति अगस्त्यसंहितायां ॥ केशवाद्यैस्त्रिभिः पीत्वा द्वाभ्यां प्रक्षालयेत्करौ ॥ द्वाभ्यां ओष्ठौ तु संमृज्य द्वाभ्यामुन्मार्जनं तथा ॥ एकेन हस्तं प्रक्षाल्य- ७
पादावपि तथैकेन ॥ संप्रोक्ष्यैकेन मूर्धानं ततः संकर्षणादिभिः ॥ आस्यनासाक्षिकर्णान्नाभिहृत्कं भुजौ स्पृशेत् ॥ एवमाचमनं कृत्वा सा

सान्नारायणोभवेत् ॥ शंखः ॥ तर्जन्यंगुष्ठयोगेनस्पृशेन्नासापुटद्वयं ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यांचचक्षुःश्रोत्रेपुनःपुनः ॥ कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिंहृ
दयंचतलेनवै ॥ तलेनपाणितलेन ॥ सर्वाभिस्तुततःशीर्षंबाहूचाग्रेणसंस्पृशेत् ॥ अथप्रयोगः ॥ शुचौदेशेभूमिष्ठपादोंतर्जानुहस्तः ॥ प्रा
ङ्मुख उदङ्मुखोवोपविश्यसंहतांगुलिनाशुद्धजलं ॥ गृहीत्वामुक्तांगुष्ठकनिष्ठेनवामेनान्वारब्धेनपाणिनाब्रह्मतीर्थेन केशवनारायणमा
धवेतिसंबुध्यंतैस्त्रिभिर्नामभिस्त्रिः पिबेत् ॥ गोविंदविष्णुइतिद्वाभ्यांकरौप्रक्षाल्यमधुसूदनत्रिविक्रमेतिद्वाभ्यामंगुष्ठमूलेनोष्ठौसं
मृज्य वामनश्रीधरेतिद्वाभ्यांतथैवमुखस्पृश्यार्ज्य हृषीकेशेतिवामकरंप्रोक्ष्यपद्मनाभेतिपादौसंप्रोक्ष्यदामोदरेतिमूर्धानंसंप्रोक्ष्यसंकर्षणे
तिसंहतमध्यमांगुलित्रयेणास्यं संस्पृश्य वासुदेवप्रद्युम्नेतिद्वाभ्यामंगुष्ठतर्जनीभ्यांनासापुटेसंस्पृश्यानिरुद्धपुरुषोत्तमेतिद्वाभ्यामंगुष्ठा
नामिकाभ्यांचक्षुषीसंस्पृश्याधोक्षजनारसिंहेतिद्वाभ्यां तथैवश्रोत्रेसंस्पृश्याच्युतेतिकनिष्ठांगुष्ठाभ्यांनाभिंसंस्पृश्य जनार्दनेतिपा-
णितलेन हृदयेसंस्पृश्योपेंद्रेतिशिरः संस्पृश्य हरेकृष्णेतिद्वाभ्यांदक्षिणवामबाहुमूलेस्पृशेत् ॥ एवमाचमनासंभवेस्मृत्यर्थसारे ॥ क्षि
पीत्वा हस्तंप्रक्षाल्यश्रोत्रंस्पृशेत् ॥ इत्याचारार्के आचमनप्रकरणं ॥ अथदंतधावनं ॥ अत्रिः ॥ मुखेपर्युषितेनित्यंभवत्यप्रयतोनरः ॥ तस्मा
दार्द्रमथशुष्कंवाभक्षयेद्दंतधावनं ॥ कात्यायनोपि ॥ उत्थायनेत्रेप्रक्षाल्यशुचिर्भूत्वासमाहितः ॥ परिजप्यचमंत्रेणभक्षयेद्दंतधावनमिति ॥
शुचिर्भूत्वाविण्मूत्रोत्सर्गेणशुचिस्थलेत्यर्थः ॥ जपमंत्रः प्रयोगेवक्ष्यते ॥ अत्रिः ॥ कनिष्ठाग्रसमंस्थूलंपर्वाग्रकृतकूर्चकं ॥ दंतधावनमुद्दिष्टं

६ जिह्वोल्लेखनिकातथा ॥ इदंदंतान्यक्षान्यस्याकादितत्वंदोगपरिशिष्टान्तानांगमितिकेनिन् ॥ नच ॥ मध्यान्हस्नानादावपिदंतधावनप्रसंगा
त् ॥ मध्येष्टापत्तिरितिवाच्यं ॥ अन्यादिवचने मुखेपर्युषितेसत्येवआचमनतत्स्नानंचस्यैवतस्यशुद्धिहेतुतयाभिधानात् ॥ नहिमध्याह्नकालेमु
खस्यपर्युषितत्वंसंभवति ॥ तस्मात्पृथगेवनदितिसिद्धं ॥ अतएवश्रीमातामहचरणाःदर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वासोमेनयजेतेतिवत्कालार्थः
संयोगइति ॥ युक्तमुत्पश्यंति ॥ दंतधावनेदिङ्नियममाहगर्गः ॥ प्राङ्मुखस्यधृतेसौख्यंशरीरारोग्यमेवच ॥ दक्षिणेनतथाकष्टंपश्चिमेन
पराजयः उत्तरेणगवांनाशः स्त्रीणांपरिजनस्यचेति ॥ अथकालादिनिषेधमाह ॥ व्यासः ॥ प्रतिपद्दर्शषष्ठीषुनवम्यांचैवभारत ॥ दंतानांका
ष्ठसंयोगेदहत्यासप्तमंकुलं ॥ श्राद्धेचयज्ञेनियमेनाद्यात्प्रोषितभर्तृका ॥ दंतकाष्ठमितिशेषः ॥ आचार्यः ॥ अष्टम्योश्चचतुर्दश्योः पंचद
श्योश्चिजन्मस्य ॥ व्यतीपातेचसंक्रांत्यांदंतकाष्ठंनभक्षयेत् ॥ वसिष्ठः ॥ शन्यर्कशुक्रवारेषुकुजाहेव्रतवासरे ॥ जन्माहेश्राद्धदिवसेदंत
काष्ठंविवर्जयेत् ॥ यमः ॥ मध्यान्हेश्राद्धवेलायांयोभक्षेद्दंतधावनं ॥ निराशाःस्तस्यगच्छंतिदेवाः पितृगणैःसह ॥ दंतकाष्ठनिषेधका
लेप्याह ॥ व्यासः ॥ अलाभेदंतकाष्ठानांनिषिद्धायांतिथौतथा ॥ अपांद्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनं ॥ तिथिग्रहणंनिषिद्धकालो
पलक्षणं ॥ दंतकाष्ठालाभेवर्ज्यकालेचतृणपर्णैर्द्वादशगंडूषैर्वामुखंसंशोध्यजिह्वोल्लेखः कार्यएव ॥ तथाच व्यासः ॥ प्रतिपद्दर्श
षष्ठीषुनवम्यांदंतधावनं ॥ पर्णैरन्यत्रकाष्ठैस्तु जिह्वोल्लेखः सदैवतु ॥ स्मृत्यंतरेपि तृणपर्णैःसदाकुर्यादमामेकादशींविना ॥ निषि

हैरिद्रसेकुर्याज्जंबूप्लक्षापर्णकैरपि ॥ स्कांदे ॥ अभ्यंगेचोदधिस्नानेदंतधावनमैथुने ॥ जातेचमरणेचैवतत्कालव्यापिनीतिथिः ॥ दंतकाष्ठपरि
माणंविष्णुराह ॥ द्वादशांगुलिकंविप्रेकाष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ शूद्रविट्क्षत्रजातीनांनवषट्चतुरंगुलं ॥ अत्रोत्तरार्धेव्युत्क्रमेणान्वयोबोध्यः ॥ म
त्स्ये परिमाणांतरमाह ॥ दशांगुलंतुविप्राणांक्षत्रियाणांनवांगुलं ॥ अष्टांगुलंतुवैश्यानांशूद्राणांसप्तसंमितं ॥ चतुरंगुलमानंतुनारी णां
नात्र संशयः ॥ नृसिंहपुराणे ॥ तिन्तिणीवेणुश्लेष्मातकआम्रनिंबोलस्तथैवच ॥ अपामार्गश्चबिल्वश्च अर्कश्चौदुंबरस्तथा ॥ बदरीतिंदुकास्त्वेते
प्रशस्तादंतधावने ॥ नारदोपि ॥ सर्वेकंटकिनःपुण्याःक्षीरिणश्चयशस्विनः ॥ प्रशस्ताइतिशेषः ॥ इत्यमनुरपि ॥ खदिरस्यकरंजस्यकदं
बस्यतथैवच ॥ अर्कस्यकरवीरस्यकुटजस्यविशेषतइति ॥ इहैतेषांफलादिबहुविवक्षव्यंविस्तरात्कोपत्यानभूमः ॥ अंगिराः ॥ प्रक्षाल्यभ
क्षयेत्काष्ठंप्रक्षाल्यैवतुसंत्यजेत् ॥ आयुर्बलमित्यादिमंत्रोयमुक्तः शाखाभिमंत्रणे ॥ पैठीनसिः ॥ तृणपर्णोदकेनांगुल्यावादंतान्धावयेत्प्रदे
शिनीवर्जमिति ॥ शौनकः ॥ पश्चाद्द्वादशगंडूषैर्विदध्याद्दंतधावनं ॥ स्मृत्वोंकारंचगायत्रींनिबध्नीयाच्छिखांततइति ॥ अथप्रयोगः ॥ प्र
तिपत्षष्ठ्यष्टमीनवम्येकादशीचतुर्दशीपंचदशीसंक्रांतिव्यतीपातव्रतोपवासश्राद्धदिनार्कभौमशुक्रमंददिननिषिद्धदिनातिरिक्तदिने
षु ब्राह्मणोद्वादशांगुलप्रमाणेनदशांगुलप्रमाणेनवाकनिष्ठांगुलिस्थूलेनार्तिनिष्पादिविहितवृक्षोद्भवेनचूर्णीकृताग्रेणप्रक्षालितेनक्षुप
फार्द्रपत्रा ॥ आयुर्बलंयशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनिच ॥ ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वंनोधेहिवनस्पतइतिमंत्रेणाभिमंत्रितेन काष्ठेन ॥ मुखदुर्गं—

धिनाशायदंतानां चविशुद्धये ॥ ग्रीवनायचगात्राणांकुर्वेहंदंतधावनमिति मंत्रमुच्चार्य नात्स्यंशोध्यजिह्वोल्लेखंकृत्वाद्वादशगंडूषांश्चकृ
त्वा ॐकारंगायत्रींचस्मृत्वाशिखांबध्नीयादितिदंत धावनप्रकरणं ॥ अथप्रातःस्नानं ॥ हेमाद्रौयोगयाज्ञवल्क्यः ॥ अगम्यागमनात्पा-
पात्पापेभ्यश्चप्रतिग्रहात् ॥ रहस्याचरितात्पापान्मुच्यतेस्नानमाचरन् ॥ अस्नात्वानाचरेत्कर्मजपहोमादिकंक्वचित् ॥ लालास्वेदसमाकीर्णः
शयनादुत्थितःपुमान् ॥ हेमाद्रौदक्षः ॥ अत्यंतमलिनःकायोनवच्छिद्रसमन्वितः ॥ स्रवत्येवदिवारात्रौप्रातःस्नानंविशोधनं ॥ मार्कंडेयः ॥—
अस्नातस्यक्रियाःसर्वाभवंतिह्यफलायतः प्रातःसमाचरेत्स्नानंनद्यांनित्यमितिस्मृतं ॥ प्रातःस्नानंप्रशंसंतिदृष्टादृष्टकरंहितत् ॥ सर्वमर्ह-
तिशुद्धात्माप्रातःस्नायीजपादिकं ॥ गुणादशस्नानपरस्यसाधोरूपंचतेजश्चबलंचशौचं ॥ आयुष्यमारोग्यमलोलुपत्वंदुःस्वप्ननाशश्चयशश्च-
मेधा ॥ तच्चत्रिविधमाहहेमाद्रौदक्षः ॥ नित्यंनैमित्तिकंकाम्यंत्रिविधंस्नानमुच्यते ॥ तर्पणंतुभवेत्तस्यअंगत्वेनप्रकीर्तितमिति ॥ दर्भपुंजस्ना
नंप्रशस्तमित्याहहारीतः ॥ दर्भपुंजंप्रशस्तंस्यात्स्नानदानजपादिकं ॥ स्मृत्यंतरे ॥ स्नानेहोमेजपेदानेस्वाध्यायेपितृकर्मणि ॥ करौसदर्भौकु-
र्वीततथासंध्याभिवादने ॥ हेमाद्रावंगिराः ॥ विनादर्भेणयत्स्नानंयच्चदानंविनोदकं ॥ असंख्यातंचयज्जप्तंतत्सर्वंनिष्फलंभवेत् ॥ दर्भाभावेकाः
प्रयोगपारिजाते ॥ कुशाःकाशायवादूर्वाउशीराश्चसकुंदकाः ॥ गोधूमाव्रीहयोमुंजादशदर्भाःसबल्वजाः ॥ बल्वजंमुच्यार्द्रतृणं कुशाभावेतुका
शास्युः काशाःकुशसमाःस्मृताः ॥ कुशाभावेगृहीतव्याअन्येदर्भायथोचितं ॥ व्यासः ॥ कुशैःपूतंभवेत्स्नानंकुशेनोपस्पृशेद्द्विजः ॥ कुशेन ९

3755

चोद्धृतंतोयं ॥ सोमपानेनसंमितं ॥ शंखः ॥ दर्भाःकृष्णाजिनंमंत्राब्राह्मणाहविरग्नयः ॥ अयातयामान्येतानिनियोज्यानिपुनः पुनः ॥ यातयामंचिरंतेनकार्यास्तमंकुशग्रहणकालउक्तः कात्यायनेन ॥ मासेनभस्यमावास्यात स्यादर्भोच्चयोमतः ॥ अयातयामास्तेदर्भाविनियोज्याःपुनःपुनः ॥ अथदर्भपदंकुशपरमेवदर्शेश्रावणमासस्यसमंत्रोत्पाटिताः कुशाइति : विष्णूक्तेःस्पर्शमंत्रेकुशग्रहणाच्च ॥ आनयनप्रकारमाहमार्कंडेयः ॥ शुचिर्भूत्वाशुचौदेशेस्थित्वापूर्वोत्तरामुखः ॥ ॐकारेणैवमंत्रेणकुशान्स्पृष्ट्वाद्विजोत्तमः ॥ विरिंचिनासहोत्पन्नपरमेष्ठिनिसर्गज ॥ नुदसर्वपापानिदर्भस्वस्तिकरोभव ॥ हुंफट्कारेणदर्भास्तुसकृच्छित्वासमुद्धरेत् ॥ कुशमहिमानंगोभिलः ॥ कुशमूलेस्थितोब्रह्माकुशमध्येजनार्दनः ॥ कुशाग्रेशंकरंविद्यात्सर्वदेवाःसमंततइति ॥ ॥ कुशपाविमाहकात्यायनः ॥ अनंतर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवचप्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रंयत्रकुत्रचित् ॥ मार्कंडेयः ॥ चतुर्भिर्दर्भपिंजूलैर्ब्राह्मणस्यपवित्रकं ॥ एकैकंन्यूनमुद्दिष्टंवर्णेवर्णेयथाक्रमं ॥ हेमाद्रौ ॥ अन्यान्यपिपवित्राणिकुशदूर्वामयानिच ॥ हेमात्मकपवित्रस्यकलांनार्हंतिषोडशीं ॥ काम्यं चोक्तंशारदायां ॥ ताम्रतारसुवर्णानामर्कषोडशसंख्यैर्भिः ॥ कृत्वात्रिशक्तिमुद्रेयं तीव्रद्रागरिघ्ननाशिनी ॥ इदंपवित्रंतर्जन्यांधारयंतिसांप्रदायिकाः ॥ योगियाज्ञवल्क्यः ॥ अनामिकाधृतंहेमतर्जन्यांरूप्यमेवच ॥ कनिष्ठिकाधृतंखड्गं तेनपूतोभवेन्नरः ॥ रौप्यधारणमिदंजीवत्पितृकभिन्नविषयं ॥ तथाच प्रयोगपारिजाते ॥ उत्तरीयंयोगपट्टं तर्जन्यांरजतंतथा ॥ नजीवत्पितृकैर्धार्यंज्येष्ठोवाविद्यतेयदि इत्यस्तुप्रसंगागतं ॥ अथप्रकृतमनुसरामः ॥ बौधा-

आ०र्क यन॥ सप्ताहं प्रातस्नायी संध्याहीनस्त्रिभिर्दिनैः॥ द्वादशाहमनग्निः स्याद्द्विजः शूद्रत्वमाप्नुयात्॥ तद्दोषपरिहारार्थं भानुवारेपिवास्यदे॥
१० भानुवारे लवस्यं प्रातः स्नानं कार्यमित्यर्थः॥ स्नानकालमाह सएव॥ अरुणकिरणग्रस्तां प्राचीं दिशमवलोक्य स्नायादिति॥ स्नानं नद्या-
दिषु कार्यमित्याह हेमाद्रौ मनुः॥ नदीषु देवखातेषु तडागेषु सरःसु च॥ स्नानं समाचरेन्नित्यं गर्तप्रस्रवणेषु च॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ धनुः सह-
स्राण्यष्टौ च गतिर्यासां न विद्यते॥ न ता नदीशब्दवहा गर्तास्ते परिकीर्तिताः॥ धनुर्हस्तचतुष्टयं वितस्तान्॥ एकतः सर्वतीर्थानि जाह्नव्येकैव चा-
न्यतः॥ ब्रह्मलोकेपि शिरसः पतितायां महीतलं॥ मरीचिः॥ भूमिष्ठमुद्धृतं वापि शीतमुष्णमथापि वा॥ गांगं पयः पुनात्येव पापमामरणांतु-
तमिति॥ अथ स्नानविधिः॥ प्रयोगपारिजाते॥ नमाल मृत्तिकास्नानं न कुर्याद्धोमपर्वनिशि॥ प्रातः स्नानं सदा कुर्याद्गोमयेन विचक्षणः॥ मध्यं
दिने मृदा स्नानं सायं कार्यं जलेनवै॥ मनुः॥ खसंस्थं गोमयं ग्राह्यं भूमौ निपतितेपि वा॥ उपर्यधश्च संत्याज्यं संपाद्यं मध्यमं हि यत्॥ नाभिमात्रे ज-
ले गत्वाभिः कुर्यान्मज्जनं ततः॥ गात्राणां क्षालनं कृत्वा सम्यक्स्नायात्ततः परं॥ सम्यग्गोमयादिविधिनेत्यर्थः॥ आदाय गोमयं विप्रो वाम-
पाणौ निधाय च॥ व्यस्तत्वात त्रिधा कृत्वा निक्षिपेत्प्रणवेन तु॥ दक्षिणास्थितभागेन रक्षोहानाय दिक्षु च॥ तीर्थे प्रक्षिपेद्भागमुत्तरं तत-
मभितं॥ मानस्तोकेति मंत्रेण मध्यं चैवाभिमंत्रयेत्॥ मूर्धादिपादपर्यंतं हस्ताभ्यां सुसमाहितः॥ गंधद्वारामित्यनया सर्वांगमनुलेपयेत् १०
॥ प्रार्थनादिमंत्रांस्तु प्रयोगे वक्ष्यामः॥ पुराणे॥ ततः शिरस्त्वपुरतः कृत्वा मज्जेन्नदीमुखः॥ विष्णुः॥ स्रोतसोभिमुखः स्नायान्नदीषु-

प्रवहज्जले स्थावरेचतडागेचरवेरभिमुखंसदा ॥ वायवीये ॥ संध्यामुखस्तुसंध्यायांरात्रौप्राङ्मुखएवसन् ॥ स्रोतसोभिमुखंस्नानंमा-
र्जनंचाघमर्षणं ॥ अन्यत्रार्कमुखोरात्रौप्राङ्मुखोभिमुखोपिवा ॥ कात्यायनः ॥ पुत्रजन्मनिमित्तेषुसर्वेषामुत्तरामुखं ॥ गृहेरुद्रमुखंस्नान
मार्जनादिंतुनोभवेत् ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ आचम्यमार्जनंकुर्यादापोहिष्ठेतिवारुणैः ॥ इमंमेगंगइत्युदकमालोड्यचाघमर्षणं ॥ अंतर्जलेमुखं
कृत्वाकुर्यान्नासाग्रपीडनं ॥ ऋतंचेतिसूक्तंत्रैवद्रुपदांचततोजपेत् ॥ अष्टाक्षरंचप्रणवंस्मरेद्विष्णुमजंप्रभुं ॥ अष्टाक्षरमंत्रःशारदायां ॥ ना
रनमःपदंप्रान्तेरोदीर्घसमन्वितौ ॥ पंचार्णाश्च मंत्रोयंप्रोक्तोवस्वक्षरात्मकइति ॥ शौनकः ॥ कुर्याद्द्वादशभिःस्नानंनामभिःकेशवादि-
भिः ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यमारोग्यंबुद्धिवर्धनं ॥ हस्ताभ्यांजलमादायसकृदेवाभिमंत्रितं ॥ मस्तकेचमुखेबाह्वोर्हृदयेपृष्ठदेशके ॥ अभि
षिंचेत्स्वमात्मानंगायत्र्यायोनिमुद्रया ॥ सप्तजन्मकृतंपापंतत्क्षणादेवनश्यति ॥ कार्ष्णाजिनिः ॥ देवर्षिपितृणांचैवएकद्वित्रिक्रमेणतु ॥-
जलेदद्याज्जलंचात्रअसंस्कृतातटेतथा ॥ असंस्कृतमृतानामित्यर्थः ॥ असंस्कृतप्रमीतानामेकएवतटेक्षिपेत् ॥ इतिबौधायनोक्तेः ॥
चतुर्विंशतिमते ॥ स्नानादनंतरंतावत्तर्पयेत्पितृदेवताः ॥ उत्तीर्यपीडयेद्वस्त्रंसंध्याकर्मततःपरं ॥ व्यासः ॥ यज्ञोपवीतीदेवानांनिवीती
ऋषितर्पणे ॥ प्राचीनावीतीपित्र्येतुस्वेनतीर्थेनभावितः ॥ उशनाः ॥ द्वौहस्तौयुग्मतःकृत्वापूरयेदुदकांजलिं ॥ गोशृंगमात्रमुद्धृत्यजलम
ध्येजलंक्षिपेत् ॥ हेमाद्रौब्रह्मवैवर्ते ॥ नाभिमात्रेजलेस्थित्वाकुर्यात्स्नानांगतर्पणं ॥ देवानृषीन्पितृगणान्सपत्नींश्चाभितर्पयेत् ॥ प्रागग्रान्

स्नानांगतर्पणंकृत्वायस्मणेजलमाहरेत् ॥ नदीसमाप्तंकौर्मे ॥ ज्ञानतोऽज्ञानतोवापियन्मयादुष्कृतंकृतं ॥ तत्सर्वमस्याक्लिन्नंदेवि जगन्मातर्नमो-
स्तुते ॥ स्मृत्यंतरे ॥ विकिरेपिंडदानेचतर्पणेस्नानकर्मणि ॥ आचांतः सन्नकुर्वीतदर्भसंत्यजनंबुधः ॥ मदनपारिजातेशातातपः ॥ अवमृज्या-
न्नस्नातोगात्राण्यंबरपाणिभिः ॥ नचापिधूनयेत्केशान्वाससीनविधूनयेदितिशातातपः ॥ बहिर्नद्यादिष्वाचांतः सोदकः किंचिदस्पृशा-
न् ॥ रथ्यागतोपियत्नेनशुचिरेवहिमानवइति ॥ अथवस्त्रधारणंदेवलः ॥ स्वयंधौतेनकर्तव्याक्रियाधर्माविपश्चिता ॥ नतुनेजकधौ-
तेननाहतेनचकर्हिचित् ॥ धौतवस्त्रशोषणप्रकारमाहशातातपः ॥ प्रागग्रमुदगग्रंवाधौतंवासःप्रसारयेत् ॥ दक्षिणाग्रंपश्चिमाग्रं
पुनःप्रक्षालनंभवेत् ॥ स्मृत्यंतरे ॥ ईषद्धौतंस्त्रियाधौतंशूद्रधौतंतथैवच ॥ प्रसारितंयमदिशि गर्हितंसर्वकर्मसुइतिदक्षस्मृतौ ॥ श्रु-
तिस्मृतिप्रमाणेनग्राह्यंवस्त्रंचधारयेत् ॥ षट्कर्मनिरतोविप्रोग्राह्यंवस्त्रंनधारयेत् ॥ षट्कर्माणिचोक्तानिस्मृत्यंतरे ॥ स्नानंसंध्याजपोहोम-
स्वाध्यायः पितृतर्पणं ॥ मनुः ॥ ब्राह्मणस्यसितंवस्त्रंमांजिष्ठंनृपतेःस्मृतं ॥ पीतंवैश्यस्यशूद्रस्यनीलंमलवदिष्यते ॥ याज्ञवल्क्यः ॥
अग्रहस्तंनवंश्वेतंसदशंनान्यधारितं ॥ अहतंतद्विजानीयात्सर्वकर्मसुपावनं ॥ यंत्रनिर्मुक्तमक्षालितमप्यहतमित्याह ॥ धर्मप्रकाशेशा-
तातपः ॥ अहतंयंत्रनिर्मुक्तमुक्तंवासःस्वयंभुवा ॥ शस्तंतन्मांगलिक्येषुतावत्कालंनसर्वदा ॥ मांगलिक्यंमंगलकर्माणिविवाहादीनि
॥ कच्छस्थानान्याहयाज्ञवल्क्यः ॥ वामकुक्षौचनाभौचपृष्ठेचैवयथाक्रमं ॥ त्रिकच्छेनसमायुक्तोद्विजोसौमुनिरुच्यते ॥ विष्णुपुराणे ॥

होमदेवार्चनाद्यासु क्रियासु पठने तथा ॥ नैकवस्त्रः प्रवर्तेत द्विजो नाचमने जपे ॥ द्वितीयवस्त्राभावे परिधानवस्त्रेणैवोत्तरीयं कार्यं ॥ एकं
चेद्वासो भवति तस्यैवोत्तरवर्गेण प्रच्छादयीतेति पारस्करगृह्यात् ॥ उत्तरीयाभावे वस्त्रस्योर्ध्वभागं उत्तरीयं कुर्यादिति योगीश्वरवचनाच्च ॥ स्म्र
त्यंतरे ॥ यज्ञोपवीतेद्वे धार्ये श्रौते स्मार्ते च कर्मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थं वस्त्राभावे च तु र्थकं ॥ आचारमयूखादिग्रंथेषु तु वस्त्राभावे त
द्विषयतदनिपाठः ॥ परशुराममनिबंधे तु ॥ उपवस्त्रं यदा न स्यात्तदा चत्वारि धारयेदिति यज्ञोपवीतप्रकरणे उक्तं ॥ आर्द्रवस्त्रमूर्ध्वमार्गेण
निष्काशनीयमित्युक्तं ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ स्नानं कृत्वार्द्रवस्त्रं तु ऊर्ध्वमुत्तारयेद्द्विजः ॥ आर्द्रवस्त्रमधस्ताच्चेत्पुनः स्नानेन शुध्यति ॥ इदं च
गृहस्नानविषयं ॥ ऊर्ध्वमुत्तारयेद्वस्त्रं गृहे न ग्राममध्यस्त्यजेदित्याचारादर्शे बौधायनोक्तेः ॥ अथ प्रसंगाद्गृहस्नानविधिरुच्यते ॥ व्यासः ॥ शी
तास्वप्सु निषिच्योष्णा मंत्रसंभारयोगतः ॥ गृहेपि शस्यते स्नानं तद्धीनमफलं स्मृतं ॥ यमः ॥ आप एव यदा पूतास्तासां वह्निर्विशोधकः
तस्मात्सर्वेषु कालेषु उष्णांभः पावनं स्मृतं ॥ पादौ प्रक्षाल्य पूर्वं मुखं यज्ञोपवीतिकं ॥ द्विराचम्य कराभ्यां च दर्भान्धृत्वा शिखां स्पृशेत् ॥ प्रा
णायामं ततः कुर्यात्कालज्ञानं यथोदितं ॥ आपो हि ष्ठेति सूक्तेन इमं मे गंग इत्यथ ॥ अतो देवेति सूक्तेन सावित्र्या च विशोधयेत् ॥ शीतोदकं तु
दर्भैस्तु पश्चादुष्णोदकं क्षिपेत् ॥ अत्र मार्जननिषेधमाह बौधायनः ॥ गृहस्नानेन तु प्रोक्तं मार्जनं तर्पणादिकं ॥ नांतराचमनं प्रोक्तं पश्चा
दाचम्य शुध्यति ॥ संग्रहे ॥ स्नानमध्ये नाचमनं मार्जनं तर्पणं न च ॥ वस्त्रस्य पीडनं नैव संकल्परहितं तथा ॥ संकल्परहितं स्नानमध्ये

संकल्परहितेनतुसर्वथासंकल्पवर्जितमित्यर्थः ॥ गृहेगृहस्थस्यस्नानंमध्येसंकल्पवर्जितमिति ॥ षहपमोक्तेः ॥ कैश्चित्तुगृहस्नानेसंक-
ल्पमेवनेच्छंतितदसत् ॥ संकल्पंचयथाकुर्यात्स्नानदानव्रतादिके ॥ अन्यथापुण्यकर्माणिनिष्फलानिभवंतिचेति ॥ मार्कंडेयवाक्या
त्संकल्पस्यावश्यत्वोक्तेः संकल्पमूलः कामोवैयज्ञाः संकल्पसंभवाः ॥ व्रतनियमधर्माश्चसर्वेसंकल्पजाः स्मृताइति मनूक्तेश्च
॥ अत्रैवस्नानताज्ञानसंकल्पः कथमिदमनेनसाधयामीत्य ऊपाकः मंडनः ॥ मुख्यकालेयदावश्यंकर्मकर्तुंनशक्यते ॥ गौणकाले
पिकर्तव्यंगौणोप्यत्रेदृशो भवेत् ॥ ईदृशोमुख्यसमः अत्रविशेषस्तेनैवोक्तः ॥ गौणेष्वेतेषुकालेषुकर्मचोदितमाचरन् ॥ प्रायश्चि-
त्तप्रकरणोक्तांनिष्कृतिमाचरेत् ॥ इतिस्नानविधिः ॥ अथप्रयोगः ॥ अरुणोदयेंतरिक्षस्थंगोमयंसंगृह्यतदभावेमृदमिष्ठमे-
वोपर्यधश्चसंत्यज्यमध्यस्थंगृहीत्वाऽन्यांस्नानसामग्रींचादाय गंगातीर्थमेत्यपूतजलेनमुखंपाणिपादौंच प्रक्षाल्येष्टदेवतां
स्मृत्वानाभिमात्रजलंगत्वात्रिर्निमज्यांगप्रक्षालनंकृत्वादेशकालौस्मृत्वाममकायवाङ्मनःकृतकर्मदोषपरिहारद्वाराश्रीपरमे
श्वरप्रीत्यर्थं प्रातःस्नानंकरिष्यइतिसंकल्प्यगोमयंसव्येपाणौकृत्वा ॐ भूर्भुवः स्वरितित्रेधाविभज्यदक्षिणभागमपानेनप्राच्यांदिदि-
क्षु निक्षिप्योत्तरभागंचतथैवतीर्थेनिक्षिप्यमध्यभागंमानस्तोकेइतिमंत्रेणाभिमंत्र्यगंधद्वारांदुराधर्षांनित्यपुष्टांकरीषिणीं ॥ ईश्वरींस
र्वभूतानांतामिहोपह्वयेश्रियं ॥ अग्रमग्रंचरंतीनामोषधीनांवनेवने ॥ तासामृषभपत्नीनांपवित्रंकायशोधनं ॥ तन्मेरोगांश्चशोकांश्चनु

इमंमेवरुणसर्वदेतिमंत्राभ्यांमूर्धादिसर्वांगमनुलिप्य ॥ हिरण्यशृंगंवरुणंप्रपद्येतीर्थंमेदेहियाचितः ॥ यन्मयाभुक्तमसाधूनांपापेभ्यश्चप्रतिग्रहः
यन्मेमनसावाचाकर्मणावादुष्कृतंकृतं ॥ तन्नइंद्रोवरुणोबृहस्पतिःसवितात्वपुनंतुपुनः पुनरितिद्वाभ्यांवरुणंसंप्रार्थ्यबद्धशिखःपुरतः कृत्वा
नव हस्तंजलेप्रवाहाभिमुखस्त्रिवारमवगाह्यशरीरंप्रक्षाल्य आपोहिष्ठेतिनवर्चसूक्तेनमार्जनंविधायांगुष्ठमूलेनजलंप्रदक्षिणमालोडयेत् ॥
इमंमेगंगे इत्यस्यप्रैयमेधः सिंधुर्नद्योजगतीजलालोडनेविनियोगः ॥ इमंमेगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्ण्या ॥ असिक्न्याम
रुद्वृधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया ॥ इत्यालोड्यजलेमुखंकृत्वानासाग्रंसंपीड्याघमर्षणंकुर्यात् ऋतंचेतित्रिसूक्तेन ॥ ततः ॥ ॐनमोनाराय
णायेत्यष्टाक्षरंमंत्रं ॥ द्रुपदादिवेन्मुमुचानः ॥ स्विन्नःस्नातोमलादिव ॥ पूतंपवित्रेणेवाज्यं ॥ आपःशुंधंतुमैनसः ॥ इतिचजपित्वा ॐविष्णुंच-
स्मृत्वाकेशवादिदामोदरांतैर्द्वादशनामभिर्द्वादशकृत्वो आप्लुत्ययोनिमुद्रयाजलमादायमूर्ध्निमुखेबाह्वोर्हृदयेपृष्ठदेशे ॥ गायत्र्याभिषि-
च्य ॥ नंदिनीनलिनीसीतामालतीचमलापहा ॥ विष्णुपादाब्जसंभूतागंगात्रिपथगामिनी ॥ भागीरथीभोगवतीजान्हवीत्रिदशेश्वरी ॥ द्वा
दशैतानिनामानियत्रयत्रजलाशये ॥ स्नानयुक्तःसदाब्रूयात्तत्रतत्रवसाम्यहं इतिगंगावाक्यंपठित्वानाभिमात्रजलंगतः स्नानांगतर्पणंकु
र्यात् ॥ तच्चेत्थं ॥ प्राङ्मुखःसान्तताभिरद्भिरुपवीती ब्रह्मादयोयेदेवास्तान्देवांस्तर्पयामि ॥ भूर्देवांस्तर्पयामि ॥ भुवर्देवांस्तर्पयामि ॥ स्व
र्देवांस्तर्पयामि ॥ भूर्भुवस्वर्देवांस्तर्पया मीतिपंचमंत्रैरेकैकमंजलिंदेवतीर्थेनदत्वानिवीतीउदङ्मुखः कृष्णद्वैपायनादयोयेऋषयः ॥

स्तान्कव्यांस्त० ॥ भूर्क्व्यांस्त० ॥ भुवर्क्व्यांस्त० ॥ स्वर्क्व्यांस्त० ॥ भूर्भुवःस्वःकव्यांस्तर्पयामीतिपंचभिर्द्वाद्वाकेंजलीसयवाभिरद्भिः प्राजापत्यती-
र्थेनदत्वापदक्षिणामुखः ॥ प्राचीनावीतीपितृतीर्थेनसतिलाभिरद्भिः सोमःपितृमान्यमोंगिरस्वानग्निष्वात्ताःकव्यवाहनादयोयेपितरस्तान्
पितृंस्तर्पयामि ॥ भूः पितृंस्तर्पयामि ॥ भुवः पितृंस्तर्पयामि ॥ स्वः पितृंस्तर्पयामि ॥ भूर्भुवःस्वः पितृंस्तर्पयामीतिपंचभिस्त्रि स्त्रिस्तर्प
यित्वातीरमेत्यअग्निदग्धाश्चयेजीवायेप्यदग्धाःकुलेमम ॥ भूमौदत्तेनतोयेनतृप्तायांतिपरांगतिमितिमंत्रेणांजलिंतटेनिक्षिप्ययेकेचास्म-
त्कुलेजाताअपुत्रागोत्रिणोमृताः ॥ तेगृण्हंतुमयादत्तंवस्त्रनिष्पीडनोदकमितिवस्त्रांतंतीरेनिष्पीड्योपवीतीयन्मयादूषितंतोयंशारीरमल-
संभवात् ॥ तद्दोषपरिहारार्थंयक्ष्माणंतर्पयाम्यहं इतियक्ष्मतर्पणंविधायपूर्वोक्तंशुष्कवासःपरिधायोत्तरीयार्थंद्वितीयंप्रावृत्यचतुर्गुणी
कृत्यंपरिधानीयंउपरिदशांनिष्पीड्यद्विराचम्यतिलकंकुर्यात् ॥ अथतिलकप्रयोगपारिजाते ॥ ललाटेतिलकंकृत्वासंध्याकर्मसमाचरेत् ॥
अकृत्वाभालतिलकंतस्यकर्मनिरर्थकं ॥ मृद्भस्मचंदनंमोक्तंनोयंत्रैवचतुर्थकं ॥ स्नात्वापौंड्रंमृदाकुर्याद्धुत्वाचैवतुभस्मना ॥ देवानभ्यर्च्यगं
धेनजलमध्येजलेनतु ॥ मृदोर्ध्वपुंड्रंभस्मनातिर्यक्चंदनेनोभयमित्याहकात्यायनः ॥ ऊर्ध्वपुंड्रंमृदाकुर्याद्भस्मनातुत्रिपुंड्रकं ॥ उभयंचंदनेनैव-
अभ्यंगोत्सवरात्रिषु ॥ ऊर्ध्वपुंड्रस्यावश्यकत्वमुक्तंसारसमुच्चये ॥ ऊर्ध्वपुंड्रविहीनस्यश्मशानसदृशंमुखं ॥ अवलोक्यमुखंतस्यश्रोस्तु
र्यमवलोकयेत् ॥ बृहन्नारदीये ॥ स्नानंदानंजपोहोमः ॥ संध्यास्वाध्यायकर्मसु ॥ ऊर्ध्वपुंड्रविहीनेनतत्सर्वंनिष्फलंभवेत् ॥ ब्रह्मपुराणे

गंगातीरसमुद्भूतां मृदं मूर्ध्ना बिभर्ति यः ॥ बिभर्ति रूपं सोऽर्कस्य तमोनाशाय केवलं ॥ तिलकस्थानानि ब्रह्मांडे ॥ ललाटे केशवं विद्यान्नारायण-
मथोदरे ॥ माधवं हृदये न्यस्य गोविंदं कंठकूपके ॥ विष्णुं च दक्षिणे कुक्षौ तद्भुजे मधुसूदनं ॥ त्रिविक्रमं कर्णमूले वामकुक्षौ तु वामनं ॥ श्रीधरं च-
तथा केशवं वामयोर्बाहुकर्णयोः ॥ पद्मनाभं पृष्ठदेशे ककुद्दामोदरं स्मरेत् ॥ मूर्ध्नि मूलेन मंत्रेण शेषं द्वादशनामभिः ॥ संकर्षणादिभिः कृष्णोशक्तौ चे
त्केशवादिभिः ॥ व्यासस्तु ॥ वामहस्ते जलं कृत्वा सावित्र्या चाभिमन्त्रितं ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण मर्दयेन्मृत्तिकां ततः ॥ अतो देवेति सूक्तेन तिलकं
धारयेत्सदा इत्याह ॥ एवं यथासंप्रदायं तिलकं कुर्यात् ॥ अथ भस्मधारणविधिः संग्रहे ॥ अग्निहोत्राग्निजं भस्म हविर्जाहोमजं तथा ॥ औपास
नसमुत्पन्नं समिदग्निसमुद्भवं ॥ समिदग्निसमुत्पन्नं धार्यं वै ब्रह्मचारिणा ॥ शूद्राणां श्रोत्रियागारपचनाग्निसमुद्भवं ॥ अन्येषामपि सर्वेषां धार्यं
दावानलोद्भवमिति पुलस्त्यः ॥ अग्निरित्यादिभिर्मंत्रैः शुद्धं भस्माभिमंत्रितं शिवमंत्रेण तद्भस्म मंत्रेण त्र्यक्षरेण वा ॥ गायत्र्या वाथ देवर्षे मंत्रेण-
प्रणवेन वेति ॥ आचार्यः ॥ ललाटे हृदये कंठे बाह्वोः पृष्ठे परे गले ॥ त्रिपुंड्रं भस्मना कुर्यादिष्टमंत्रेण मानव इति क्रियासारे ॥ वामहस्ततले भस्म-
निक्षिप्याच्छाद्यान्यपाणिना ॥ अग्निरित्यादिमंत्रेण स्पृशन्भस्माभिमंत्र्य च स्मृतिसंग्रहे ॥ धार्यं भस्म त्रिसंध्यं तु गृहिणा जलसंयुतं ॥ सार्वकालं
वेत्स्त्रीणां यतीनां जलवर्जितं ॥ वानप्रस्थस्य कन्यानां दीक्षाहीननृणां तथा ॥ मध्याह्नात्प्राग्जलैर्युक्तं परतो जलवर्जितं ॥ मध्यांगुलित्रयेणैव-
स्वदक्षिणकरस्य च ॥ त्रिपुंड्रं धारयेद्विद्वान्सर्वकर्मसु सर्वदा ॥ कात्यायनः ॥ श्राद्धे यज्ञे जपे होमे वैश्वदेवे सुरार्चने ॥ धृतत्रिपुंड्रः पूतात्मा मृत्युं

जयतिमानवः ॥ भविष्ये ॥ सितेनभस्मनाकुर्यात्त्रिसंध्यंचत्रिपुंड्रकंसर्वपापविनिर्मुक्तः शिवेन सहमोदते ॥ सत्यंशौचंजपोहोमः तीर्थेदेवादि
पूजनं ॥ तस्यव्यर्थमिदंसर्वंयस्त्रिपुंड्रंनधारयेत् ॥ अत्रोक्तोऽग्निरित्यादिमंत्रोऽथर्वशिरसायांदर्शितः ॥ अग्निरितिभस्मवायुरितिभस्मजलमि
तिभस्मस्थलमितिभस्मव्योमेतिभस्मसर्व ह वा इदं भस्म ॥ मनएतानिचक्षूंषिभस्मानीति ॥ अस्यऋष्यादिःस्मर्यते ॥ भस्मचामह
स्तेकृत्वाभस्माभिमंत्रणमित्यस्यपिप्पलादिऋषिः रुद्रोदेवता ॥ गायत्रीछंदः ॥ भस्मशुध्यर्थेजपेविनियोगः ॥ इतित्रिपुंड्रभस्मधारणवि
धिः ॥ एवंभस्मधारणविधिः एवंभस्मधृत्वासंध्यांकुर्यात् ॥ अथसंध्याविधिः ॥ मरीचिः संध्यायेननविज्ञातासंध्यायेनानुपासिता ॥ जी
वमानोभवेच्छूद्रोमृतःश्वाचाभिजायते ॥ इतिसंध्यायानित्यत्वमुक्तंदक्षः संध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु ॥ यदन्यत्कुरुतेकर्मन-
तस्यफलभाग्भवेदितिशुचित्वसंपादनेनकर्मांगत्वमप्युक्तं ॥ तच्चप्रातःसंध्यायाएवेतिकेचित् ॥ श्रीमातामहचरणास्तु ॥ संध्याप्र
यस्यापिवचनांतरप्राप्तत्वात्संध्याकालोत्तरत्वात्कर्मांगत्वमितियुक्तमुत्पश्यंतिसंध्याकालोधर्मसारे ॥ उत्तमातारकोपेतामध्यमालु
प्ततारका ॥ अधमासूर्यसहिताप्रातःसंध्यात्रिधामता ॥ उत्तमासूर्यसहितामध्यमालुप्ततारका ॥ कनिष्ठातारकोपेतासायंसंध्या
त्रिधामता ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ उदयास्तमयादूर्ध्वंयावत्स्याद्घटिकात्रयं ॥ तावत्संध्यामुपासीतप्रायश्चित्तंततःपरं ॥ तच्चशाता
तपीये ॥ संध्याकालेत्वतिक्रांतेस्नात्वाचम्ययथाविधि ॥ जपेदष्टशतंदेवींततःसंध्यांसमाचरेत् ॥ मदनपारिजातेतु ॥ कालातिक्रमणेचैवचतु-

यांर्घ्यंप्रदापयेदितिस्मृतं ॥ शौनकः ॥ प्राणानायम्यविधिवद्दाम्यतःसंयतेंद्रियः ॥ अथसंध्यामुपासिष्येइतिसंकल्प्यप्रमार्जयेत् ॥ सएव ॥ नासिका-
मंगुलीभिस्तु तर्जनीमध्यमारते ॥ सव्येनतुसमारुष्यदक्षिणेनविसर्जयेत् ॥ प्रणवव्याहृतीः सप्रगायत्रींशिरसासह ॥ त्रिःपठेदायतप्राणः प्रा-
णायामःसउच्यते ॥ ऋग्विधाने ॥ नवप्रणवयुक्तेन आपोहिष्ठादृचेनतु ॥ संवत्सरकृतंपापंमार्जनान्तेविनश्यति ॥ कात्यायनः ॥ दक्षिणेरेचयेद्वायुंवामे
नापूरितोदरं ॥ कुंभकेनजपंकुर्यात्प्राणायामोभवेदिति ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ पंचांगुलीभिर्नासाग्रंपीडयेत्प्रणवेनवै ॥ मुद्रेयंसर्वपापघ्नीवानप्रस्थगृ
हस्थयोः कनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्यतेश्चब्रह्मचारिणः ॥ निसृभिर्मार्जनंकुर्या दापोहीतिकुशोदकैः प्रतिपादंक्षिपेन्मूर्ध्निप्रतिप्रणवसंयुतं ॥ प्रजा
पतिः ॥ ऋगंतेमार्जनंकुर्यात्पादांतेवासमाहितः ॥ अर्धर्चान्तेयथाकुर्याच्छिष्टानांमतमीदृशं ॥ मंत्राचमनमाहशौनकः ॥ अथाचमनमादायसूर्य
श्चेतिपिबेदपः अथमध्यंदिनेत्वापः पुनंतु इतिचमंत्रतः ॥ मार्जनान्तराण्याह सएव ॥ प्रणवेनव्याहृतिभिर्गायत्र्याप्रणवादृचा ॥ आपोहिष्ठेतिसू
क्तेनमार्जनंहिचतुर्थकं ॥ इमानिमार्जनानिगृह्णेपात्रान्तरमादायकार्याणि ॥ तथाचपारिजाते ॥ नद्यांतीर्थेह्रदेतत्रभाजनेमृन्मयेगृहे ॥ औदुंबरेच
सौवर्णेराजतेदारुसंभवे ॥ कृत्वातुवामहस्तेवासंध्योपास्तिंसमाचरेत् ॥ औदुंबरंताम्रंवामहस्तेतुसर्वथापात्रान्तराभावेबोध्यमिति श्रीमातामह-
चरणाः पात्राशक्तिमाहमरीचिः ॥ गोकर्णाकृतिवत्कृत्वाताम्रेरोप्यचहस्तकं ॥ जलंतत्रविनिक्षिप्यसंध्योपासनमाचरेत् ॥ अथपापपुरुषमाहशौनकः ॥
उद्धृत्यदक्षिणेहस्तेजलंगोकर्णवत्कृते ॥ निश्वास्यनासिकाग्रेतुपाप्मानंपुरुषंस्मरेत् ॥ ऋतंचेतित्रिभृचेवापिद्रुपदांवाजपेत्त्र्यचं ॥ दक्षनासापुटेनैवपा-

पानमपसारयेत् ॥ तज्जलंनावलोक्याथवामभागेक्षितौक्षिपेत् ॥ अथार्घ्यदानंगृह्यपरिशिष्टे ॥ अथाचम्यदर्भपाणिः पूर्णमुदकांजलिमादित्याभि
मुखः स्थित्वाप्रणवव्याहृतिपूर्वयासावित्र्याभिर्निवेदयेन्क्षिपेत्तदेवार्घ्यनिवेदनं ॥ असावादित्योब्रह्मेतिप्रदक्षिणंपरिपतन्परिषिच्यापउपस्पृशेदि
ति ॥ शौनकः ॥ ईषन्नम्रः प्रभातेतुमध्याह्नेऋजुसंस्थितः ॥ द्विजोर्घ्यंप्रक्षिपेद्देव्यासायंचोपविशन्भुवि ॥ मदनरत्नेव्यासः ॥ कराभ्यांतोयमादायगा
यत्र्याचाभिमंत्रितं ॥ आदित्याभिमुखस्तिष्ठंस्त्रिरूर्ध्वंसंध्ययोः क्षिपेत् ॥ सकृदेवतुमध्याह्नेक्षेपणीयंद्विजातिभिरिति ॥ अथगायत्रीजपस्तत्रैव ॥
कृत्वापवित्रंसंप्रोक्ष्यजपस्थानंकुशोदकैः ॥ आधारादीन्नमस्कृत्यकुशाग्रैरासनंततः ॥ बध्वापद्मासनंवापिस्वस्तिकंवायथासुखं ॥ ॐ भूर्भुवःस्वरो
मितिंजपित्वारुह्यासनंहितत् ॥ गृह्यपरिशिष्टेपि ॥ शुचौदेशेदंभसोक्षितेदर्भानास्तीर्य ॥ व्याहृतिभिरुपविश्यप्राणायामत्रयंकृत्वात्वानंव्या
हृतिभिरभ्यस्यसावित्र्याऋषिदैवतछंदांस्यनुस्मृत्यषड्भिस्तदंगमंत्रैर्यथांगमात्मनिन्यस्यात्मानंतद्रूपंभावयेद्यथा ॥ तत्सवितुर्हृदयायनमइति
हृदये वरेण्यंशिरसेस्वाहेतिशिरसि भर्गोदेवस्यशिखायैवषडितिशिखायांधीमहिकवचायहुमितिउरसिधियोयोनइतिनेत्रत्रयायवौषडितिने
त्रकल्पादेषुविन्यस्याथप्रचोदयादित्यस्त्रायफडितिकरतलेस्त्रंप्राच्यादिदिक्षुन्यसेदेषोंगन्यासएनमप्येकेनेच्छंतिसवि धिरवैदिक इतिध्यात्वा
मच्छंवरदेदेवीत्यावाह्यनिषन्नर्धनस्त्रैषामंडलदर्शनान्मंत्रार्थमनुसंदधानःसप्रणवव्याहृतिपूर्विकांसावित्रींजपेदि ति ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ ध्या
येत्तुमनसामंत्रंजिह्वोष्ठौनविचालयेत् ॥ नकंपयेच्छिरोग्रीवांदंतान्नैवप्रकाशयेत् ॥ यक्षरक्षःपिशाचाश्चसिद्धविद्याधरागणाः ॥ यस्मात्प्रभावं

गृह्णंतितस्माद्धुत्वेतुकारयेत् ॥ मनुः ॥ विधियज्ञाज्जपयज्ञोविशिष्टोदशभिर्गुणैः ॥ उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रोमानसः स्मृतः ॥ जपेसंख्यास्मृत्यंतरे ॥ सायंप्रातश्चमध्याह्नेसावित्रींवाप्यतोजपेत् ॥ सहस्रपरमांदेवींशतमध्यांदशावरां ॥ अथगायत्रीजपलक्षणं ॥ संपुटैकषडोंकारागायत्रीत्रिविधामता ॥ तत्रैकप्रणवाभ्यस्यागृहस्थैर्ब्रह्मचारिभिः ॥ गृहस्थोब्रह्मचारीचप्रणवाद्यामिमांजपेत् ॥ अंतेयःप्रणवंकुर्यान्नासौवृद्धिमवाप्नुयात् ॥ संपुटांचषडोंकारांगायत्रींचजपेद्यतिः ॥ व्यासः ॥ अष्टोत्तरशतंनित्यमष्टाविंशतिरेववा ॥ विधिनादशकंवापित्रिकालेषुजपेद्बुधः ॥ ततऊर्ध्वस्यगायत्रीमुत्तमेत्यनुवाकतः ॥ अयंचगायत्रीजपस्तीरमेत्यस्थलेचित्रासनादौकार्योनतुजले ॥ कदाचिदपिनोविद्वान्गायत्रीमुदकेजपेत् ॥ गायत्र्यग्निमुखायोक्तातस्मादुत्थायतांजपेदिति श्राद्धकृत्यगोभिलवचनात् ॥ यत्तु ॥ आर्द्रवासाजलेकुर्यात्तर्पणाचमनंजपमिति हारीतवचस्तद्गायत्रीजपव्यतिरिक्तजपविषयं ॥ नृसिंहपुराणे ॥ त्रिविधोजपयज्ञःस्यात्तस्यभेदंनिबोधत ॥ वाचिकश्चउपांशुश्चमानसस्त्रिविधःस्मृतः ॥ त्रयाणांजपयज्ञानांश्रेयान्स्यादुत्तरोत्तरः ॥ एतेषांलक्षणान्याहविश्वामित्रः ॥ यदुच्चनीचस्वरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ॥ मंत्रमुच्चारयेद्वाचावाचिकोयंजपःस्मृतः ॥ शनैरुच्चारयेन्मंत्रमीषदोष्ठौचचालयेत् ॥ अपरैर्नश्रुतःकिंचित्सउपांशुजपःस्मृतः ॥ धियायदक्षरश्रेण्यावर्णाद्वर्णंपदात्पदं ॥ शब्दार्थचिंतनंभूयःकथ्यतेमानसोजपः ॥ आसनान्याह ॥ व्यासः ॥ कौशेयंकंबलंचैवअजिनंपट्टमेवच ॥ दारुजंतालपत्रंवाआसनंपरिकल्पयेत् ॥ कृष्णाजिनेज्ञानसिद्धिर्मोक्षश्रीर्व्याघ्रचर्मणि ॥ वस्त्राजिनेव्याधिनाशः कंबलेदुःखमोचनं

अभिचारेनीलवर्णंरक्तंवश्यादिकर्मणि॥ शांतिकेकंबलःप्रोक्तःसर्वेष्टंचित्रकंबले॥वशावध्यामृगीतिव्यारव्यातंमयूरके॥जपमालोकातंभांतरे॥अंगुलीगणनादेकंरेखयाष्टगुणंभवेत्॥कुशग्रंथ्याकोटिगुणंरुद्राक्षैःस्यादनंतकं॥अक्षगणनाप्रोक्ता प्रजापतिना ॥अष्टोत्तरशतंकुर्याच्चतुःपंचाशिकांस्तथा॥सप्तविंशतिकंवापिततोनैकाधिकावरा॥अथवान्यूनारक्तवर्णैर्भिर्मकीटरंध्रविवर्जितैः॥अक्षसूत्रंप्रकर्तव्यंगोपुच्छवलयाकृति ॥वक्त्रंवक्त्रेणसंयोज्यपुच्छंपुच्छेनयोजयेत्॥मेरुरूर्ध्वमुखःकार्यःप्रत्येकंनागपाशकं॥पश्चात्तेनजपंकुर्याद्वेदुक्तफलंप्रिये॥इतिनृसिंहपरिचर्यायां॥अनामामध्यमाक्रम्यजपंकुर्याच्चमानसं॥मध्यमामध्यमाक्रम्यजपंकुर्यादुपांशुकं॥तर्जनींतुसमाक्रम्यजपंनैवहकारयेत्॥एकैकमणिमंगुष्ठेनाकर्षन्प्रजपेन्मनुं॥मेरौतुलंघितेदेविनप्रंप्रफलभाग्भवेत्॥प्रमादात्पतितेसूत्रे जपेदष्टोत्तरंशतं॥पादयोःपतितेतस्मिन्प्रक्षाल्यद्विगुणंजपेत्॥इतिसूत्रमालाएतच्चगायत्रीजपातिरिक्त जपेज्ञेयं॥उक्तंच॥मालाकरणब्रह्मयामलेगायत्रीकल्पेच॥पर्वभिस्तुजपेद्देवीं मालाकाम्यजपेस्मृता॥गायत्र्यामूलवेदत्वाद्वेदःपर्वसुगीयते॥ आरभ्यानामिकामध्यंपर्वाण्युक्तान्यनुक्रमात्॥तर्जनीमूलपर्यंतंजपेद्दशसुपर्वसु॥मध्यमांगुलिमूलेतुयत्पर्वद्वितयंभवेत्॥तंवैमेरुंविजानीयाज्जपेत्तंनातिलंघयेत्॥मोडःस्मृतं॥आरभ्यानामिकामूलात्प्रादक्षिण्येनवैक्रमात्॥मध्यमामूलपर्यंतंजपेद्दशसुपर्वसु॥रुद्रमनुः॥वस्त्रेणाच्छादितकरंदक्षिणंयःसदाजपेत्॥तस्यस्यात्सफलंजाप्यंतद्धीनमफलंस्मृतं अतएवनिर्यक्संचिकाकल्पितांकेनचिद्बुद्धिमतारूढेनजपशीलेन॥जपार्थंसाचगोमुखीतिव्यवह्रियतेलोकैस्तस्यास्त्वन्यत्किंचिन्मूलंनपश्या

मः ॥ अथोपस्थानं ॥ शौनकः ॥ सायंप्रातरुपस्थानंकुर्यान्मैत्र्याऽक्रमं ॥ जातवेदसइत्येकांतच्छंयोरावृणीमहे ॥ नमोब्रह्मणइत्येतैरुपतिष्ठेद्दिशोऽभ्रति
तथैवप्रातः सूर्यमुपस्थायमित्रस्यचर्षणीधृतइति ॥ भगवान्त्र्यंबकमिति मंत्रेणनमोब्रह्मणइत्यथ ॥ मित्रस्यचर्षणी द्वाभ्यांप्रातःकाले-
विशेषनइति ॥ गृह्यपरिशिष्टे ॥ प्रदक्षिणंदिशः साधिपा नत्वासंध्यायैनमः ॥ सावित्र्यैनमोगायत्र्यैनमः सर्वाभ्योदेवताभ्योनमस्कृत्य ॥ ततः ॥ उ-
त्तमेशिखरेदेवीभूम्यांपर्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणेभ्योह्यनुज्ञातागच्छदेवियथासुखमितिसंध्याविसर्ज्यमहंनो अपिवातयमन इत्यृक्स्थानांतिंवाभिरुच्य
र्यप्रदक्षिणं परिक्रामन्नासत्यलोकात्पातालात्आलोकालोकपर्वतात् येसंतिब्राह्मणादेवास्तेभ्योनित्यं नमोनमइतिनमस्कृत्यभूमिमुपसंगृ
ह्यगुरूंश्चस्वांश्चोपसंगृह्णीयादेवंसायं ॥ अथप्रयोगः ॥ आसनेउपविश्याचम्यब्रह्मचारीकनिष्ठानामिकांगुष्ठैर्गृहस्थः पंचांगुलीभिर्नासांध
त्वावामरंध्रेणवायुमापूर्यनिरोधेनकुंभकेकृते ॥ प्रणवस्यपरब्रह्मऋषिः ॥ परमात्मादेवता दैवीगायत्रीछंदः ॥ सप्तानांव्याहृतीनांविश्वामि
त्रजमदग्निभरद्वाजगौतमात्रिवसिष्ठकश्यपा ऋषयः ॥ अग्निवाय्वादित्यबृहस्पतिवरुणेंद्रविश्वेदेवादेवताः ॥ गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहती पं
क्तित्रिष्टुब्जगत्यश्छंदांसि ॥ गायत्र्याविश्वामित्रऋषिः ॥ सवितादेवता ॥ गायत्रीछंदः ॥ गायत्रीशिरसः प्रजापतिर्ऋषिः ॥ ब्रह्माग्निवा
य्वादित्यादेवताः ॥ यजुश्छंदः ॥ प्राणायामेविनियोगः ॥ ॐ भूः ॥ ॐ भुवः ॥ ॐ स्वः ॥ ॐ महः ॥ ॐ जनः ॥ ॐ तपः ॥ ॐ सत्यं ॥ ॐ तत्स-
वितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि धियोयोनः प्रचोदयात् ॥ ॐ आपोज्योतीरसोऽमृतंब्रह्मभूर्भुवस्वरोम् ॥ एवंनिरुध्यादक्षिणरंध्रेणवायु-

शनैर्विसृज्याचम्यममउपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंप्रातः संध्यामुपासिष्येइतिसंकल्प्यापोहिष्ठेतिऋचेनप्रथममार्जनंकुर्यात् ॥ तद्वि
र्थं ॥आपोहिष्ठेतित्र्यृचस्यांबरीषः सिंधुद्वीप आपोगायत्री ॥ मार्जनेविनियोगः ॥ ॐ आपोहिष्ठामयोभुवः ॥ ॐ तानऊर्जेदधातनं ॥ ॐ महे
रणायचक्षसे ॥ ॐ योवःशिवतमोरसः ॐ तस्यभाजयतेहनः ॐ उशतीरिवमातरः ॐ तस्माअरंगमामवः ॐ यस्यक्षयायजिन्वथ ॐ
आपोजनयथाचनः ॐ इतिप्रणवयुतैर्नवभिः पादैः शिरोमार्जयित्वामंत्राचमनंकुर्यात् ॥ हस्तेजलमादाय ॥ सूर्यश्चेतियाज्ञवल्क्यउपनि
षदऋषिःसूर्यमामन्युमन्युपतिरात्रयोदेवताः ॥ प्रकृतिश्छंदः ॥ मंत्राचमनेविनियोगः ॐ सूर्यश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः ॥पा
पेभ्योरक्षंतां॥यद्रात्र्यापापमकार्षं॥मनसावाचाहस्ताभ्यां॥ पद्भ्यामुदरेणशिश्ना॥रात्रिस्तदवलुंपतु॥यत्किंचदुरितंमयि॥इदमहंमाममृतन
योनौ॥ सूर्येज्योतिषि जुहोमिस्वाहेतिजलंपीत्वा॥आचम्य ॥ समस्तव्याहृतीनांप्रजापतिर्ऋषिः ॥ प्रजापतिर्देवता ॥बृहतीछंदः॥ गायत्र्या
विश्वामित्रऋषिः ॥ सवितादेवता ॥ गायत्रीछंदः ॥ मार्जनेविनियोगः ॐ भूर्भुवःस्वरितिद्वितीयं ॐ तत्सवितुरितिचगायत्र्यातृतीयंच
त्वा आपोहिष्ठेतिनवर्चेनचतुर्थमार्जनंकुर्यात् ॥ आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यसूक्तस्यांबरीषःसिंधुद्वीपआपोगायत्री ॥ पंचमीवर्धमाना सप्तमी
प्रतिष्ठा अंत्येद्वेअनुष्टुभौ ॥मार्जनेवि॰ ॥ ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन महेरणायचक्षसे योवःशिवतमोरसस्तस्यभा १७
जयतेहनः उशतीरिवमातरः तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ ॥ आपोजनयथाचनः ॥ ॐ शन्नोदेवीरभिष्टय आपोभवंतुपी

तये शंयोरभिस्रवंतुनः ॥ ॐ ईशानावार्याणांक्षयंतीश्चर्षणीनां आपोयाचामिभेषजं ॥ ॐ अप्सुमेसोमोअब्रवीदंतर्विश्वानिभेषजा अ
ग्निंचविश्वशंभुवं ॥ ॐ आपः पृणीतभेषजंवरूथंतन्वे ३ मम ज्योक्चसूर्यंदृशे ॥ ॐ इदमापः प्रवहतयत्किंचदुरितंमयि यद्वाहमभिदुद्रोह
यद्वाशेपउतानृतं ॥ ॐ आपोअद्यान्वचारिषंरसेनसमगस्महिपयस्वानग्नआगहितंमासंसृजवर्चसेतिप्रत्यर्चंच ओंकारपूर्वकंशिरसिमा
र्जनंकृत्वाघमर्षणंकुर्यात् ॥ गोकर्णाकारंजलपूर्णंचुलकंनासिकांतंनीत्वाप्राणंनिरुध्य ॥ ऋतंचेत्यस्याघमर्षणऋषिः ॥ भाववृत्तोदेवता अनु
ष्टुप्छंदः अघमर्षणेविनियोगः ॐ ऋतंचसत्यंचाभीद्धात्तपसोध्यजायत ततोरात्र्यजायत ततः समुद्रो अर्णवः समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरो
अजायत ॥ अहोरात्राणि विदधद्विश्वस्यमिषतोवशी ॥ सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयत् दिवंचपृथिवींचांतरिक्षमथोस्वः इतिजपि
त्वादक्षिणनासाबिलात्पापपुरुषंनिःसारितंभावयन्वामभागेजलंक्षिपेत् ॥ आचम्य पूर्णोदकांजलिरादित्याभिमुखस्तिष्ठन्गायत्र्याविश्वामित्र
ऋषिः ॥ सवितादेवता गायत्रीछंदः अर्घ्यदानेविनियोगः ॥ ॐ भूर्भुवः स्वरितिव्याहृतिपूर्वंसावित्रीपठित्वाश्रीसूर्यायेदमर्घ्यं समर्पयामि
इतिजलमूर्ध्वंक्षिपेत् ॥ एवंत्रिः कृत्वा असावादित्योब्रह्मेत्यात्मानंपरिषिच्यगायत्रींजपेत् ॥ कुशोदकेनजपस्थानंप्रोक्ष्यासनंविन्यस्य ॥ ॐ भूर्भु
वः स्वरोमितिजपित्वासनेपद्मासनेनोपविश्य ॥ पृथ्वीत्वयाधृतालोकादेवित्वंविष्णुनाधृता त्वंचधारयमांदेविपवित्रंकुरुचासनं ॥ अपसर्पंतु
ते भूतायेभूताभूमिसंस्थिताः ॥ येभूताविघ्नकर्तारस्तेगच्छंतु शिवाज्ञया ॥ अपक्रामंतुभूतानिपिशाचाः सर्वतोदिशं सर्वेषामविरोधेनब्रह्म

कर्मसम्पन्नमेऽदिति भूतलंस्पृष्ट्वाचम्य प्राणायाममत्रयंकृत्वापुनराचम्यात्मानंप्रोक्ष्य त्रिभिरप्युक्त्वास्यगायत्र्याविश्वामित्रऋषिः सवितादेवता
गायत्रीछंदः गायत्रीजपेविनियोगः ॐ तत्सवितुर्हृदयायनमः ॥ वरेण्यंशिरसेस्वाहा ॥ भर्गोदेवस्यशिखायैवषट् ॥ धीमहीकवचायहुं ॥ धि
योयोनः नेत्रत्रयायवौषट् ॥ प्रचोदयात् अस्त्रायफट् ॥ अस्त्रेणैवदिग्बंधनंकृत्वादेवतांध्यायेत् ॥ बालांबालादित्यमंडलमध्यस्थांरक्तवर्णांरक्तां
बरानुलेपन स्रगाभरणांचतुर्वक्त्रांदंडकमंडल्वक्षसूत्राभयांकचतुर्भुजां हंसासनारूढांब्रह्मदैवत्यामृग्वेदमुदाहरंतीं भूर्लोकाधिष्ठात्रींगा
यत्रींनामदेवतांध्यात्वा ॥ आगच्छवरदेदेविजपेमेसंन्निधौभव ॥ गायंतंत्रायतेयस्माद्गायत्रीतेनसोच्यते इत्यावाह्य ॥ मनसासंपूज्याष्टोत्तर
सहस्रमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिं वा ॥ आपत्सुदशवारंवागायत्रींजपित्वापुनः षडंगन्यासंविधायोपस्थानंकुर्यात् जातवेदसेमारीचः कश्यपोजात
वेदा अग्निस्त्रिष्टुप् ॥ उपस्थानेविनियोगः ॐ जातवेदसेसुनवामसोममरातीयतोनिदहातिवेदः सनः पर्षदतिदुर्गाणिविश्वानावेवसिंधुंदुरि
तात्यग्निः ॥ मित्रस्येतितिसृणां गाथिनोविश्वामित्रोगायत्री ॥ उपस्थानेवि० ॥ ॐ मित्रस्यचर्षणीधृतोवोदेवस्यसानसि द्युम्नंचित्रश्रवस्तमं
अभियोमहिनादिवंमित्रोबभूवसप्रथाः अभिश्रवोभिः पृथिवीं मित्रायपंचयेमिरे जना अभिष्टिशवसे सदेवान्विश्वान्बिभर्ति मित्रोदेवेष्वा
युषुजनायवृक्तबर्हिषे इषइष्टव्रताअकः त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् उपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ त्र्यंबकंयजामहेसुगंधिंपुष्टिवर्धनं उर्वारुक १८
मिवबंधनान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् तच्छंयोः शंयुर्विश्वेदेवाः शक्वरी उपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ तच्छंयोरावृणीमहेगातुंयज्ञायगातुंय-

ह्यपतयेदेवीस्वस्तिरस्तुनः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ऊर्ध्वंजिगातु भेषजंशन्नो अस्तुद्विपदेशंचतु ष्पदे ॥ नमोब्रह्मणेप्रजापतयेविश्वेदेवाजगती ॥ उपस्था-
नेवि॰ ॐ नमोब्रह्मणेनमो अस्त्वग्नयेनमः पृथिव्यैनमओषधीभ्यः नमोवाचेनमोवाचस्पतयेनमोविष्णवेमहतेकरोमि ॥ नमः प्राच्यैदिशेयाश्चदेवताः
एतस्यांप्रतिवसंतिताभ्यश्चनमः नमोदक्षिणस्यैदिशेयाश्च॰ नमः प्रतीच्यैदिशेया॰ नमोउदीच्यैदिशेया॰नमऊर्ध्वायैदिशेया॰ नमोधरायैदिशेया
श्च॰ नमोवांतरायैदिशेया॰ ॥ संध्यायैनमः ॥गायत्र्यैनमः ॥ सावित्र्यैनमः ॥ सरस्वत्यैनमः ॥सर्वाभ्योदेवताभ्योनमोनमः ॥ कामोकार्षीन्मन्युर
कार्षीन्नमोनमः ॥उत्तमेशिखरेजातेभूम्यांप र्वतमूर्धनि ॥ ब्राह्मणेभ्योभ्यनुज्ञातागच्छदेवियथासुखं भद्रन्नोअपिवातयमनः ॐ शांतिप्रतिभि
रन्त्वा प्रदक्षिणंपरिक्रामन्नासत्यलोकात्पातालादालोकालोकपर्वतात् येसंतिब्राह्मणादेवास्तेभ्योनित्यंनमोनमइतिगुरूनभिवादयेत् ॥ स्वस्ति
कारेहस्ताभ्यांकर्णौस्पृष्ट्वा ॥ आंगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेतित्रिप्रवरान्वितभारद्वाजगोत्रोत्पन्नोहंश्रीधरशर्मा भोगुरोत्वामभिवादयामि
इतिस्वस्वप्रवरानुच्चार्याभिवाद्यद्विराचमनंकुर्यादिति ॥ अथौपासनंदक्षः ॥ संध्याकर्मावसानेतुस्वयंहोमोविधीयते ॥स्वयंहोमेफलंयस्यात्तदन्येन
नलभ्यते अशक्तंप्रत्याह ॥ सएव ॥ ऋत्विक्पुत्रोगुरुर्भ्राताभागिनेयोथविट्पतिः ॥एतैरपिहुतंयत्स्यात्तत्स्वयंहुतमेवतु ॥ पत्नीकन्यात्तथाहुत्या
द्विनापर्युक्षणक्रियामिति ॥विट्पतिर्जामाता ॥ आश्वलायनः ॥ स्वयंपत्न्यपिवापुत्रःकुमार्यंतेवासीवेति अत्र ऋत्विगादिनाभासमक्षंतुदंपत्यो
र्होतव्यंनार्विसमारिनाहुणोरप्यसमक्षंप्रमैकहुतमनर्थकं सन्निधौयजमानः स्याद्दूरस्थागकारकः ॥ असंनिधौतुपत्नीस्याद्दूरत्यागकारिका

असंनिधौतुपत्न्याःस्यादध्वर्युस्तदनुज्ञया उन्मादेप्रसवेचर्त्तौकुर्वीतानुज्ञयाविनेति ॥ कात्यायनोक्तेः उभयोः समक्षंहोतव्यमितिमुख्यः कल्पो
न्यतरसंनिधौत्वनुकल्पः द्वयोरप्यसमक्षंहुतंव्यर्थंस्यात् ॥ शातातपः ॥ श्रौतंपत्न्यास्स्वयंकुर्यादन्योपिस्मार्तमाचरेत् ॥ अशक्तौश्रौतमध्य
न्यः कुर्याद्दम्पत्योरसमक्षतः पर्वणितुसायंहोमः ॥ प्रतिपत्प्रातर्होमश्चस्वयमेवकार्योनान्यलिंगादिना ॥ स्वयंपर्वणिजुहुयादृत्विजामेकइतरं
कालमितिसूत्रात् अत्रसायमुपक्रम्यप्रातरपवर्गमयुज्यते ऋत्विजामेकः कश्चिदृत्विगितरस्मिन्कालेग्निहोत्रहोमंकुर्यादित्यर्थः अत्रापिहोम
करणासमर्थस्यप्रतिनिधिनाहोमोज्ञेयः ॥ भरद्वाजः ॥ होमंवैतानिकंकुर्यात्स्मार्तंकुर्याद्विचक्षणः ॥ स्मृतीनांवेदमूलत्वात्स्मार्तेकेचित्पुराविं
दुरिति अग्निप्रादुष्करणमपिकात्यायनः सूर्येतुशैलमभासेषड्भिःशङ्कुभिरिहाङ्गुलैः ॥ प्रादुष्करणमग्नीनांप्रातर्भासामदर्शने प्रादुष्करणम
ग्निप्रज्वलनंअस्यानुकल्पकर्तॄनाह ॥ सएव ॥ दुहित्राऋषयावाग्निविहारोनविरुध्यते ॥ निर्लेपनंचपात्राणामुपलेपनमर्चनमिति विहा
रोविहरणं प्रादुष्करणमितियावत् प्रादुष्करणकालात्ययेसमस्तव्याहृतिभिरेकाज्याहुतिः कार्यातथाचकारिका ॥ प्रायश्चित्तविशेषेणाय
त्रनोक्तोभवेद्विधिः होतव्याज्याहुतिस्तत्रभूर्भुवः स्वरितीतिचेति ॥ अथहोमकालः ॥ कात्यायनः ॥ यावत्सम्यङ्नभात्यंतेनभस्यृक्षाणिसर्वतः
लोहितत्वंचनापैतितावत्सायंतुहूयते ॥ आचार्योपि सम्पङ्क्ल्योनतिरश्चौसायंचजुहुयुस्तदा ॥ अथप्रातर्हुते [illegible]मुदितेके यथाश्रुतिः ॥ १९
मनुः ॥ उदितेनुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा ॥ सर्वथावर्ततेयज्ञइतीयंवैदिकीश्रुतिरिति ॥ एषांस्वरूपंछंदोगपरिशिष्टे ॥ [illegible]

रश्मिभिस्तु दिवाकरः ॥ उदितं तं विजानीयात्तत्र होमं प्रकल्पयेत् ॥ मानैस्तु षोडशो भागो ग्रहनक्षत्रभूषिते ॥ कालं त्वनुदितं ज्ञात्वा होमं कुर्यादित्य-
स्यपः ॥ प्रभातसमये लीनेन नष्टेन स्वत्रमंडले ॥ रविर्यावन्न दृश्येत समयाध्युषितं च तदिति ॥ आह सूत्रकारः प्रदोषांतो होमकालः संगवांतः प्रात
स्तमतिनिषवतुर्गृहीतमाज्यं जुहुयाद्यदि सायं दोषावस्तर्नमः स्वाहेति यदि प्रातः प्रातर्वस्तर्नमः स्वाहेत्यग्निहोत्रमुपसाद्य भूर्भुवः स्वरितिजपि
त्वा वरं दत्वा जुहुयादिति ॥ अत्र वृत्तिकृदाह ॥ प्रदोषो नाम रात्रेः पूर्वस्त्रतुर्थः प्रदोषस्य अंतः प्रदोषांतः प्रदोषांतो नातीतो यस्य सः प्रदोषांतः प्रदोषांतो
तदित्यर्थः सः सायंहोमस्य कालः केषांचित्पंचमी घटिकोनाडिके प्रदोषशब्देनोच्यते ॥ तदंतो वा सायंहोमकालः संगवांतः प्रातरिति ॥ यस्मिन्का
ले गावो वत्सैः सह आयंते स संगवः कालः तावत्पर्यंतं प्रातर्होमसमयः ॥ केचिदन्हस्तृतीयभागः संगव इत्याहुः ॥ तदंतः संगवांतः दशनाडि-
कादित्यर्थः अस्तमिते उदिते च विहिते होम एवं तावति काले क्रियमाणे तीतकालो न भवतीति पुनः कालविधिस्तमतिनीय चतुर्गृहीतमाज्यं जुहु
यादिति प्रायश्चित्तं विना कृतमप्यकृतमित्याह पुलस्त्यः ॥ अकाले यत्कृतं कर्म कालं प्राप्य पुनः क्रिया ॥ कालातीतं तु यत्कुर्यात्कृतं तद्धि निर्दिशेद
ति ॥ अकाले अनागतकाले कालातीतं प्रायश्चित्तरहितं कुर्याच्चेत्कृतमेवेत्यर्थः ॥ दर्शपूर्णमासस्थालीपाकयोरपि ज्ञेयः तत्र प्रायश्चित्तं स्मृ
मावक्तुं ॥ अग्नये पथिकृते पुरोळाशं निर्वपेद्यो दर्शपूर्णमासयाजी सन्नमावास्यां पौर्णमासीं वातीपादयेदिति ॥ एतदपि यावदन्यस्य पर्वणोन-
कालस्तावत्सोऽतु प्रायश्चित्तमेव न पुनः पुनरिति पन्नानुष्ठानं अधिकारांतराविरोधेन पूर्वाधिकारनिवृत्तेः ॥ उक्तं च भाष्यकारेण ॥ तमोदर्शपू-

र्णमासंवायावदन्योनपर्वकालइति अत्रसर्वत्रहविरुत्पादनादंगजातमपिहोमकालएवकार्यं ॥ योहोम. कालः सोंगानामित्यापस्तंबस्म
रणात् ॥ अथहोमद्रव्यसंस्कारादिकारिकायां ॥ पयःप्रभृतिपुलेकंसंस्कुर्यादग्निहोत्रवत् ॥ अलंकरोतिगंधाद्यैरनलायननंतनः द्रवेहवि
स्त्रुवेणैवपाणिनाकठिनंहविः जुहुयादग्नयेस्वाहास्रुसमिद्धेहुताशने ॥ ध्यात्वाशब्दंचतुर्थ्यंतं प्रजापतयइत्यथ ॥ स्वाहाकारेणजुहुयात्ततः
परिसमूहनं पर्युक्षणंचकुर्वीतप्रातरप्येवमिष्यते व्युष्टायांज्वलयेदेनंसायंहोमः कृतः पुरा पयसान्येनवाप्रातस्तेनैवेत्याहरत्निकृत् ॥ पू
र्वमंत्रस्तुसूर्यायस्वाहेत्यन्यत्समंभवेदिति ॥ होमेउत्तराहुतिहवनप्रकारमाह ॥ सूत्रकारः ॥ उत्तरांतूष्णींभूयसीमसंसृष्टांप्रागुदगुत्तरतोवा
प्रजापतिंमनसाध्यायेत्तूष्णींहोमेषुसर्वत्रेति ॥ विष्णुः ॥ बहुशुष्कें धनेचाग्नौसुसमिद्धेहुताशने विधूमेलेलिहानेचहोतव्यं कर्मसिद्धये
योनर्चिषिजुहोत्यग्नौव्यंगारेन्वैवमानवः ॥ मंदाग्निरामयावीचदरिद्रश्चापिजायते ॥ अग्निसमिंधनंमुखेनकार्यं तदुक्तंसंग्रहे धमनीयंतं
कृत्वातृणंवाकाष्ठमेवच मुखेनाग्निंसमिंधीतमुखादग्निरजायतेति ॥ अत्राहुतिक्षेपणात्पूर्वं समिधमग्नावादध्यात् ज्वाल्याज्यसमिधंमादध्या
त्सदीसाङ्गुलमात्रेभिजुहुयादितिसूत्रात् ॥ होम्यानिगृह्यपरिशिष्टे ॥ पयोदधिसर्पिर्यवागूरोदनतंदुलाः सोमस्तंदुलमापोव्रीहयोयवा-
स्तिलाइतिहोम्यानि यवागूरोदनयोः श्रपणंतुलौकिकेग्नौकार्यं यवागूरोदनेतिसिद्धस्यनिर्देशात् ॥ बौधायनः ॥ व्रीहीणांवायवानांवाशत
माहुतिरिष्यतइति ॥ संग्रहे ॥ द्रवंहविस्त्रुवेणैवपाणिनाकठिनंहविः अंगुल्यग्रैर्नहोतव्यंनकुर्यादंगुलिभेदनं ॥ अंगुल्युत्तरपार्श्वेण २०

होतव्यमितितुस्मृतिरिति उपस्थानंमंत्रानाहशौनकः ॥ परिसमुह्य पर्युक्ष्याप्युपतिष्ठेद्विभर्जं ॥ अग्नेः स्तोमेनसौरेण प्राजापत्येनमन्त्रितस्त्वशः
अग्निंप्रजापतिंसायंप्रातः सूर्यंप्रजापतिं ॥ अग्न आयूंषीतितिसृभिर्द्वाभ्यामग्नेत्वमित्यथ ॥ सूर्योनइतिमंत्रेणत्वुदुत्यंचद्वितीयया ॥ तृती
ययाचित्रमितिनमोमित्रस्यचान्यया ॥ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्यंतुंतन्चद्वितीयया ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तित्युपतिष्ठेद्धुताशनमिति ॥ एतत्परिच
रणमायतनेस्थंडिलेवा अग्निंप्रतिष्ठाप्यकार्यं ॥ कुंडेवास्थंडिलेवापिइत्यभिवचनात् आयतननिर्माणप्रकारः संग्रहे ॥ अरत्निमात्रमग्न्यर्थेका
र्यमायतनंबुधैः ॥ पिशीलमात्रमित्येकेतदप्यंसांतरंभवेदिति ॥ अरत्निःसार्धद्वाविंशत्यंगुलात्मकः अरत्निशब्देनहस्तोपिग्राह्यः ॥ —
पंचारत्निः पुरुषोभवतीतिश्रुत्याअरत्निशब्दस्यहस्तपरदर्शनात् अतएवअस्मत्पातुः पितामह श्रीनारायणभट्टचरणैः प्रयोगरत्नेचतु
र्विंशत्यंगुलंसार्धद्वाविंशत्यंगुलंप्रमाणंषोडशांगुलप्रमाणंवायतनमित्युक्तं ॥ अत्रयद्यप्यायतनस्यमेखलादिकंनोक्तं तथापितद्धौताग्निकुंडेकथ्य
त्वं ॥ तद्यथा अष्टादशांगुलंकुंडंविंशत्यंगुलमेववा ॥ चतुर्विंशत्यंगुलंचषट्त्रिंशदंगुलात्मकं ॥ श्रौतायतनविस्तारोमेखलैकातदर्धतः च
तुर्थांशे द्वितीयास्यादिस्तृताचतुरंगुला ॥ चतुर्थांशेविस्तारचतुर्थांशेरित्यर्थः ॥ द्वितीयाविस्तृताकार्याद्व्यंगुलातत्रवेदिभिः अयंद्विमेख
लापक्षः कात्यायनातिरिक्तानां तेषांत्वेकमेखलापक्षएव ॥ तदुक्तंशुल्बे ॥ द्वादशांगुलमुच्छ्रायोविस्तारश्चतुरंगुलः ॥ एकैवमेखलाप्रो—
क्ताकात्यायनमतेकिल ॥ द्वितीयमेखलोच्छ्रायविस्तारौतुतदर्धतः ॥ कात्यायनातिरिक्तानांमेखलाद्वयमुच्यतइति ॥ अथौपासनप्रयो

ग: ॥ आपत्नेस्थंडिलेवामादुद्धृतस्याग्नेः पश्चात्कृतसंध्यावंदनो गृहाद्उपविश्यप्राणानायम्य देशकालौनिर्दिश्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सायंप्रौ
पासनहोमंकरिष्ये इतिसंकल्प्य ॥ चत्वारिशृंगागौतमोवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप् ॥ अग्निमूर्तिध्यानेविनियोगः ॥ ॐ चत्वारिशृंगात्रयो अस्यपादाद्वेशी
र्षेसप्तहस्तासोअस्य ॥ त्रिधाबद्धोवृषभोरोरवीति ॥ महोदेवोमर्त्याआविवेश ॥ इतिध्यात्वाग्नेरीशानींदिशमारभ्यप्रदक्षिणंसमंतात्सोदके
नदक्षिणेनपाणिना ॥ त्रिःपरिसमुह्यकुशैःपरिस्तीर्य त्रिःपर्युक्ष्यप्रागुक्तद्रव्यमध्येयत्किंचिद्द्रव्यंपात्रेकृत्वातत्पात्रमुत्तरतोग्नेर्निधायज्वल
ताद्दर्भेणावज्वाल्यप्रोक्ष्यतेनैवोल्मुकेनत्रिःपर्यग्निकृत्वातदुल्मुकंनिरस्यापःस्पृष्ट्वाग्नेःपश्चाद्दर्भेषुसमिधासहहविर्निधाय ॥ विश्वानि
नइतित्र्यृचस्य आत्रेयोवसुश्रुतोग्निस्त्रिष्टुप् ॥ द्वाभ्यामर्चनेअंत्योपस्थाने वि० ॥ ॐ विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदः ॥ ॐ सिंधुंननावा
दुरितातिपर्षि ॥ ॐ अग्नेअत्रिवन्नमसागृणानः ॥ ॐ अस्माकंबोध्यविताननूनां ॥ ॐ यस्त्वाहृदाकीरिणामन्यमानः ॥ ॐ अमर्त्यंम
र्त्योजोहवीमि ॥ ॐ जातवेदोयशोअस्मासुधेहि ॥ ॐ प्रजाभिरग्नेअमृतत्वमश्यां ॥ ॐ यस्मैत्वंसुकृतेजातवेदउलोकमग्नेकृणवःस्यो
नं ॥ अश्विनंसपुत्रिणंवीरवंतंगोमंतंरयिंनशतेस्वस्ति ॥ इतिदक्षिणजान्वाच्य समिधमग्नौक्षिप्त्वापःस्पृष्ट्वासमिधिप्रदीप्तायांविधूमज्वाले
ङ्गारेग्नौकठिनंहविः पाणिनांगुल्युत्तरपर्वेणद्वेद्वेहविःस्रुवेणसमिन्मूलतोंगुलप्रदेशेसव्यंपाणिंहृदिनिधाय ॥ ॐ अग्नयेस्वाहा इतिहुत्वा २१
अग्नयइदंनममेतिसर्वत्रपूर्वाहुतिरीशान्यांउत्तरस्यांवापूर्वाहुतेर्मध्यसोमाहुतिंप्रजापतिपदंचतुर्थ्यंतंमनसाध्यायन्स्वाहेत्युपांशुप्रायास

स्रुघंहुत्वाप्रजापतयइदंनममेतित्यक्त्वापरिस्तरणंविसृज्यपरिसमूहनपर्युक्षणेकृत्वोपस्थानंकुर्वंति ॥ तत्रमंत्राः ॥ अग्नआयूंषीतिमंत्रत्र
यस्यशतंवैखानसाः पवमानोग्निर्गायत्री ॥ अग्न्युपस्थानेवि० ॥ ॐ अग्नआयूंषिपवसआसुवोर्जमिषंचनः ॥ आरेबाधस्वदुच्छुनां ॥ अग्नि
र्ऋषिः पवमानः पांचजन्यःपुरोहितः ॥ तमीमहेमहागयं ॥ अग्नेपवस्वस्वपा अस्मेवर्चः सुवीर्यं ॥ दधद्रयिंमयिपोषं ॥ अग्नेत्वंनइतिचत
सृणांगौपायनालौपायनाबंधुः सुबंधुःश्रुतबंधुर्विप्रबंधुः क्रमेणाग्निर्द्विपदाविराट् अग्न्युपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ अग्नेत्वंनोअंत
मउतत्राताशिवोभवावरूथ्यः ॥ वसुरग्निर्वसुश्रवा अच्छानक्षिद्युमत्तमंरयिंदाः ॥ सनोबोधिश्रुधीहवमुरुष्याणोअघायतः समस्मात्
तंत्वाशोचिष्ठदीदिवः सुम्नायनूनमीमहेसखिभ्यः ॥ प्रजापतेहिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ प्रजापत्युपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ
प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरिताबभूव ॥ यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयंस्यामपतयोरयीणां ॥ तंतुंतन्वंदेवा अग्निर्जगती
अग्न्युपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ तंतुंतन्वन्रजसोभानुमन्विहिज्योतिष्मतः पथोरक्षधियाकृतान् ॥ अनुल्बणंवयतजोगुवामपोमनु
र्भवजनयादैव्यंजनं ॥ हिरण्यगर्भइत्यस्यहिरण्यगर्भःप्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥ प्रजापत्युपस्थानेविनियोगः ॥ ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त
ताग्रेभूतस्यजातः पतिरेकआसीत् ॥ सदाधारःपृथिवींद्यामुतेमांकस्मैदेवायहविषाविधेम ॥ एतैर्मंत्रैर्वायव्यदेशेभस्मास्तिष्ठन्नुप
तिष्ठेत् ॥ ततउपविश्य ॥ मानस्तोकेतिकुत्सोरुद्रोजगती ॥ विभूतिग्रहणेविनियोगः ॥ ॐ मानस्तोकेतनयेमानआयौमानोगोषु

नोअस्से पुरीषिषः ॥वीरान्मानोरुद्रभामितोवधीर्हविष्मंतः सदमित्त्वाहवामहे ॥त्र्यायुषंजमदग्नेरितिललाटे ॥कश्यपस्यत्र्यायुषंकंठे ॥अग
स्त्यस्यत्र्यायुषंनाभौ ॥यद्देवानांत्र्यायु॰ दक्षिणस्कंधे ॥तन्नोअस्तुत्र्या॰ वामस्कंधे ॥सर्वमस्तुशतायुषंशिरसि ॥ न्यूनातिरिक्तदोषपरिहा
रार्थं ॥प्रमादात्कुर्वतांकर्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् ॥स्मरणादेवतद्विष्णोः संपूर्णंस्यादितिश्रुतिरितिवचनाद्विष्णुंस्मृत्वाकर्मेश्वरार्पणंकृत्वाइ
तिसायमौपासनप्रयोगः ॥एवमेवप्रातरपिपूर्वांगानिकृत्वा ॥ सूर्यायस्वाहेतिसायंद्रव्येणैवप्रथमाहुतिंहुत्वासायंकालीन द्विती
याहुतिवद्द्वितीयाहुतिंहुत्वापरिसमूहनादिसर्वंप्राग्वत्कुर्वीत ॥उपस्थानेविशेषः ॥ सूर्योनोदिवस्पात्वित्यस्यचक्षुः सूर्योगायत्री ॥
सूर्योपस्थानेवि॰ ॥ ॐ सूर्योनोदिवस्पातुवातोअंतरिक्षात् ॥अग्निर्नःपार्थिवेभ्यः ॥ उदुत्यंकाण्वःप्रस्कण्वः सूर्योगायत्री ॥ सूर्योप-
स्थानेवि॰ ॥ ॐ उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः दृशेविश्वायसूर्यं ॥ चित्रंदेवानामांगिरसः कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् ॥ सूर्योपस्थाने
विनियोगः ॥ ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः ॥आप्राद्यावापृथिवीअंतरिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुष
श्च ॥ नमोमित्रस्येतिसौर्योभितपाः सूर्योजगती ॥ सूर्योपस्थानेवि॰ ॥ ॐ नमोमित्रस्यवरुणस्यचक्षसेमहोदेवायतदृतंसपर्यत ॥दू
रेदृशेदेवजातायकेतवेदिवस्पुत्रायसूर्यायशंसत ॥एतैश्चतुर्भिः सूर्यंप्रजापतेहिरण्यगर्भइतिद्वाभ्यांप्रजापतिंचोपतिष्ठेदितिप्रातर्विशेषः
॥अथप्रसंगात्किंचिद्गृह्याग्निविषयेप्रोच्यते ॥होमकालेशम्यादेशार्वाक्बहिरायतनात्तन्मेदग्निः सचप्रायश्चित्तसमाप्तिपर्यंतंस्थिति

समर्थस्तदाइदंतत्कंपरऊतएकमितिवकूचमंत्रेणायतनैप्रक्षिप्य ॥ व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्चतस्र आज्याहुतीर्जुहुयात् ॥ जीवना-
समर्थः ॥ स्फुलिंगस्य स्तदानदोषइतिभावः ॥ शम्यादेशादपिबहिरुपसीयगतेग्नौपथिकृतेग्नयेचरुः कार्योथवा अग्नयेपथिकृते
स्वाहेतिपूर्णाहुतिः कार्या ॥ तदुक्तंकारिकायां ॥ अर्वाक्शम्यापरासात्तुबहिरायतनाद्गतःप्रायश्चित्तसमाप्तंतंसमर्थोजीवितुंयदि ॥
इदंतइत्यृचातस्यस्थानेग्निंप्रक्षिपेत्पुनः ॥ आज्याहुतीश्चजुहुयाद्व्यस्तस्तारव्येश्चपूर्ववत् अतिक्रांतेयदाशम्यापरासमनलोभवेत् ॥
चरुः पथिकृतेकार्यः पूर्णाहुतिरथापिवा ॥ पूर्णाहुतिलक्षणंतत्रैव ॥ आज्यंद्वादशकृत्वस्तु गृहीत्वापूरयेत्स्रुचं ॥ तयाचाज्याहुतिः
कार्यासापूर्णाहुति रिष्यते ॥ स्रुवपूर्णाहुतिर्वास्यादित्येकेयाज्ञिकाविदुरिति ॥ आपतनाम्नहद्त्रिंशदंगुलात्मकोदेशः शम्या ॥ शम्याष
ड्त्रिंशदंगुलेत्यापस्तंबस्मरणात् ॥ आपतनभंगेनस्थलसंकोचादिनावास्थलांतरेग्निनयनप्रसक्तौप्रकारउक्तःस्मिकांडमंडने ॥ प्रत्य-
क्षेणानयनमग्निंस्रुक्स्रुवेसेचेतुंनस्यातियदिवाग्नेस्रुचि स्थालिनिधायोल्मुकस्यतंपुनः हरेदनुस्रुसन्नेवंनस्येदग्निर्हरणेनलः शकरेनातिदूरंवाहरे
द्देशांयथारुचि ॥ स्वांगेनवाथवाशम्यापरासोध्याहृत्येत्स्रुसन् ॥ कर्मार्थनयनेग्नीनां नानुग्नासादिचोद्यते ॥ नदीसंतरणेग्नीनांसी-
मातिक्रमणेतथा ॥ सर्वत्रायतनसीम्नोर्वास्वामिस्पृष्टस्त्वरण्यः प्रत्यक्षमराणिहारं नान्यथाग्निविनाशनमिति ॥ अन्यान्यपि
प्रायश्चित्तानिविस्तारभीत्येहन प्रदर्शितानीतिसंक्षेपः ॥ अथोपवसथ्येवर्ज्याण्याहजाबालिः ॥ कोविदारान्कुलित्थांश्च

र्जयेत्कोद्रवांस्तथा ॥ अनृतंबहुवादंचक्रयविक्रयमेवच ॥ दंतशौचंचपूर्वेद्युर्यागस्यैतानिवर्जयेत् ॥ मसूरान्लवणान्क्षारांश्चणकान्कोरदूषका
न् ॥ माषान्मधुपराम्नंचवर्जयेत्पर्वणिद्विजइति ॥ अथपुनराधाननिमित्तानि ॥ कात्यायनः विहायाग्निंसभार्यश्चेत्सीमामुल्लंघ्यगच्छति ॥ हो
मकालात्ययेतस्यपुनराधानमिष्यते ॥ अत्रसीमागृहसीमानतुग्रामसीमातदुक्तंत्रिकांडमंडनेन, विहारकालेयदिकार्यलोभात्पत्नीतुसी-
मानमतीत्यगच्छेत् ॥ निःसंशयोग्निःखलुनाशमेतिगृहस्यसीमात्रविवक्षितोर्थइति ॥ शौनकः ॥ अग्नावनुगतेयत्रहोमकालद्वयंव्रजेत्-
उभयोर्विप्रवासेवालौकिकोग्निर्विधीयते ॥ भगवान्शौपिलेतुपरापत्नीयदिग्रामांतरंव्रजेत् ॥ होमकालेयदिप्राप्तानसादोषेणयुज्यते ॥
अथतत्रैववसतिहोमकालव्यतिक्रमः ॥ लौकिकोग्निर्विधीयेतकाठकश्रुतिदर्शनात् ॥ पैठीनसिः ॥ २ बली कृतधर्मस्यपीड्यमानस्यशत्रु-
भिः मासद्वयंप्रवासोस्तिपरतोनाहिताग्निवत् मासद्वयस्योपरि आहिताग्नेर नाहिताग्निवत्प्रवासोनास्तीतितुर्यपादार्थः ॥ मासद्वयावधि
प्रवासेहोमार्थंद्विजंपरिकल्प्यप्रवसेदित्याह कात्यायनः ॥ निक्षिप्याग्निंस्वदारेषुपरिकल्प्यर्त्विजंतथा ॥ प्रवसेत्कार्यवान्विप्रोवृथैव
नचिरंवसेदिति ॥ अत्रकार्यवानितिधनार्थीनतुलपोर्थी ॥ धनान्यर्जयितुंयुक्तः प्रवासोत्थाग्निहोत्रिणः ॥ धनैर्यत्संभवेदिज्यातपा
यर्थंनतुव्रजेदिति सत्यव्रतस्मरणात् ॥ साग्निकविषयेत्रिकांडमंडनआह ॥ अग्निहोत्रेणरहितः पथानंशतयोजनं साग्निस्तुमति
यात्सेवमग्निहोत्रंविनश्यति ॥ अत्रप्रवासकाले आगमनकालेविशेषस्तथातिपन्नादिहोमकारस्त्वजागरूकैः स्यन्यातुः पितामह-

श्रीनारायणरचिते प्रयोगरत्ने द्रष्टव्य इति दिक् ॥ अथ पूजाविधिर्मात्स्ये ॥ प्रातर्मध्यंदिने सायं देवपूजां समारभेत् ॥ अशक्तो विस्तरेणै-
व प्रातः संपूज्य केशवं ॥ मध्याह्ने चैव सायं च पुष्पांजलिमथापि क्षिपेत् ॥ स्कांदे ॥ कामासक्तोथवा क्रुद्धः शालिग्रामशिलार्चनात् ॥ भक्त्या वा
यदि वाभक्त्या कलौ मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ शिलास्वरूपमप्युक्तं भविष्यत्पारिजाते ॥ शिलाप्यामलकीतुल्या पूज्या सूक्ष्मैव या भवेत् ॥ यथा यथा शिला सूक्ष्मा
तथा तथा तु महत्फलं ॥ तस्यां मां पूजयेन्नित्यं धर्मकामार्थसिद्धय इति ॥ नंत्रैव स्कांदे शिवनाभिरुक्तः ॥ पद्ममात्रं तु गर्तस्थं पार्श्वाभ्यां लिंगमुच्यते
शिवनाभिरिति ख्यातस्त्रिषु लोकेषु दुर्लभः वासुदेवमयं क्षेत्रं लिंगं शिवमयं स्मृतं ॥ तस्माद्धरिहरक्षेत्रे पूजयेच्छंकराच्युतौ ॥ श्रीभारते क-
लौ कलिमलध्वंसं सर्वपापहरं हरिं ॥ येर्चयंति नरा नित्यं तेपि वंद्या यथा हरिः ॥ ब्रह्मा कृतयुगे देवस्त्रेतायां भगवान्हरिः द्वापरे भगवान्विष्णुः
कलौ देवो महेश्वरः पूज्य इति भावः ॥ शिवपूजनं बाणलिंगेतिप्रशस्तमित्युक्तं भविष्ये ॥ बाणलिंगानि राजेंद्र ख्यातानि भुवनत्रये ॥ न प्रति-
ष्ठा न संस्कारस्तेषामावाहनं न चेति ॥ हेमाद्रौ ॥ पक्वजंबूफलाकारं कुष्मांडसमाकृति भुक्तिमुक्तिप्रदं चैव बाणलिंगमुदाहृतं ॥ श्रीसूर्य-
पूजोक्ता भविष्यपुराणे ॥ प्रातः संध्यावसाने तु नित्यं सूर्यं समर्चयेत् ॥ यः सूर्यं पूजयेद्भक्त्या त्रिमूर्तेः पूजको भवेत् ॥ अग्निहोत्रादिवेदो-
क्तयज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ॥ सूर्यार्चनस्य चैते वै तेकोट्यंशेनापि नो समाः ॥ मेरुमंदारतुल्योपि राशिः पापस्य दारुणः ॥ आराध्य भास्क-
रं मर्त्यस्तं नाशयति तत्क्षणात् ॥ भरद्वाजैर्गगांडसंदोग्ध्रीणां वेदपारगे ॥ एकाहमर्चयेद्भानुं तस्य पुण्यं ततोधिकं ॥ गृहस्थस्य पंचाप

तनपूजोक्ता परशुरामनिबंधे कूर्मपुराणे ॥ स्नानं संध्यां ततो होमं गृहस्थोक्तेन वर्त्मना ॥ कृत्वा सूर्यं गणपतिं लक्ष्मीमीशं तथा हरिं ॥ पौरु-
षेण तु सूक्तेन नित्यमर्चां समारभेत् ॥ अर्चनं मूलमंत्रेण वा कार्यं ॥ मूलमंत्रलक्षणं गारुडे ॥ प्रणवादिनमोंतं च चतुर्थ्यंतं च सत्तम देव-
तायाः स्वकं नाम मूलमंत्रः प्रकीर्तितः ॥ ब्राह्मेपि ॥ ॐकारादिसमायुक्तं नमस्कारांतकीर्तनं ॥ स्वनाम सर्वसत्वानां मंत्र इत्यभिधीय-
ते ॥ ॐ सूर्याय नम इत्यादि ॥ वाजपेययाजिनस्तु श्लिष्टमंत्रेण पंचायतनपूजनमित्याहुः ॥ युक्तं तु ॥ ऋग्गतेश्लिष्टमंत्रमुच्चार्य पाद्यादि-
निवेदयेदिति ॥ पंचायतनप्रकारो ज्ञानमालायां ॥ सहस्रांशुं यदा मध्ये ईशान्यां पार्वतीपतिं आग्नेय्यामेकदंतं च नैरृत्यामच्युतं तथा-
वायव्यां पूजयेद्देवीं भोगमोक्षैकभूमिकामिति ॥ सूर्यपंचायतनं ॥ हेरंबं तु यदा मध्ये ईशान्यामच्युतं यजेत् ॥ आग्नेय्यां पंचवक्त्रं तु नैरृ-
त्यां जगदंबिकां ॥ वायव्यां द्युमणिं चैव यजेन्मंत्री त्वलंद्रितः ॥ इति गणपतिपंचायतनं ॥ भवानीं तु यदा मध्ये ईशान्यां माधवं यजेत् ॥ आ-
ग्नेय्यां पार्वतीनाथं नैरृत्यां जगदंबिकां गणनायकं ॥ प्रद्योतनं तु वायव्यां आचार्यस्तु प्रपूजयेत् ॥ इति लक्ष्मीपंचायतनं ॥ शंकरं तु यदा म-
ध्ये ईशान्यां श्रीपतिं यजेत् ॥ आग्नेय्यां च तथा हंसं नैरृत्यां पार्वतीसुतं वायव्यां च सदा पूज्या भवानी भक्तवत्सलेति शिवपंचायतनं ॥ य-
दा तु मध्ये गोविंदमैशान्यां शंकरं यजेत् ॥ आग्नेय्यां गणनाथं च नैरृत्यां तपनं तथा ॥ वायव्यामंबिकां चैव यजेन्मंत्री समाहित इति- २५
विष्णुपंचायतनं ॥ स्वस्थानवर्जिता देवाः शोकदुःखभयप्रदाः तन्मंडलस्थितो राजा साधकश्च विनश्यति ॥ बोपदेवस्तु ॥ शंभौ

मध्यगतेहरीनहरभू देव्योहरेशंकरे ॥ भास्येनागसुतारवौहेरगणेशाजांबिकास्थापिताः ॥ देव्यांविष्णुशिवैकदंतरवयोलंबोदरे जेश्वरे ना
र्याः शंकरभागतोतिसकलदाभ्यस्तास्तनेहानिदाः ॥ अस्यायमर्थः ॥ शंभोमध्यगतेसतिशंकरभागतईशानकोणमारभ्य आग्नेय्या
दिकोणेषुहरीनहरभूदेव्य स्थाप्याः तथाचईशानेविष्णुः ॥ आग्नेय्यामिनः सूर्यः नैर्ऋत्येहरभूर्गणेशः वायव्यांदेवीति ॥ हरेमध्यगतेसति
ईशानादिकोणेषुशंकरे भास्येनागसुत ॥ ईशान्यांशंकरः आग्नेय्यांइभास्योगणपतिः नैर्ऋत्यांसूर्यः वायव्यांनगसुतादेवीरवौमध्य
गतेसतिईशानादिषुहरगणे शाजांबिकाः ईशान्यांहरः आग्नेय्यां गणेशः नैर्ऋत्यांविष्णुः वायव्यामंबिकादेव्यांमध्यगतायांस्यात्ईशा॰ वि
ष्णुशिवैकदंतरवयः ईशा॰ विष्णुः आ॰ शिवः नैर्ऋत्यांगणेशः वा॰ सूर्यः लंबोदरेमध्यगतेसतिईशानादिषु अजेश्वरनार्याः ई॰ विष्णुः
आ॰ शिवः नै॰ सूर्यः वा॰ देवीतिक्रममाह ॥ अत्रईशानादिकल्पना यत्रैवप्रानुमुख वियत्करदैनिप्राचीतुतांवेदविदोवदंतिइतिगौतमोक्त प्राची
मनुसंधायद्रष्टव्यः यत्तुपूज्यपूजकयोर्मध्येप्राचीप्रोक्ता विचक्षणैः प्राच्येवप्राचीसोद्दिशसुत्कावेदेवपूजनमिति विष्णुयामलवाक्यंतत्प्रांति
कपूजाविषयं ॥ उक्तंच ॥ श्रीमानामहनरणेराचारमयूखेपूज्यपूजकांतः प्राचीआगमोक्त पूजायामेवनत्परिभाषायामुक्त्वादिति
॥ पंचायतनपूजाक्रमोपितत्रैवोक्तः ॥ मुख्येपुष्पांजलिंदत्वागणेशार्चनंभवेत् ॥ गणेशाएवमुख्यश्चेत्तत्रसूर्यक्रमाद्भवेदितिवचनात्प्र
धानदेवतायांपुष्पांजल्यंतंपूजाकांडंसमाप्यपदार्थानुसमयेनगणेशादीनर्चयेदिति ॥ शारदातिलकटीकायांतुपुष्पांजलिंमुख्ये आरोदत्वा

र्चनंकार्यमित्युक्तं वस्तुतस्त्वयमपिपूजाक्रमस्तांत्रिकपूजायामेवज्ञेयः तत्रैवोक्तत्वात् ॥वैदिकपूजायांतुस्थापनक्रमएव ॥अतएववाज
पेययाजिभिर्विष्णुशिवगणेशसूर्यदुर्गाभ्योनमइतिश्लिष्टमंत्रउक्तोविष्णुपंचायतने ॥सूर्यपंचायतनपूजनेतुक्रमउक्तः ॥पद्मपुराणे॥आ
दित्यंगणनाथंचदेवींरुद्रंयथाक्रमं नारायणंविशुद्धाख्यमंतेचकुलदेवताः ॥तथातत्रैव॥रविर्विनायकश्चंडीईशोविष्णुस्तुपंचमः अनुक्र
मेणपूज्यंतेव्युत्क्रमेणमहद्भयमिति ॥सूर्यातिरिक्तपंचायतनादिपूजायामप्यादौसूर्यपूजांविधाय विष्ण्वादिदेवानांपूजाकार्या॥तदुक्तं
शास्त्रे ॥अपूज्यप्रथमंसूर्यमपरान्यःप्रपूजयेत् ननद्भूतकृतंपापंसमतीच्छंतिदेवताइति ॥इत्थंचपूजनंभूतशुद्धिंप्राणप्रतिष्ठांमातृकान्या
संचविधायकार्यमितिप्रयोगपारिजातादयः ॥शौनकोपि ॥ कृत्वातुभूतशुद्धिंचमातृकान्यासमाचरेदिति ॥पूजाप्रकरणेउक्तं तथाचश्रु
तिः॥देवोभूत्वादेवान्यजेदिति ॥रामतापिन्यांच देवोभूत्वायजेद्देवंनादेवोदेवमर्चयेत् ॥मंत्रमहोदधावपि ॥देवार्चायोग्यताप्राप्त्यैभू
तशुद्धिंसमाचरेत् भूतशुद्धिंविधायैवंप्राणस्थापनमाचरेत् ॥एवंप्राणान्प्रतिष्ठाप्यमातृकान्यासमाचरेत् ॥एवंमूलवाक्यानुसारेणेत्य
र्थः ॥मूलवाक्यानितुग्रंथविस्तृतिभयान्नोक्तानि ॥तानिमत्कृतिमंत्रमार्तंडेद्रष्टव्यानीतिदिक् ॥अथपुरुषसूक्तविधानंऋग्विधाने ॥अर्चनं
संप्रवक्ष्यामिविष्णोरमिततेजसः ॥यत्कृत्वामुनयःसर्वेपरंनिर्वाणमाप्नुयुः ॥अनुष्टुभस्यसूक्तस्यत्रिष्टुबंतस्यदेवता ॥पुरुषोयोजगद्बीजं
ऋषिर्नारायणःस्मृतः ॥प्रथमांविन्यसेद्वामेद्वितीयांदक्षिणेकरे ॥तृतीयांवामपादेच चतुर्थींदक्षिणेन्यसेत् ॥पंचमींवामजानौतुष-

षष्ठींवैदक्षिणेन्यसेत् ॥ सप्तमींवामकेस्यात्तु अष्टमींदक्षिणेतथा ॥ नवमींनाभिमध्येतुदशमींहृदयेतथा ॥ एकादशींकंठमध्येद्वादशींवा
मबाहुके ॥ त्रयोदशींदक्षिणेतुतथैवास्येचतुर्दशीं ॥ अक्ष्णोःपंचदशींचैवविन्यसेन्मूर्ध्निषोडशीं ॥ एवंन्यासविधिंकृत्वापंचांगानिसमा
चरेत् ब्राह्मणोस्येत्यादिभिश्चऋग्भिः पंचांगकल्पना ॥ हृदयंचशिरःशिखाकवचंचास्त्रमेवच ॥ यथादेहेतथादेवेन्यासंकृत्वायथाविधि
एवंन्यासविधिंकृत्वापश्चात्पूजांसमारभेत् ॥ न्यासेनतुभवेत्सोपिस्वयमेवजनार्दनः ॥ आद्ययावाहयेद्देवमृचातुपुरुषोत्तमं द्वितीयया-
सनंदद्यात्पाद्यंचैवतृतीयया ॥ अर्घ्यंचतुर्थ्यादातव्यंपंचम्याचमनीयकं ॥ षष्ठ्यास्नानंप्रदेयंतुसप्तम्यावस्त्रमेवच ॥ यज्ञोपवीतमष्टम्या
नवम्याचंदनंस्मृतं ॥ पुष्पंदशम्यादातव्यमेकादश्यांतुधूपकं ॥ द्वादश्यादीपकंदद्यात्त्रयोदश्यानिवेदनं ॥ चतुर्दश्यानमस्कारंपंचद
श्याप्रदक्षिणाः ॥ उद्वासनंतुषोडश्याउपचारास्तुषोडश ॥ स्नानेवस्त्रेचनैवेद्येदद्यादाचमनीयकं ॥ हुत्वाषोडशभिर्मंत्रैर्दद्यात्पुष्पाणि-
षोडश ॥ तन्मसर्वंजपेद्भूयः पौरुषंसूक्तमेवच ॥ षण्मासात्सिद्धिमाप्नोतिनित्यमेवसमर्चनात् ॥ अत्रयद्य प्यावाहनंविसर्जनंचोक्तं न-
त्वहंमाणप्रतिष्ठापूर्वकप्रतिमादिपूजनविषयं ॥ अन्यत्र त्वादावंतेचपुष्पांजलिंसमर्पयेत् ॥ आदावंतेचमंत्राभ्यांपुष्पांजलिसमर्पणमपि
तिनारदीयवाक्यात् ॥ वस्त्रंप्रत्यहंननवीनंकिंतुसमर्पितमेवाभ्युक्ष्यसमर्पयेत् ॥ तदुक्तंतत्त्वसागरे ॥ वस्त्रमभ्युक्षणाच्छुध्येदपरंतुदिने
दिने ॥ आचारमयूखेमंत्रराजविधौ ॥ प्रतिमापट्टयंत्राणांनित्यस्नानंनकारयेत् ॥ कारयेत्पर्वदिवसेयथामलनिवारणमिति ॥ कूर्मपु

राणे ॥ नविष्णुाराधनात्पुण्यंविद्यतेकर्मवैदिकं ॥ तस्मादनादिमध्यांतंनित्यमाराधयेद्धरिं ॥ तद्विष्णोरितिमंत्रेणसूक्तेनपौरुषेणवा नै
ताभ्यांसदृशोमंत्रो वेदेषूक्तश्चतुर्पावनः ॥ अथवादेवमीशानंभगवंतंसनातनं ॥ आराधयेन्महादेवंभावपूतोमहेश्वरं ॥ मंत्रेणरुद्रगायत्र्या-
प्रणवेनाथवापुनः ईशानेनाथवारुद्रैस्त्र्यंबकेनसमाहितः ॥ तथोंनमः शिवायेतिमंत्रेणानेनवायजेदिति ॥ यजनप्रकारंबौधायनोप्या ह
॥ अथातोहरहः परिचर्याविधिंव्याख्यास्यामः स्नात्वा शुचौदेशेगोमयेनोपलिप्यप्रतिकृतिंकृत्वाक्षतपुष्पैर्यथालाभंसमर्चयेत् सहपु-
ष्पोदकेनमहादेवमावाहयेत् ॥ ॐ भूः महादेवमावाहयामि ॥ ॐ भुवः महादेवमावाहयामि ॥ ॐ स्वः महा॰ ॥ ॐ भूर्भुवः स्वर्महादेव
मावाहयामि इत्यावाह्य ॥ यातु भगवान्महादेव इत्यथस्वागतेनाभिवंदति स्वागतमनुनास्वागतंभगवते महापुरुषायेत्यथासनं कुशमास्ता-
भगवन्महादेवइत्यत्र कूर्चंददाति भगवतेयं कूर्चो दर्भमयस्त्रिवृद्धरितः सुवर्णस्तंजुषस्वेति ॥ अथस्थानानि कल्पयति ॥ अग्रतोब्रह्मणे
कल्पयामि दक्षिणतः स्कंदायकल्पयामिविनायकायकल्पयामिपश्चिमतः स्थूलायकल्पयामिउत्तरतः उमायैकल्पयामि नं दिके
श्वरायकल्पयामीतिकल्पयित्वासावित्र्यापात्रमभिमंत्र्यप्रक्षाल्यतिरः पवित्रमप्यआनीयसहपवित्रेणादित्यंदर्शयेत् ॥ ॐ भित्युत्त-
मितिस्नानं ॥ ॐ स्वरितिरुद्रेणपाद्यात्प्रणवेनार्घ्यमथव्याहृतिभिर्निर्माल्यमपोह्योत्तरतश्चंडायनमइत्यथैनंस्नापयित्वापोहिष्ठाम
यो भुवइतितिसृभिर्हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः इतिचतसृभिः पवमानः सुवर्जनइत्येतेनानुवाकेनस्नापयित्वाद्भिस्तर्पयति ॥ प्र

वंदेवंतर्पयामिशर्वदेवंत॰ ईशानंदेवंत॰ पशुपतिंदेवंत॰ रुद्रंदेवंतर्पयामि उग्रंदेवंत॰ भीमंदेवंत॰ महांतंदेवंतर्पया मीतितर्पयित्वाथैनाभिव-
स्त्रयज्ञोपवीतान्याचमनीयान्युदकेन व्याहृतिभिर्दत्वा व्याहृतिभिः प्रदक्षिणमुदकं परिषिच्य ॥ नमस्तेरुद्रमन्यवइतिगधंदद्यात्सहस्रा
णिसहस्रशइतिपुष्पंदद्यात्ईशानंत्वाभुवनानामधिश्रियमितिवाक्षतान्दद्यात्सावित्र्या धूपमुद्दीप्यस्वेतिदीपंदेवस्यत्वासवितुःप्रस
वेश्विनोर्बाहुभ्यांभगवतेमहादेवायजुष्टंचरुंनिवेदयामीतिनैवेद्यमथाष्टाभिर्नामधेयैरष्टौपुष्पाणिदद्यात् भवायदेवायनमः ॥ शर्वायदेवायन
मः ॥ ईशानायनमः ॥ पशुपतयेदेवाय॰ ॥ रुद्रायदेवाय॰ ॥ उग्रायदेवाय॰ ॥ भीमायदेवा॰ ॥ महतेदेवा॰ ॥ नमोब्रह्मणेनमः स्कंदायनमः ॥
भयातुभगवानीशः ॥ सर्वलोकनमस्कृतः ॥ अनेनहविषातृप्तः पुनरागमनायच ॥ पुनः संदर्शनायचेतिप्रतिमास्थानेष्वप्स्वग्नावाहनविस
र्जनंवर्ज्यंसमानमन्यत्स्वरूप्यपनमित्याचक्षते भगवान्बौधायनइति ॥ अथपूजोपयुक्तानिपुष्पाणि ॥ तत्रादौसूर्यपूजायांविहितानि ॥
भविष्यपुराणे ॥ मालिनीमल्लिकाचैवदूर्वाचाशोककर्णिका ॥ पाटलाकरवीराणिजपाजयंतिरेवच ॥ चंपकोबकुलंचैवतथैवागस्तिकिंशुको
भास्करस्यप्रपूजार्थंग्राह्याण्येतानिनित्यशः ॥ नीलोत्पलसहस्रेणनीलोत्पलशतेनच ॥ रक्तैश्चकरवीरैश्चयस्तुपूजयतेरविं ॥ वसेदर्कपुरे
श्रीमान्सूर्यतुल्यपराक्रमइति ॥ अथविहितपत्राणिबिल्वपत्रंशमीपत्रंभृंगराजस्यपत्रकं ॥ तमालपत्रंचहरेसद्यस्तुष्टिकरंरवेः तुलसी
कालतुलसीतथारक्तंचचंदनं ॥ केतकीपत्रकुसुमंसदेवतपनप्रियमिति ॥ अन्यान्यपिगणेशादिपूजायांविहितनिषिद्धानिग्रंथस्तरभि

येह्नोक्तानितान्याचारमयूखादिग्रंथेभ्योवगंतव्यानि ॥ तत्रापूर्वाभावेपर्युषितान्यपिग्राह्याणीत्युक्तंस्मृत्यंतरे ॥ पंकजंपंचरात्रंस्याद्दशरा-
त्रंचबिल्वकं ॥ तुलस्येकादशाहात्तुपुनः प्रक्षाल्यपूजयेत् ॥ स्कांदे ॥ गंगाजलंत्र्यहाद्ध्यात्वंपूजनेभक्तिसंयुतः ॥ भविष्ये ॥ नाक्षतैरर्चये
द्विष्णुंनतुलस्यागणेश्वरं ॥ दूर्वाभिर्नार्चयेद्दुर्गांकेतकैर्नमहेश्वरं ॥ अक्षतानिषेधस्तुशालग्रामपरः शालग्रामशिलायेवनाक्षतैरर्चयेद्धि-
जइतिविष्णूक्तेः ॥ उक्तंचवार्तिके ॥ सामान्यविधिरस्पष्टः संह्रियेतविशेषतइति ॥ नांशुकैर्मर्दयेद्देवंनाधःपुष्पैः समर्चयेत् ॥ कुशाग्रैर्न
क्षिपेत्तोयंवज्रपातसमंभवेत् ॥ नशुष्कैः पूजयेद्देवंकुसुमैर्नमहीगतैः ॥ नविशीर्णदलैः शिष्टैर्नाशुभैर्नाविकाशिनैः ॥ पूतिगंधीन्युग्रगं
धीनि अल्पगंधीनिवर्जयेत् ॥ वामने ॥ हिरुकाकंकणंदारुमल्लिकागुरुवासिता ॥ शास्त्रंजातीफलंश्रीमत्प्रियाधूपाहरेःप्रिये ॥ हिरु-
कामांसी ॥ कंकणंगुग्गुलः शास्त्रोनखं ॥ घृततैलैर्विनाकिंचिद्दीपार्थेनसमाहरेत् ॥ पाद्मे ॥ नैवेद्यपात्रंवक्ष्यामिकेशवायमहात्मने ॥ हैरण्यं
राजतंकांस्यंताम्रंमृन्मयमेवच ॥ पालाशंपद्मपत्रंवापात्रंविष्णोरतिप्रियं ॥ हविः शाल्योदनंदिव्यमाज्ययुक्तंसशर्करं ॥ नैवेद्यंदेवदेवा-
ययावकंपायसंतथा ॥ नैवेद्यवस्त्वलाभेतुफलानिविनिवेदयेत् ॥ फलानामप्यलाभेतुतोयान्यपिनिवेदयेत् ॥ मरीचिः ॥ विधायदेवतापूजांप्रात
र्होमादनंतरं ॥ गुरूक्तेनतुमार्गेणमूलमंत्रंजपेद्बुधइति ॥ भविष्ये ॥ समभ्यर्च्यपिबेद्देवान्यः पादसलिलंहरेः सयातिपरमंस्थानंतद्विष्णोःप २७
रमंपदं ॥ विष्णुपादाभिषिक्तंयः पात्रेणैवपिबेज्जलं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सयातिपरमांगतिं ॥ यः पादसलिलंविष्णोः करेणपिबतेन-

दि॥सभूतेनरकं यातियावदिंद्राः श्चतुर्दशेति ॥पुलस्त्यः॥शालग्रामशिलावारिसोमपानंदिनेदिने ॥पात्रांतरेणतद्धार्यंकरेणासकृद्यासम
मिति ॥मौंड करेणपानविधायकानि ॥प्रायः पांचरात्रादि पठितत्वेनतदनुयायिपराण्येव ॥नतुवैदिकपराणि ॥ स्मृतिषुनिषेधात् ॥अ
गस्त्यः॥शालग्रामशिलातोयमपीत्वायस्तुमस्तके॥मस्तेपणमकुर्वीतब्रह्महासनिगद्यते॥पदसर्वदुरितक्षयकामः ॥ स्मृत्यंतरोक्तं विप्रपा
दसलिलपानमिच्छंतिलदाभ्रमः ॥पाद्मे॥ विष्णुपादोदकात्पूर्वंविप्रपादोदकंपिबेत् ॥ विरुद्धमाचरेद्यस्तु ब्रह्महासनिगद्यतइति ॥ अथ-
शिवलिंगनैवेद्यभक्ष्याभक्ष्यविचारः ॥ पद्मपुराणे ॥द्रव्यमन्नफलंतोयंशिवस्वंमस्पृशेत्क्वचित् ॥लंघयेन्नैवनिर्माल्यं कूपेसर्वंविनिक्षिपेत्-
॥मक्षिकापादमात्रेयः शिवस्वमुपजीवति ॥लोभान्मोहात्सपच्येतकल्पांतेनरकेनरइति ॥पाद्मस्कांदब्राह्मपुराणेसंग्रहेषु ॥ शिवउवाच
॥अनर्हंममनैवेद्यंपत्रंपुष्पंफलंजलं ॥ शालग्रामशिलालग्नंसर्वंयातिपवित्रतां ॥नैवेद्यंमेनरो भुक्त्वा शुद्ध्यैचांद्रायणंचरेदितिनिर्माल्यक
ल्पनाचोक्तासिद्धांतशेखरे ॥धराहिरण्यगोरत्नताम्ररौप्यांशुकादिकान् ॥विहायशेषंनिर्माल्यंचंडेशायनिवेदयेत् ॥ अन्यदन्नादिपानीयं
तांबूलंगंधपुष्पकं ॥दद्याच्चंडायनिर्माल्यंशिवभक्तेषुसर्वशःइतिक्वचिच्छिवलिंगनैवेद्यभक्षणेदोषाभावउक्तः॥शिवनारदसंवादे॥बाणलिंगेतुचं
डांशोनैवनिर्माल्यकल्पना ॥सर्वबाणार्पितंग्राह्यंभक्ष्याभक्ष्येष्वनान्यथा ॥ग्राह्याग्राह्यविचारोयंबाणलिंगेनविद्यते॥तदर्पितंजलंचान्नंग्राह्यंप्रसा
दसंज्ञया॥बाणलिंगेस्वयंभूतेचंद्रकांतेहृदिस्थिते॥चांद्रायणसमंज्ञेयंशंभोर्नैवेद्यभक्षणमिति ॥अथपूजाप्रयोगः॥आचम्यदेशकालौस्मृत्वाममउ-

यथाशक्तियथाज्ञानंयथामीलितोपचारैः श्रीसूर्यादिपूजांकरिष्ये ॥ तदंगत्वेनात्मशुद्ध्यर्थंभूतशुद्ध्यादिकरिष्येइतिसंकल्प्य ॥ पृथ्वीत्वस्य
मेरुपृष्ठः कूर्मः सुतलं आसनेवि॰ ॥ पृथ्वीत्वया॰ ॥ अपसर्पंतुवामदेवोभूतान्यनुष्टुप् ॥ भूतोत्सादनेविनियोगः ॥ ॐ अपस॰ मारभइति
पादतलपार्ष्णिनभूमिंत्रिःप्रहृत्य ॥ देवाआयांतुयातुधानाअपयांतु ॥ विष्णोदेवयजनंरक्षस्व ॥ येभ्योमाताइत्यस्यगयः प्लातोविश्वेदे
वाजगती ॥ मनुष्यगंधनिवारणेवि॰ ॥एवापित्रइत्यस्यवामदेवोबृहस्पतिर्विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ॥ मनुष्यगंधनिवारणेवि॰ ॥ ॐ येभ्योमाता
मधुमत्पिन्वतेपयः पीयूषंद्यौरदितिरद्रिबर्हाः ॥उक्थशुष्मान्वृषभरान्त्स्वप्नसस्तां आदित्यां अनुमदास्वस्तये ॥ ॐ एवापित्रेविश्वेदे
वायवृष्णेयज्ञैर्विधेमनमसाहविर्भिः ॥ बृहस्पतेसुप्रजावीरवंतोवयंस्यामपतयोरयीणां ॥ आगमार्थंतुदेवानांगमनार्थंतुरक्षसां ॥
कुरुघंटेरवंतत्रदेवतास्थानसंनिधौ ॥ विनियंटांवादयित्वा भूतशुद्धिंकुर्यात् ॥ मूलाधारेकुंडलिनींध्यात्वाउत्थाप्यसुषुम्नामार्गेण
हृदयस्थंजीवंब्रह्मणिहंसइतिविलाप्य ॥ पादादिजान्वंतंपृथिवीलं बीजयुतांध्यात्वा ॥ जान्वादिनाभ्यंतंवंबीजयुतं जलंध्यात्वा ॥ नाभ्यादि
हृदयांतंरंबीजयुतमग्निंध्यात्वा हृदादिभ्रूमध्यांतंयंबीजयुतंवायुंध्यात्वा भ्रूमध्यादिब्रह्मरंध्रांतंहंबीजमाकाशंध्यात्वाभूतानिप्रत्येकंसं-
हृत्वा पयेत् ॥ पृथिवीमप्सुसंहरामि ॥ जलमग्नौसंहरामि ॥ अग्निंवायौसं॰ ॥ वायुमाकाशेसं॰ ॥ आकाशमहंकारेसं॰ ॥ अहंकारंमहत्तत्त्वेसं २८
हरामि ॥ महांतंप्रकृतौसं॰ ॥ प्रकृतिंशुद्धब्रह्मणिसंहरामि ॥ आत्मानंब्रह्माहमस्मीतिध्यात्वादक्षिणकुक्षावधोमुखंपापपुरुषंध्यात्वा-

यमितिबीजेनद्वात्रिंशद्वारमावर्तितेनवामनासयावायुमापूर्यरमितिबीजेनचतुःषष्टिवारमावर्तितेनकुंभकेनकृत्वापापपुरुषदेहंनिर्दहेत् ॥
पुनर्यमितिबीजेनषोडशवारमावर्तितेनपापभस्मदक्षिणनासयारेचयेत् ॥ ततोवमित्यमृतबीजेनदेहोत्थंभस्मसंप्लाव्यलमितिबीजेनैकीकृ-
त्यसुवर्णभावयित्वाहमितिबीजेनसर्वांगान्युद्धृत्य कनकमयं शरीरंध्यात्वापुनरात्मनः सकाशादाकाशः संभूतः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः
अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवीतिभूतान्युत्पाद्य स्वस्थानेगानिध्यात्वासोहमितिमंत्रेण कुंडलिनी सहितंजीवं हृदयानीयस्वधाममयंजीवंहृ
दिनिधायकुंडलिनींमूलाधारेगतांध्यायेदितिभूतशुद्धिः ॥ अथप्राणप्रतिष्ठा ॥ अस्यश्रीप्राणप्रतिष्ठामंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्राऋषयः
ऋग्यजुःसामानिछंदांसि प्राणशक्तिर्देवता आंबीजं ह्रींशक्तिः प्राणस्थापनेविनियोगः ॥ ब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्योनमः ॥ शिरसि ॥ ऋ
ग्यजुःसामभ्योनमः मुखे ॥ प्राणशक्त्यैनमः हृदये ॥ आंनमः गुह्ये ॥ क्रोंह्रींनमः पादयोरितिऋष्यादिः ॥ आदौकरन्यासः ङंकं
खंघंगं आकाशवायुवह्निजलपृथिव्यात्मनेहृदयायनमः ॥ ञंचंछंझंजं शब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मनेशिरसेस्वाहा ॥ णंटंठंढंडं
श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मनेशिखायैवषट् ॥ नंतंथंधंदं वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने कवचायहुं ॥ मंपंफंभंबं वक्तव्यादानगमनवि
सर्गानंदात्मनेनेत्रत्रयायवौषट् ॥ शंयंरंवंलंक्षंषंसं ळंहंमनोबुद्ध्यहंकारचित्तात्मने अस्त्रायफडितिछोटिकात्रयंकृत्वाध्यायेत् ॥ र-
क्ताब्धिस्थपोतोल्लसदरुणसरोजाधिरूढाकराब्जैः पाशं कोदंडमिक्षूद्भवगुणमथमप्यंकुशंपंचबाणान् बिभ्राणासृक्कपालंत्रिन

यत्रलसितापीनवक्षोरुहाढ्यादेवीबालार्कवर्णाभवतुसुखकरीप्राणशक्तिः परानः इतिध्यात्वा ॥ मनसा संपूज्यहृदयेकरंनिधाय ॥ आंह्रीं
क्रों यंरंलंवंशंषंसंहों ओंक्षंसंहंसः ॥ ह्रीं ओंहंसः ममप्राणाइहप्राणाः ॥ आंह्रींक्रोंमित्याद्युच्चार्यममजीवइहस्थितः ॥ आंह्रीं॰ ॥ ममसर्वेंद्रि
याणि ॥ आंह्रीं॰ ॥ ममवाङ्मनश्चक्षुः श्रोत्रघ्राणजिह्वाप्राणाइहागत्यसुखंचिरंतिष्ठंतुस्वाहा॰ ॥ ॐ क्षंसंहंसः ह्रीं ॐ अष्टत्रिंशाधि
कशताक्षरमनुंप्राणप्रतिष्ठामंत्रंत्रिवारंजपित्वाषोडशप्रणवान्जपित्वाकेचित्तुप्रणवाद्योयमोमामित्यादिवदंतिनत्रमूलंचिंत्यं ॥ अथ-
मातृकान्यासः ॥ तत्रादौप्राणायामः अंआंइंईंउंऊंऋंॠंलृंॡंएंऐं ओंऔंअंअः ॥ इतिषोडश स्वरान्सबिंदूनुच्चारयन्वामनासया
वायुमापूर्यकादिमांतैर्बिंदुयुतैः कुंभकंकृत्वायादिक्षांतैः सबिंदुकैर्दक्षिणनासयारेचयेत् ततोस्य अंतर्मातृकामंत्रस्यब्रह्माऋषिः
सरस्वतीदेवता गायत्रीछंदः हलोबीजानि स्वराः शक्तयः शरीरशुध्यर्थेन्यासेवि॰ ब्रह्मणेनमः शिरसि गायत्र्यैनमः मुखे ॥ सरस्व
त्यैनमोहृदये हल्भ्योनमोगुह्ये स्वरेभ्योनमः पादयोः अंकंखंगंघंङं आं अंगुष्ठाभ्यांनमः इंचंछंजंझंञंईं तर्जनीभ्यां॰ उंटंठंडंढंणं
ऊं मध्यमाभ्यां॰ एंतंथंदंधंनंऐं अनामिकाभ्यांनमः ॐ पंफंबंभंमं औं कनिष्ठिकाभ्यां॰ अंयंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षंअः करतलकरपृ
ष्ठाभ्यां॰ अंकंखंगंघंङं आं हृदयायनमः इंचंछंजंझंञंईं शिरसेस्वाहा उंटंठंडंढंणंऊं शिखायैवषट् एंतंथंदंधंनंऐं कवचायहुं ॐ पंफं-
बंभंमंऔं नेत्रत्रयायवौषट् अंयंरंलंवंशंषंसंहंळंक्षंअः अस्त्रायफट् ॥ ध्यानं ॥ अत्र अंतर्मातृकावश्यकंकार्यं असत्वकुंभकसांग

विद्याहस्तां त्रिलोचनां चंद्रमौलिं कुचानम्रां रक्ताङ्गस्थां गिरिं भजे इति ध्यात्वा मनसा संपूज्य मातृकामंत्रं त्रिर्जपित्वा देवं स्नानशिलायां
निधाय तदग्रे चंदनेन षट्कोण मंडलत्रयमुदक्संस्थं मालिख्याभ्यर्च्य शंखं प्रणवाद्भिः पूरयित्वा दक्षिणमंडले संस्थाप्याभ्यर्च्य प्रार्थयेत् त्वं
पुरा सागरोत्पन्नो विष्णुना विधृतः करे निर्मितः सर्वदेवानां पांचजन्य नमोऽस्तु ते पृथिव्यां यानि तीर्थानि स्थावराणि चराणि च तानि तीर्था
नि शंखेऽस्मिन्विशंतु ब्रह्मशासनादित्युक्त्वा शंखमुद्रां प्रदर्श्य मध्यमंडले महार्घ्यं गायत्र्याद्भिः पूरयित्वा पूजयेत् उत्तरमंडले ताम्रकलशं-
स्थाप्य संपूज्य कलशस्येति मंत्रैस्तीर्थान्यावाह्य शंखोदकेनात्मसहितं पूजासंभारं मोक्ष्य पुरुषसूक्तेन न्यासं कुर्यात् ॥ सहस्रशीर्षेति नारायणः
पुरुषोऽनुष्टुप् अंत्या त्रिष्टुप् सांगन्यासे विनियोगः ॐ सहस्रशी० गुलं १ वामकरायनमः ॐ पुरुषएवेदं० हृति २ दक्षिणकरे ॐ एतावा
नस्य महि० दिवि ३ वामपादे ॐ त्रिपादूर्ध्व० अभि ४ दक्षिणपादे ॐ तस्माद्विराळ० पुरः ५ वामजानौ ॐ यत्पुरुषेण हविषा० शरद्ः ६ द
क्षिणजानौ ॐ तं यज्ञं ब० श्चये ७ वामकट्यां ॐ तस्माद्यज्ञात्स० श्चये ८ दक्षिणकट्यां ॐ तस्माद्यज्ञात्सर्वहुत ऋचः० यज ९ नाभौ ॐ त-
स्माद्श्वा अ० वयः १० हृदये ॐ यत्पुरुषं व्य० चेते ११ कंठे ॐ ब्राह्मणोऽस्य० यत १२ वामभुजे ॐ चंद्रमा मनसो० यत १३ दक्षिणभुजे-
ॐ नाभ्या आसी० यन् १४ मुखे ॐ सप्तास्या० पश्च १५ चक्षोर्मध्ये ॐ यज्ञेन य० देवाः १६ मूर्ध्नि ॥ अथ पंचांगन्यासः ॐ ब्राह्मणोऽस्येति
हृदये ॐ चंद्रमा मनसो इति शिरसि ॐ नाभ्या आसीदिति शिखायां ॐ सप्तास्यासन्निति कवचाय हुं ॐ यज्ञेन यज्ञेति० अस्त्राय फट्

एवमेवदेवांगन्यासंकृत्वा षोडशोपचारैः पूजयेत् ॐ सहस्रशी० श्रीसूर्यगणेशमहालक्ष्मीशिवविष्णुभ्योनमः पुष्पंसमर्पयामि ॐ पुरु
षए० आसनंस० ॐ एतावानस्य० पाद्यंस० पाद्योत्तरंनाममंत्रेणैवाचमनीयं ॐ त्रिपादूर्ध्व० अर्घ्यंस० ॐ तस्माद्विराळ० आचमनी
यं ॐ यत्पुरुषेणस्नानंस० सतिसंभवेपंचामृतस्नानान्यत्रैवकारयित्वासूक्तेनाभिषेकः कार्यइतिसंप्रदायः आचमनीयं ॐ तंयज्ञं० वस्त्रं
ॐ तस्माद्यज्ञा० यज्ञोपवीतं आचमनीयं ॐ तस्माद्यज्ञा० गंधं ॐ तस्मादश्वा० पुष्पं ॐ यत्पुरुषं० धूपं ॐ ब्राह्मणोस्य० दीपं ॐ चंद्रमा०
नैवेद्यं आ० करोद्वर्तनादि ॐ नाभ्याआसी० नमस्कारं ॐ सप्तास्यासन्० प्रदक्षिणां ॐ यज्ञेन० पुष्पांजलिं ततः श्रियइमंत्रेणनीराज
नंकृत्वा अग्निभावात्पुरुषसूक्तेनप्रत्यृचमाज्यंहुत्वा पुनस्तेनैवसूक्तेनषोडशपुष्पाण्यर्पयित्वा सूक्तंजपेत् तदनंतरंस्वोपदिष्टंमूलमंत्रं
यथाशक्तिजपित्वा कर्मेश्वरार्पणंकृत्वा पंचोपचारैःसंपूज्य देवंप्रार्थयेत् तत्रमंत्राः मंत्रहीनंक्रियाहीनंभक्तिहीनंसुरेश्वर यत्पूजितंमयादेव
परिपूर्णंतदस्तुमे ॥१॥ आवाहनंनजानामिनजानामितवार्चनं पूजांचैवनजानामिक्षम्यतांपरमेश्वर ॥२॥ अन्यथाशरणंनास्तित्वमे
वशरणंमम तस्मात्कारुण्यभावेनरक्षरक्षपरमेश्वर ॥३॥ भूमौस्खलितपादानां भूमिरेवावलंबनं त्वयिजातापराधानांत्वमेवशरणं
मम ॥४॥ इतिप्रार्थ्य शंखमध्येस्थितंतोयंभ्रामितंकेशवोपरि अंगलग्नंमनुष्याणां ब्रह्महत्यांव्यपोहतु ॥१॥ इतिदेवोपरिभ्राम
यित्वाजलंशिरसिधार्यम् अकालमृत्युहरणंसर्वव्याधिविनाशनं रोगघ्नंपुण्यदंपास्येस्मरपादावनेजनमितिमंत्रेणदेवतीर्थंपि

बेज्जलमिति संक्षेपः इतिश्रीभारद्वाजमहादेवभट्टात्मजदिवाकरकृते आचारार्के अष्टधाविभक्तस्यदिवसस्यप्रथमभागकृत्यं॥सनातनंनि
र्मायमादिबीजंसंसारवृक्षस्यगिरामगम्यं रामाभिधंज्योतिरहर्निशंलसद्धृदब्जकोशेस्फुरतान्मदीये ॥१॥ अथद्वितीयभागकृत्यं मदनर-
त्ने दक्षः दिवसस्याद्यभागेतुसर्वमेतत्समाचरेत् द्वितीयेचतथाभागेवेदाभ्यासोविधीयते ॥१॥ वेदाभ्यासोपिपंचधेत्युक्तमाचारमयूखे
षड्विंशन्मते वेदस्वीकरणंपूर्वंविचारोभ्यसनंजपः तद्दानं चैवशिष्येभ्योवेदाभ्यासोहिपंचधेति ॥ कौर्मे ॥ जपेदध्यापयेच्छिष्यान्धारये
द्वाविचारयेत् अवेक्षेतचशास्त्राणिधर्मादीनिद्विजोत्तमइति द्वितीयभागकृत्यं ॥अथतृतीयभागकृत्यमाह दक्षः तृतीयेचतथाभागे
पोष्यवर्गार्थसाधनं पोष्यवर्गमप्याह मातापितागुरुर्भार्याप्रजाहीनःसमाश्रितः अभ्यागतोतिथिःश्चाग्निः पोष्यवर्गउदाहृतः ज्ञाति
र्बंधुजनःक्षीणस्तथानाथःसमाश्रितः ॥इतितृतीयभागकृत्यं॥ अथचतुर्थभागकृत्यं दक्षस्मृतौ चतुर्थेतुदिवाभागेस्नानार्थंमृदमाह
रेत् तिलपुष्पकुशादींश्चस्नायाच्चाकृत्रिमेजले गृह्यपरिशिष्टे अथमध्यंदिनेतीर्थमेत्यस्नायात्तस्मिन्ब्रह्मयज्ञतर्पणाद्वस्त्रंनिष्पीडयेदि
ति तच्च प्रतिपत्षष्ठ्येकादशीरविभौमभृगुवार भरणीकृत्तिकामघानक्षत्रमन्वादियुगादिभिन्नतिथौकार्यं तत्रतन्निषेधात् निषेधवा
क्यानितुमदनरत्नादिग्रंथेषुद्रष्टव्यानि॥ अथमध्याह्नस्नानप्रयोगः नदीतीरमेत्यप्रक्षालितमुखपादपाणिराचांतोबद्धशिखः शुचौदे
शेकृत्वमृत्तिकांतंडुलयवतिलांश्चनिधायमलस्नानंविधायदेशकालौस्मृत्वा ममसमस्तपापक्षयायुरभिवृद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्य

र्थंमध्यान्हस्नानंकरिष्ये इतिसंकल्प्य मृत्तिकांगायत्र्यादाय अश्वक्रांतेरथक्रांतेविष्णुक्रांतेवसुंधरे शिरसाधारयिष्यामिरक्षस्वमांप
देपदे उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना मृत्तिकेहनमेपापंयन्मयादुष्कृतंकृतमित्यभिमंत्र्यगायत्र्याभोक्ष्य गायत्रीशिरःसंज्ञकेन ॐ
आपोज्योतिरसोमृतंब्रह्मभूर्भुवःस्वरोमितिमंत्रेणाहृत्यात्रेधाविभज्यैकेनभागेनमूर्धादिनाभिपर्यंतंद्वितीयभागेननाभेरधःपादप
र्यंतमनुलिप्यांगानिक्षालयित्वादित्यंनिरीक्ष्यद्विराचम्यतृतीयभागंप्रचोदयादित्यस्त्रेणादायसव्येपाणौकृत्वा ॐ भूरितिदक्षिणभा
गं ॐ भुवइतिमध्यमभागं ॐस्वरित्युत्तरभागंविधायदक्षिणभागमस्त्रेणदशदिक्षुमंत्राहृत्यानिक्षिप्योत्तरभागंतीर्थेतूष्णींभक्षि
त्वामध्यमभागंगायत्र्याभिमंत्र्य आदित्यायप्रदर्श्यगायत्र्याप्रणवेनचसर्वांगमनुलिप्य सुमित्र्यानआपओषधयःसंतुदुर्मित्र्याइतिमंत्रे
णाद्भिरात्मानंपरिषिच्यदुर्मित्र्यास्तस्मैसंतुयोस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्विष्मइतिमंत्रेणांगानिप्रक्षाल्याचम्य प्रातःस्नानवद्वरुणावाहनादिवस्त्रनि
ष्पीडनवर्ज्यंकुर्यात् अशक्तोप्रातर्वत्स्नायात् अथात्रैवाशक्तस्यमंत्रस्नानविधि र्लिख्यते श्राद्धहेमाद्रौयोगयाज्ञवल्क्यः असामर्थ्याच्छ
रीरस्यकालशक्त्याद्यपेक्षयामंत्रस्नानादितःसप्तकेचिदेवंवदंतिसूरयः मांत्रंभौमंतथाग्नेयंवायव्यंदिव्यमेवच वारुणंमानसंचैवसप्तस्नाना-
न्यनुक्रमात् एतेषांलक्षणान्याह सएव आपोहिष्ठादिभिर्मांत्रंमृदालंभश्चपार्थिवं आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजःस्मृतं यत्तुसा ३१
तपवर्षेणस्नानंतद्दिव्यमुच्यते वारुणंचावगाहस्तुमानसंविष्णुचिंतनमिति ॥ जाबालिः ॥अशिरस्कंभवेत्स्नानंस्नानाशक्तौतुकर्मिणां-

आर्द्रेणवाससावापिमार्जनंदेहिकंविदुः ज्वराभिभूतायानारीरजसाचपरिप्लुता कथंतस्याभवेच्छौचंशुचिःस्यात्केनकर्मणा चतु-
र्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्यातुतांस्त्रियं सास्नैवावगाह्यापः स्नात्वास्नात्वापुनःस्पृशेत् दशद्वादशकृत्वोवा आचामेच्चपुनःपुनः अंतेचवास
सात्यागस्ततःशुद्धाभवेत्तुसाइति परिशिष्टे अथमाध्यान्हस्नानं शुचौदेशेशुचिःशांतः प्राणानायम्यदर्भपाणिः सव्येपाणावपःकृ-
त्वातिसृभिरापोहिष्ठीयाभिः पच्छः प्रणवपूर्वंदर्भोदकेर्मार्जयेत्पादयोर्मूर्ध्निहृदयेमूर्ध्निहृदयेपादयोर्हृदयेपादयोर्मूर्ध्निचाथार्धर्चशोमूर्ध्निहृ
दयेपादयोर्हृदयेपादयोर्मूर्ध्निचाथर्चोहृदयेपादयोर्मूर्ध्नि चाथतृचेनमूर्ध्निइतिमार्जयित्वागायत्र्यादशधाभिमंत्रिता अपःप्रणवेनपीत्वा-
हिराचमेदित्येतन्मंत्रस्नानं एवंमध्यान्हस्नानंविधायमध्यान्हसंध्याकार्यानंतरोब्रह्मयज्ञः तथाचपरशुराममनिबंधेत्रिःस्नानंमाध्यान्हिकं
कृत्वासंध्याकर्मनिवर्त्यच ब्रह्मयज्ञंविधायाथगृहमेत्याचरेत्परानिति शंखः प्रातःसंध्यांसनक्षत्रांमध्यमांस्नानकर्मणि सादित्यांपश्चि
मांसंध्यामुपासीतयथाविधीति स्नानकर्मणिकृतेसतीतिशेषः अत्रकेचिद्बह्वृचानामादौब्रह्मयज्ञः ततःसंध्यातत्सूत्रेग्रामान्निष्क्रम्या
पआप्लुत्यशुचौदेशेयज्ञोपवीत्या दिनाब्रह्मयज्ञस्यस्नानानंतर्योक्तेरित्याहुस्तच्चिंत्यं अपआप्लुत्येतिक्त्वाप्रत्ययस्योत्तरकालमात्रार्थत्वे
प्यव्यवहितोत्तरकालार्थत्वाभावेनात्रिवचनोक्तक्रमबाधे प्रमाणाभावात् तथाचसंध्याहीनोशुचिर्नित्यमनर्हःसर्वकर्मसु यदन्यत्कुरुते
कर्मनतस्यफलभाग्भवेदिति दक्षवाक्याच्च संध्यैवादौयुक्ता एषएव श्रीमातामहचरणानांवाजपेययाजिनांप्रयोगपारिजातका

रादि पूर्वनिबंधकाराणां स्नानोत्तरं संध्याप्रयोगवद्दत्ताभाशयः मध्यान्हसंध्यायाः कालांतरमप्याह शातातपः अध्यर्धयामादासायं
संध्यामाध्यान्हिकी स्मृतेति अथ मध्यान्हसंध्यायां विशेषः भगवान् आपः पुनंतु मध्यान्हे मंत्राचमनमाचरेत् गृह्यपरिशिष्टे आ
कृष्णोयथाहंसवत्सावाभिः सकृद्वार्घ्यमुत्क्षिपेदिति अर्घ्यदाने विशेषः संग्रहे शुक्लहस्तेन दातव्यं मुद्रांतत्रनकारयेत् तर्जन्यंगुष्ठयो
गेन राक्षसीमुद्रिकाभता राक्षसीमुद्रिकार्घ्येण तत्तोयं रुधिरं भवेत् जलेत्वर्घ्यं प्रदातव्यं जलाभावे शुचिस्थले संप्रोक्ष्य वारिणा सम्यक्त
तोर्घ्यं तु प्रदापयेदिति उपस्थाने विशेषो गृह्यपरिशिष्टे उद्वयं तु रुदुत्यं जातवेदसं चित्रं देवानामिति सूक्ताभ्यामादित्यमुपस्थाय जप
मासीनो यथेष्टकालं कुर्यादित्येष संध्याविधिर्व्याख्यात इति गायत्रीजपस्तु विशेष कार्यः परिशिष्टात् तथा मध्यमसंध्यायामासीनः
प्राङ्मुखो जपेदिति स्मृतिचंद्रिकायां पुराणोक्तेश्च संध्यालोपे प्रायश्चित्तं स्मृत्यंतरे यः संध्यां यदि नोपास्ति अग्निकार्यं न चेत्कृतं गा
यत्र्यष्टशतं जप्यं प्रायश्चित्तं द्विजन्मनामिति अथ प्रयोगः आचम्य प्राणानायम्य मम उपात्त दुरितक्षयद्वारा श्री परमेश्वर प्रीत्यर्थं म
ध्यान्ह संध्यामुपासिष्ये इति संकल्प्यापो हिष्ठेति तृचेन पूर्ववत्प्रथम मार्जनं कृत्वा मंत्राचमनं कार्यं आपः पुनंत्वित्यस्यानुवाकस्य ना
रायण आपोऽष्टिः मंत्राचमने विनियोगः ॐ आपः पुनंतु पृथिवीं पृथिवी पूता पुनातु मां पुनंतु ब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्म पूता पुनातु मां यदु ३१
च्छिष्टमभोज्यं यद्वा दुश्चरितं मम सर्वं पुनंतु मामापोऽसतां च प्रतिग्रहं स्वाहा इति मंत्रेणापः पीत्वाचम्य प्रातः संध्यावत् द्वितीयतृतीय

चतुर्थमार्जनाघमर्षणांतेकृत्वाचम्यार्घ्यंदद्यात् हंसःशुचिषदितिमंत्रस्य गोतमोवामदेवः सूर्योजगती अर्घ्यदानेवि० ॐ हंसःशुचिष
द्वसुरंतरिक्षसद्धोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत् नृषद्वरसदृतसद्व्योमसदब्जागोजाऋतजा अद्रिजाऋतं श्रीसूर्यायेदमर्घ्यंदत्तंनमम एवं
त्रिः सकृद्वार्घ्यंदत्वात्मानंपरिषिच्य द्विराचम्योर्ध्वबाहुरूर्ध्वमुखः सूर्यमुपतिष्ठेत् उदुत्यमितित्रयोदशर्चस्यसूक्तस्य काण्वः प्रस्कण्वऋषिः-
श्रीसूर्योदेवता नवाद्यागायत्र्यः अंत्याश्चतस्रोनुष्टुभः चित्रंदेवानामितिषडृचस्यसूक्तस्य आंगिरसःकुत्स सूर्यःत्रिष्टुप् सूर्योप-
स्थानेवि० ॐ उदुत्यंजातवेदसंदेवंवहंतिकेतवः दृशेविश्वायसूर्यं अपत्येतायवोयथानक्षत्रायंत्यक्तुभिः सूरायविश्वचक्षसे अदृश्रम
स्यकेतवोविरश्मयोजनाँ२अनु भ्राजंतोअग्नयोयथा तरणिर्विश्वदर्शतोज्योतिष्कृदसिसूर्य विश्वमाभासिरोचनं प्रत्यङ्देवानांवि-
शः प्रत्यङ्ङुदेषिमानुषान् प्रत्यङ्विश्वंस्वर्दृशे ॥१॥ येनापावकचक्षसाभुरण्यंतंजनाँअनु त्वंवरुणपश्यसि विद्यामेषिरजस्पृथ्वहामि-
मानोअक्तुभिः पश्यंजन्मानिसूर्य सप्तत्वाहरितोरथेवहंतिदेवसूर्य शोचिष्केशंविचक्षण अयुक्तसप्तशुंध्युवः सूरोरथस्यनप्त्यः ता-
भिर्यातिस्वयुक्तिभिः उद्वयंतमसस्परिज्योतिष्पश्यंतउत्तरं देवंदेवत्रासूर्यमगन्मज्योतिरुत्तमं उद्यन्नद्यमित्रमह आरोहन्नुत्तरांदिवं हृद्रो-
गंममसूर्यहरिमाणंचनाशय शुकेषुमेहरिमाणंरोपणाकासुदध्मसि अथोहारिद्रवेषुमेहरिमाणंनिदध्मसि उदगादयमादित्योविश्वेन
सहसासह द्विषंतंमह्यंरंधयन्मो अहंद्विषतेरधं ॥ ॐ चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः आप्राद्यावापृथिवीअंत

रिक्षंसूर्यआत्माजगतस्तस्थुषश्च सूर्योदेवीमुषसंरोचमानांमर्योनयोषामभ्येतिपश्चात् यत्रानरोदेवयंतोयुगानि वितन्वतेप्रतिभद्रायभद्रं भद्रा
अश्वाहरितःसूर्यस्यचित्राएतग्वाअनुमाद्यासः नमस्यंतोदिवआपृष्ठमस्थुः परिद्यावापृथिवीयंतिसद्यः तत्सूर्यस्यदेवत्वंतन्महित्वंमध्या
कर्तोर्विततंसंजभार यदेदयुक्तहरितः सधस्थादाद्रात्रीवासस्तनुतेसिमस्मै तन्मित्रस्यवरुणस्याभिचक्षेसूर्योरूपंकृणुतेद्योरुपस्थे अ
नंतमन्यद्रुशदस्यपाजः कृष्णमन्यद्धरितः संभरंति अद्यादेवाउदितासूर्यस्यनिरंहसः पिपृतानिरवद्यात् तन्नोमित्रोवरुणोमामहंतामदि
तिः सिंधुः पृथिवीउतद्यौः ॥३॥ इत्युपस्थायोपविश्यात्वम्यप्राणानायम्यभूतशुद्ध्यादिकृत्वा भुवनेशीमादित्यमंडलमध्यस्थां श्वेतव
र्णां श्वेतांबरानुलेपनस्रगाभरणांचतुर्वक्त्रांप्रतिवक्त्रंत्रिनेत्रांचंद्रशेखरां त्रिशूलखड्गखट्वांगडमरुकचतुर्भुजां वृषभासनारूढांरुद्रदैवत्यां
यजुर्वेदमुदाहरंतीं भुवर्लोकाधिष्ठात्रीं सावित्रीनामदेवतांध्यात्वा संपूज्ययथैकामंजपंकुर्यात् अथपंचमहायज्ञाः तथाचाश्वला
यनसूत्रं अथातः पंचयज्ञादेवयज्ञोभूतयज्ञः पितृयज्ञोब्रह्मयज्ञोमनुष्ययज्ञइतियदग्नौजुहोति सदेवयज्ञोयद्बलिंकरोतिसभूतयज्ञोय
त्पितृभ्योददातिसपितृयज्ञोयत्स्वाध्यायमधीतेसब्रह्मयज्ञोयन्मनुष्येभ्योददाति समनुष्ययज्ञइतितानेतान्यज्ञानहरहः कुर्वीतेति यद्यपिप
दक्रमाद्वैस्वदेवानंतरंब्रह्मयज्ञस्यप्राप्तंतथाप्यादौब्रह्मयज्ञएवकार्यः स्वगृह्यविधिनाकृत्वाब्रह्मयज्ञंधुराद्विजः स्वाध्यायतर्पणाभ्यांचगृह्यमे
त्याचरेत्परानिति आश्वलायनस्मृतेः वृत्तौतु वैश्वदेवस्यपुरस्तादुपरिष्टाद्वाब्रह्मयज्ञः कार्योनक्रमनियम इत्युक्तं श्रीमातामहचर

णात्त्. सचार्वाक् तर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुते: वैश्वदेवावसानेवानान्यकर्मेनिमित्तत्वइति बृहस्पतिवाक्यमाश्वलायनान्यपरं आश्व
लायनानांतर्पणस्योत्तरांगत्वेनैव तत्सूत्रा व्यासेरर्वाक्तर्पणादित्यस्यतदितरान्प्रत्येव सार्थक्यात् तत्साहचर्यात्पश्चाद्वेति वैश्वदेवावसाने त्वे
तदपितान्प्रत्येवेत्याश्वलायनैस्त्वादावेव ब्रह्मयज्ञः कार्यइत्याहुः शिष्टाचारोप्येवमेव अथस्वाध्यायविधिः प्राग्वोदग्वाग्रामान्निष्क्रम्याप
आप्लुत्य शुचौदेशेयज्ञोपवीत्याचम्याक्लिन्नवासादर्भाणां महदुपस्तीर्य प्राक्कूलानां तेषुप्राङ्मुखउपविश्योपस्थंकृत्वादक्षिणोत्तरौपाणीसं
धायपवित्रवंतो विज्ञायतेपावाएष ओषधीनांरसोयद्दर्भाः सरसमेवतद्ब्रह्मकरोति द्यावापृथिव्योः संधिमीक्षमाणः संमील्यवायथावायु
क्तमात्मानंमन्येत तथायुक्तोधीयीतस्वाध्यायमोंपूर्वाव्याहृतयः सावित्रीमन्वाहपच्छोर्धर्चशः सर्वामितितृतीयं ॥१॥ अथस्वाध्यायम
धीयीतऋचोयजूंषिसामान्यथर्वांगिरसोब्राह्मणानिकल्पान्गाथानाराशंसीरितिहासपुराणानीतियदृचोधीतेपय आहुतिभिरेव तद्देवां
स्तर्पयतियद्यजूंषिघृताहुतिभिर्यत्सामानिमध्वाहुतिभिर्यदथर्वांगिरसः सोमाहुतिभिर्यद्ब्राह्मणानिकल्पान्गाथानाराशंसीरितिहासपु
राणानीत्यमृताहुतिभिर्यदृचोधीतेपयसः कुल्या अस्यपितॄन्स्वधाउपक्षरंतियद्यजूंषिघृतस्यकुल्यायत्सामानिमध्वःकुल्यायदथर्वांगिर
सः सोमस्यकुल्यायद्ब्राह्मणानिकल्पान्गाथानाराशंसीरितिहासपुराणानीत्यमृतस्यकुल्याः सयावन्मन्येततावदधीत्यैतयापरिदधाति
नमोब्रह्मणेनमोस्त्वग्नयेनमः पृथिव्यैनम ओषधीभ्यः नमोवाचेनमोवाचस्पतयेनमोविष्णवेमहते करोमीति ॥२॥ ब्रह्मयज्ञप

अ॰ ६.
२५

प्रयोगेप्यातोधर्मव्याख्यास्यामइत्यादिवाक्यानिशिष्टः पठंतितत्रमूलंनजाने देवतास्तर्पयतिप्रजापतिर्ब्रह्मावेदादेवाऋषयः सर्वाणि
छंदांस्योंकारोवषट्कारोव्याहृतयः सावित्रीयज्ञाद्यावापृथिवी अंतरिक्षमहोरात्राणिसांख्याः सिद्धाः समुद्रानद्योगिरयः क्षेत्रौषधिव
नस्पतिगंधर्वाप्सरसोनागावयांसिगावः साध्याविप्रायक्षारक्षांसिभूतान्येवमंतान्यथऋषयः शतर्चिनोमाध्यमागृत्समदोविश्वामित्रोवाम
देवोत्रिर्भरद्वाजोवसिष्ठः प्रगाथाः पावमान्यः क्षुद्रसूक्तामहासूक्ताइतिप्राचीनावीतीसुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतम
हाभारतधर्माचार्याजानंतिबाहविगार्ग्यगौतमशाकल्यबाभ्रव्यमांडव्यमांडूकेयागार्गीवाचक्नवीवडवाप्रातिथेयीसुलभामैत्रेयी कहोलं
कौषीतकंमहाकौषीतकं पैंग्यंमहापैंग्यंसुयज्ञंसांख्यायनमैतरेयंमहैतरेयंशाकलंबाष्कलंसुजातवक्त्रमौदवाहिंमहौदवाहिंसौजामिंशौनकमा
श्वलायनंयेचान्येआचार्यास्तेसर्वेतृप्यंत्विति प्रतिपुरुषंपितॄंस्तर्पयित्वागृहानेत्ययद्ददाति सादक्षिणायापिविज्ञायतेसयदितिष्ठन्प्रजञ्चा
सीनः शयानोवायंयंक्रतुमधीतेतेनतेनहास्यक्रतुनेष्टं भवतीतिविज्ञायतेतस्यह्वावनध्यायोयदात्माशुचिर्यद्देशः ॥३॥ अथवृत्तिकारः ॥
सुमंतुइत्यादीनि त्रयोविंशतिवाक्यानितत्रकरोल्वर्षस्य र्थातर्पयामिति शब्दःसर्वः सर्वत्रप्रतिवाक्यं तर्पणंकुर्यात् प्रतिपुरुषंपितॄंस्तर्पयि-
त्वा प्रतिपुरुषंवचनंपृथक्पृथक्तर्पयेत् नपितॄंस्तर्पयामीतिसकृत्तर्पयेदित्येवमर्थ मित्याह प्रतिपुरुषमित्याश्वलायनोक्तमेवतर्पणक्रम २५
माहहारीतः पितृभ्यस्तर्पणंकुर्यात्ततोमातृभ्यएवच ततोमातामहानांचक्रमएषचतर्पणे अत्रबह्वृचस्वरसात्पार्वणविधानमेव-

नत्वेकोद्दिष्टविधानं सपत्नमातुलकेवलायाअपिभवति कुर्यान्मातरिजीवन्त्यांपितामह्यानतर्पणं पितृपत्न्यः अभिनास्यस्तर्पयेत्केवला
श्चताइतिशाकलर्षिवचनात् हेमाद्रौसंग्रहे तातांबात्रितयंसपत्नजननीमातामहादित्रयंसस्त्रिस्त्रीतनयादितातजननीस्वभ्रातरःसस्त्रियः
तातांबात्मभगिन्यपत्यधवयुक् जायापितासद्गुरुः शिष्याप्ताः पितरोमहालयविधौतीर्थेनशातर्पणे अस्यार्थः जनकादित्रयंजनन्यादि
त्रितयंसपत्नमातामातामहादित्रयंसस्त्रिसपत्नीकंतातजननीस्वभ्रातरः पितृव्यमातुलसोदराः सपत्निकाः तातांबात्मभगिनीपितृ
मातृस्वभगिनीसापत्यासधवाचजायापिताश्वशुरः शेषंसुगमं अत्रान्यवर्णानांशिष्यासत्वादिनाप्रसक्तजलदानंनिषेधति योगया
ज्ञवल्क्यः सवर्णेभ्योजलंदेयंनान्यवर्णेभ्यएवचेति तर्पणप्रकारमाहवसिष्ठः संबंधमनुकीर्त्यनामगोत्रमनंतरं वस्त्रादिरूपंसंकीर्त्य
स्वधाकारेणतर्पयेत् स्वधाशब्दोत्तरंनमः शब्दोपिवाच्यः संबंधनामगोत्रेणस्वधातेचनमोनमः वस्त्रादिरूपंसंकीर्त्यतर्पयेत्पितृपूर्वकमि
तिस्मृतिसंग्रहात् नामग्रहणेविशेषमाह बोधायनः शर्मान्तंब्राह्मणस्योक्तंवर्मान्तंक्षत्रियस्यतु गुप्तान्तंचैववैश्यस्यदासान्तंशूद्रजन्मनः
चतुर्णामपिवर्णानांगोत्रत्वेपितृगोत्रता पितृगोत्रंकुमारीणामूढानांभर्तृगोत्रेणेति स्त्रीणांदांतनामस्येयं स्त्रीणांदांतंनामनिर्दिशेदि
तिगोभिलसूत्रात् अथैकहस्तेनतोयेनयः कुर्यात्पितृतर्पणं पितरोनप्रशंसंतिदेवताइतिस्मृतिवचनादेकहस्तेनतर्पणस्यगर्हितत्वा
त्सव्यान्वारंभमाह वृद्धयाज्ञवल्क्यः अन्वारब्धेनसव्येनपाणिनादक्षिणेनतु सव्योत्तराभ्यांपाणिभ्यामपवातर्पणंभवेदिति अत्रपूर्वा-

न्थैव कृ चान्यत्कृत्तरार्थमन्यात्प्रतिबोध्यं एकांगवचनेदक्षिणंप्रतीयादनादेशइत्याश्वलायनसूत्रात्तेषांकेवलदक्षिणांगमसक्तौ अन्वा-
रंभेतिकर्तव्यतायाः सूत्रानुक्तायाः अविरोधेनस्मृतितोग्रहणेबाधकाभावात् स्मृतिभासतीर्थग्रहणादेर्दक्षिणत्संमतत्वाच्च जलदा
नसंख्याप्युक्ताविष्णुपुराणेद्वौचर्षीणांयथान्यायंसकृच्चापिप्रजापतेः पितॄणांप्रीणनार्थायत्रिरपः पृथिवीपतइति दद्यादित्युत्तरेणान्व
यः व्यासेनाप्युक्तं एकैकमंजलिंदेवाद्वौद्वौतुसनकादयः अर्हंतिपितरस्त्रींस्त्रींस्त्रियएकैकमंजलिमिति अत्रसनकादयइत्यनेन-
ऋषयोविवक्षिताः योगिनांआश्वलायनभिन्नानांत्रिसनकादीनांऋषिषुपरिगणितत्वात् अंजलिर्जलदानंपूर्ववाक्यैकवाक्यत्वात्।।
कासांचित्स्त्रीषुविशेषमाहसांख्यायनः मातृमुख्यास्तुयास्तिस्रस्तासांस्त्रींस्त्रीञ्जलांजलीन् सपत्न्याचार्यपत्नीनांद्वौद्वौदद्याज्जलां
जलीइति सपत्नीसपत्नमाता आचार्यस्तुउपनीयदद्वेदमाचार्यः सउदात्ततइति लक्षणोक्तस्तस्य पत्नीप्रत्यंजलिद्रव्यभेदान्मंत्रावृत्तिः सं
ध्यार्घ्यदानवत् एतच्चतर्पणंजलेनकार्यं उदकेनोदकंदद्यात्पितृभ्यश्चकदाचन उत्तीर्यचशुचौदेशेकुर्यादुदकतर्पणमिति शंखोक्तेरितिकेचि
त् तन्न आर्द्रवासाजलेकुर्यादितिपूर्वोक्तहारीतवचनविरोधात् शंखवचनंतुशुष्कवस्त्रवताजलेनदेयमितिपरंसुधेयं हारीतः च-
सितावसनंशुष्कस्थलेविस्तीर्णबर्हिषि विधिज्ञस्तर्पणंकुर्यान्नपात्रेषुकदाचन पात्राद्वाजलमादायशुभेपात्रांतरेक्षिपेत् जलपूर्णेथवा
गर्तेनस्थलेतुविबर्हिषीति पात्रमाहपितामहः हेमरौप्यमयंपात्रंताम्रकांस्यसमुद्भवं पितॄणांतर्पणेपात्रंमृन्मयंतुपरित्यजेत्इति मरी

नि: सौवर्णेनतुपात्रेणताम्ररौप्यमयेनवा औदुंबरेणखड्गेनपितृणांदत्तमक्षय्यमिति योगयाज्ञवल्क्यः यद्युद्धृतोनषिंचेत्तुतिलान्संमि
श्रयेजले अतोन्यथातुसव्येनतिलाग्राह्याविचक्षणैरिति अन्यथानुद्धृतेनेनतर्पणमित्यर्थः अंगिराः मार्जनंतर्पणंश्राद्धंनकुर्यात्पाणिधा
रया कुर्वीतपदिमूढात्मारौरवंनरकंव्रजेदिति अथतिलतर्पणनिषेधः मरीचिः सप्तम्यांभानुवारेचगृहेजन्मदिनेतथा भृत्यपुत्रकलत्रार्थी
नकुर्यात्तिलतर्पणं अत्र भृत्यादिकामस्यैवनिषेधोनत्वकामस्येति संग्रहे नंदायांभार्गवदिनेकृत्तिकास्तुमघासुच ॥ भरण्यांभानुवारेच
गजच्छायाह्वयेतथेति बौधायनः विवाहेचोपनयनेचौलेसतियथाक्रमं वर्षमर्धंतदर्धंचनेत्यकेतिलतर्पणमिति एकेमुख्याः प्रति
प्रसूतमाहुःकात्यायनः उपरागेपितुः श्राद्धेपातेमायान्तसंक्रमे निषेधेपीहसर्वत्रतिलैस्तर्पणमाचरेत् पितुर्ग्रहणंमात्रादेरुपलक्षणं–
सर्वत्रनिषेधेप्राप्तउपरागादिषुप्रसूयतइति भावः गर्गः कृष्णेभाद्रपदेमासिश्राद्धंप्रतिदिनंभवेत् पितृणामक्षय्यंकार्यं निषिद्धाहेपितर्पणं
पृथ्वीचंद्रोदये तीर्थेतिथिविशेषेचगंगायांप्रेतपक्षके निषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितं अत्रतीर्थग्रहणेनैवगंगाप्राप्तौ पुनर्गं
गाग्रहणंसर्वदा त्रीनिलमात्रार्थंतर्पणांतेवसनांजलिर्देयः तन्मंत्रश्चप्रयोगेवक्ष्यते योगयाज्ञवल्क्यः वस्त्रनिष्पीडितंतोयंस्नात
स्योच्छिष्टभागिनां भागधेयंश्रुतिः प्राहतस्मान्निष्पीडयेत्स्थले अत्रप्रकारःवस्त्रस्याप्यपसव्येनपीडिनं स्मृत्यंतरे वस्त्रंचतुर्गुणीकृत्य
पीडयेचजलाद्बहिः वामप्रकोष्ठेनिक्षिप्यद्विराचम्यशुचिर्भवेत् अन्यत्रनिक्षिपेद्यस्तुपितृहाचोपजायते स्नानवस्त्रंतर्पणात्प्राङ्गनिष्पी

डयेत् तदाहहरदूयोगी यावदेतान्नृषींश्चैवपितृंश्चापिननर्पयेत् तावन्नर्पा।इपहृत्कर्मयेनस्नातोभवेन्नरइति तर्पणाकरणेप्रत्यवाय-
श्रुतिः पुराणसमुच्चये देवतांश्चमुनींश्चैवपितृभ्योहिनतर्पयन् देवादीनामृणीभूत्वानरकंसव्रजेदथेति शाकलः तर्पणेनैत्यकंकुर्याद्ब्र-
ह्मयज्ञः पुरःसरं ग्रहणादिनिमित्तेषुब्रह्मयज्ञंविनाभवेदिति स्मृतिसारे जन्मांतनित्यदर्भास्तुयोनुष्ठानायचाचने नानुष्ठानफलंतस्यदा
तुरेवहितत्फलमिति ब्रह्मयज्ञादोऋष्यादिस्मरणंनकुर्यादित्याह ॥ भगवान् ॥ नचस्मरेदृषिच्छंदः श्राद्धेवैतानिकेमखे ब्रह्मयज्ञेचवैन
ह्रस्थांकारंतुवर्जयेत् कारिकायां दर्भान्बहून्कुर्वोदेशेप्रगृह्यानास्तृणात्यथ दर्भेषूपविशोत्कर्मण्यत्रप्राङ्मुखएवसन् कृत्वोपस्थेकरे-
सव्येउत्तानंप्रागग्रांगुलौ पवित्रेस्थापयेद्दक्षेप्रागग्रेदक्षिणंतनु न्यंचंप्रागंगुलंतेनसंदध्याद्दक्षिणेकरं ॐपूर्वान्व्याहृतीस्तिस्रः समस्ता-
श्चसकृद्वदेत् पच्छस्त्वर्धर्चशः सर्वांसावित्रींत्रिर्वदेदथ ऋग्विधाने अग्निमीळेजपेत्सूक्तंपापघ्नंश्रीकरंपरं पारायणफलंतस्यदेवा
नास्त्यात्रसहस्रशइति अथब्रह्मयज्ञप्रयोगः वेदपुरुषायनमइतिप्रदक्षिणीकृत्यासनेउपविश्यद्विराचम्यप्राणानायम्य ममउपात्त० ब्र
ह्मयज्ञेनयक्ष्येइतिसंकल्प्य विद्युदसिविद्यमेपाप्मानमृतात्सत्यमुपैमिइतिमंत्रेणापउपस्पृश्यवामजानूपरिदक्षिणंपादंनिधाय स्थल
संकोचे वामपादोपरिदक्षिणांगुष्ठंनिधायदक्षिणजानुनिकुशपवित्रगर्भंप्रागंगुलिमुत्तानंसव्यपाणिंनिधायतदुपरिदक्षिणंपाणिंप्रागं ३६
गुलिमेवंन्यंचंनिधायव्याहृतिपूर्वांपच्छोर्धर्चशः सर्वांसावित्रींपठित्वा ॐ भूर्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्यधीमहि धियोयो

नः प्रचोदयात् तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्यधीमहि धियोयोनः प्रचोदयात् तत्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहिधियोयोनः प्रचो
दयात् अग्निमीळेपुरोहितंयज्ञस्यदेवमृत्विजं होतारंरत्नधातमं अग्निः पूर्वेभिर्ऋषिभिरीड्योनूतनैरुत सदेवांएहवक्षति अग्निना
रयिमश्नवत्पोषमेवदिवेदिवे यशसंवीरवत्तमं अग्नेयंयज्ञमध्वरंविश्वतः परिभूरसि सइद्देवेषुगच्छति अग्निर्होताकविक्रतुः सत्य
श्चित्रश्रवस्तमः देवोदेवेभिरागमत् ॥१॥ यदंगदाशुषेत्वमग्ने भद्रंकरिष्यसि तवेत्तत्सत्यमंगिरः उपत्वाग्नेदिवेदिवेदोषावस्तर्धि
यावयं नमोभरंतएमसि राजंतमध्वराणांगोपामृतस्यदीदिविं वर्धमानंस्वेदमे सनः पितेवसूनवे अग्नेसूपायनोभव सचःस्वा
नः स्वस्तये ॥२॥ अग्निर्वैदेवानामवमोविष्णुः परमः अथमहाव्रतएषपंथाएतत्कर्म अथातः संहितायाउपनिषत् विदामघव
न्विदा महाव्रतस्यपंचविंशतिसामिधेन्यः इषेत्वोर्जेत्वा अग्न आयाहिवीतये शन्नोदेवीरभिष्टये अथैतस्यसमाम्नायस्य स
माम्नायः समाम्नातः मयरसतजभनलगसंमितं गोःग्मा पंचसंवत्सरमयं अथशिक्षांप्रवक्ष्यामि वृद्धिरादैच् यदिंद्रोदाश
राज्ञेमानुषंव्यगाहथाः इदंजनाउपश्रुत योगीश्वरंयाज्ञवल्क्यं नारायणंनमस्कृत्य अथातोधर्मंव्याख्यास्यामः अथातोधर्मजि
ज्ञासा अथातोब्रह्मजिज्ञासा इतिपश्चिता तच्छंयोरावृणीमहे गातुंयज्ञायगातुंयज्ञपतयेदैवीस्वस्तिरस्तुनः स्वस्तिर्मानुषेभ्यः ऊर्ध्वं
जिगातुभेषजंशन्नो अस्तुद्विपदेशंचतुष्पदे नमोब्रह्मणेनमो अस्त्वग्नयेनमः पृथिव्यैनमओषधीभ्यः नमोवाचेनमोवाचस्पत

यनमोविष्णवेमहतेकरोमिइतिनिरुच्चार्य हृषिरसिहृष्मेपाप्मानमृतात्सत्यमुपागामित्यपःस्पृष्ट्वासव्यान्वारब्धेनदक्षिणहस्तेनप्र
जापत्यादिमंत्रैर्यथावचनंतृप्यतुतृप्यतांतृप्यंत्वितितैस्तर्पयेत् अत्रद्यावापृथिवीतृप्यतामितिलोटःप्रथमपुरुषद्विवचनंप्रयो-
क्तव्यं तृप्येतामितिलोडात्मनेपदंप्रयुंजतेप्राचः नदऋग्यं तृपप्रीणनइत्यस्यधातोःपरस्मैपदित्वात् नचलिङि·पर स्मैपदंभवेदि
तिवाच्यं येचान्येआचार्यास्तेसर्वेतृप्यंत्विति कुराश्वलायनस्यलोडप्रयोगस्यैवविवक्षितत्वात् प्रजापतिस्तृप्यतु ब्रह्मातृप्य॰
वेदास्तृप्यं॰ देवास्तृप्यं॰ ऋषयस्तृप्यं॰ सर्वाणिछंदांसितृप्यंतु ओंकारस्तृप्य॰ वषट्कारस्तृ॰ व्याहृतयस्तृप्यं॰ सावित्रीतृप्य॰
यज्ञास्तृप्यं॰ द्यावापृथिवीतृप्येतां अंतरिक्षंतृप्य॰ अहोरात्राणितृप्य॰ सांख्यास्तृप्यं॰ सिद्धास्तृप्यं॰ समुद्रास्तृप्यंतु॰ नद्यस्तृप्यं
तु गिरयस्तृप्यं॰ क्षेत्रौषधिवनस्पतिगंधर्वाप्सरसस्तृप्यं॰ नागास्तृप्यं॰ वयांसितृप्यं॰ गावस्तृप्यं॰ साध्यास्तृप्यं॰ विप्रास्तृप्यंतु
यक्षास्तृप्यं॰ रक्षांसितृप्यंतु भूतानितृप्यंतु एवमंतानितृप्यंत्वित्येकोनत्रिंशन्मंत्रैःकुशाग्रैर्देवतीर्थेनैकवारंतर्पयित्वा निवीतीश
तर्चिनस्तृप्यं॰ माध्यमास्तृप्य॰ गृत्समदस्तृप्यतु विश्वामित्रस्तृप्य॰ वामदेवस्तृप्य॰ अत्रिस्तृप्य॰ भरद्वाजस्तृप्य॰ वसिष्ठःस्तृ
प्य॰ प्रगाथास्तृप्यं॰ पावमान्यस्तृ॰ क्षुद्रसूक्तास्तृप्य॰ महासूक्तास्तृप्यंत्विति द्वादशमंत्रैःकुशमध्येनऋषितीर्थेनद्विःप्रत्येकं ३७
तर्पयित्वा प्राचीनावीती ॥ सुमंतुजैमिनिवैशंपायनपैलसूत्रभाष्यभारतमहाभारतधर्माचार्यास्तृप्यंतु जानंतिबाहविगा

यंगौतमशाकल्यबाभ्रव्यमांडव्यमांडूकेयास्तृप्यं॰ गर्गीवाचक्नवीतृप्य॰ वडवाप्रातिथेयीतृप्य॰ सुलभामैत्रेयीतृप्य॰ कहोळंतर्पयामि कौ
षीतकंत॰ महाकौषीतकंतर्पयामि पैंग्यंतर्पयामि महापैंग्यंत॰ सुयज्ञंतर्प॰ सांख्यायनंत॰ ऐतरेयंत॰ महैतरेयंतर्प॰ शाकलंत॰ बाष्कलंत॰
सुजातवक्त्रंत॰ औदवाहिंतर्पयामि महौदवाहिंत॰ सौजामिंत॰ शौनकंतर्पयामि आश्वलायनंत॰ येचान्ये आचार्यास्तेसर्वेतृप्यं
त्विति त्रिस्त्रयोविंशतिमंत्रैः पितृतीर्थेन कुशमूलैस्तर्पयेत् ततोस्मत्पितरममुकशर्माणंगोत्रं वसुरूपंस्वधानमस्तर्पयामि एवंपितामं
हादिस्तर्पयित्वा आब्रह्मस्तंबपर्यंतं देव र्षिपितृमानवाः तृप्यंतुपितरः सर्वे मातृमातामहादयः अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवा
सिनां आब्रह्मभुवनाल्लोका दिदमस्तु तिलोदकमितित्रिर्दत्वा येकेचास्मत्कुलेजाता अपुत्रागोत्रिणोमृताः तेगृह्णंतुमयादत्तंवस्त्रनि
ष्पीडनोदकमितिचतुर्गुणमुपवीतं दशवस्त्रंस्थलेवाम भागेनिष्पीड्योपवीती द्विराचामेत् अथाशौचे सतिनित्य स्नानादिकं कार्यंस्मृत्य
र्थसारे सूतकादौ नित्यस्नानशौचाद्यमबलिदानप्राणाहुति पात्रकरणादयोभुजिनियमा अस्पृश्यस्पर्शनस्नानादिकंचेति सर्वंकर्तव्यम
थेति अत्रनित्यस्नानं निषेधकवचनाभावात् कल्पमार्जनाघमर्षणांगसहितंकार्यं संध्यामप्याहजाबालिः अर्घ्यांतामानसी संध्याप्रा
णायामविवर्जिताइति भरद्वाजः सूतकेमृतके चापिप्राणायाममंत्रकं तथामार्जनमंत्रांस्तुमनसोच्चार्यमार्जयेत् गायत्रींसम्यगुच्चा
र्यसूर्यायार्घ्यंनिवेदयेत् मार्जनंतुनवाकार्यमुपस्थानंनचेहहि गायत्रींदशवारंजपेदित्याश्वलायनः आपन्नश्चाशुचिः कालेतिष्ठन्नपि

आ० ६ जपेद्रौति आपन्न आपद्गतः अशक्तश्चिराशौचवान् ॥ सूतकेमृतकेचैव रोगोत्पत्तौ तथाध्वनि मानसींचजपेत्संध्यांकुश
३८ वारिविवर्जितः पराशरः देशभंगेप्रवासेचव्याधिषुव्यसनेषुच रक्षेदेवस्वदेहंतु पश्चाद्धर्मसमाचरेत् इति सूतकेविष्णुपूजानकार्या तदु
क्तं सूतकेइत्युपक्रम्य हेमाद्रौवाराहे पूर्वसंकल्पितंयत्तुव्रतंसुनियतव्रतैः तत्कर्तव्यंनरैःश्राद्धदानार्चनविवर्जितमिति पंचयज्ञाअपिन
कार्याः होमंतत्रप्रकुर्वीतशुष्कान्नेनफलेनवा पंचयज्ञविधानंतुनकुर्यान्मृत्युजन्मनो रितिसंवर्तनिषेधात् होमः सायंप्रातः क्रियमा
णोनित्यहोमः सतुकार्यएव याज्ञवल्क्योपि वैतानोपासनाः कार्याः क्रियाश्चश्रुतिचोदनादिति यद्यपि अत्रकार्या इत्युक्तं तथाप्यस
गोत्रेणकारणीयाः तथाचबृहस्पतिः सूतकेमृतकेचैव अशक्तौश्राद्धभोजने प्रवासादिनिमित्तेषुहावयेन्नतुहापयेदितिजातूकर्ण्यो
पि सूतकेतुसमुत्पन्नेस्मार्तकर्मकथंभवेत् पिंडयज्ञंचरुहोमंचसगोत्रेणकारयेदिति पिंडयज्ञः पिंडपितृयज्ञः चरुहोमः स्थालीपाकश्रव
णाकर्माश्वयुज्याग्रयणप्रत्यवरोहणाष्टकादिहोमः अत्रद्रव्यत्यागस्तु यजमानेनकार्यइतिविज्ञानेश्वरः अपरेतु कल्पसूत्रभाष्य
काराद्यः सर्वेनिबंधकारा वैतानिकेहोमकर्मणिस्वकर्तृत्वंवदंति कर्मवैतानिकंकार्यंस्नानोपस्पर्शनात्स्वयं जन्महान्योर्वितानस्यकर्म
त्यागोनविद्यते शालाग्नौकेवलहोमः कार्यएवान्यगोत्रजैरित्यादिहारीतवचनात् प्रसंगाच्छूद्रजातीनांपितृसंतृप्तिकारणं तर्पणंप्रव ३८
राम्यत्रमूलवाक्यानुसारतः प्रदत्तपारिजातेयोगयाज्ञवल्क्यः तृप्यत्वितिसमुच्चार्य तृप्यतामित्यथापिवा विधितः प्रक्षिपेत्तोयंदेवा

दीनामशेषतः देवानाहसएव ब्रह्माणंतर्पयेत्पूर्वं विष्णुंरुद्रंप्रजापतिं देवांश्छंदांसिवेदांश्चऋषींश्चैवसनातनान् आचार्यांश्चैवगंधर्वानाचार्यतनयांस्तथा संवत्सरंसावयवंदेवीश्चाप्सरसस्तथा तथादेवानुगान्नागान्सागरान्पर्वतानपि सरितोथमनुष्यांश्चयक्षान्रक्षांसिचैवहिपिशाचांश्चसुपर्णांश्च भूतान्यथपशूंस्तथा वनस्पतीनोषधींश्च भूतग्रामंचतुर्विधं तत्रैवविष्णुसमुच्चये ततः कृत्वानिवीतंतुयज्ञसूत्रमतंद्रितः प्राजापत्येनतीर्थेनमनुष्यांस्तर्पयेत्पृथक् मनुष्यानाह कार्ष्णाजिनि ।। सनकश्चसनंदश्चतृतीयश्चसनातनः कपिलश्चासुरिश्चैववोढुः पंचशिखस्तथा एतेब्रह्मसुताः सप्तमनुष्याः परिकीर्तिताः मरिचिमत्र्यंगिरसंपुलस्त्यंपुलहंक्रतुं प्रचेतसंवसिष्ठंचभृगुंनारदमेवच देवब्रह्मऋषीन्सर्वांस्तर्पयेदक्षतोदकैरितियोगयाज्ञवल्क्यः अपसव्यंततःकृत्वा भूलान्पितृदिङ्मुखः पितॄन्दिव्यानदिव्यांश्चपितृतीर्थेनतर्पयेत् दिव्यावस्वादयः अदिव्याः स्वपित्रादयइतिमदनपारिजातः अथप्रयोगः स्नानोत्तरमासनादावुपविष्टः सकुशहस्तद्वयेनदेवतीर्थेनतर्पयेत् ब्रह्मातृप्यतां विष्णुस्तृप्यतां रुद्रस्तृ० प्रजापतिस्तृ० देवास्तृप्यं० वेदास्तृ० ऋषयस्तृ० पुराणाचार्यास्तृ० गंधर्वास्तृप्यंतां इतराचार्यास्तृ० संवत्सरःसावयवस्तृप्यतां० देव्यस्तृ० अप्सरसस्तृ० देवानुगास्तृ० नागास्तृ० सागरास्तृ० पर्वतास्तृ० सरितस्तृप्यं० मनुष्यास्तृ० यक्षास्तृप्यं० रक्षांसितृ० पिशाचास्तृ० सुपर्णास्तृ० भूतानितृ०   पशवस्तृप्यंतां वनस्पतयस्तृ० ओषधयस्तृप्यं० भूतग्रामश्चतुर्विधस्तृ०

॥१७॥ २९॥ अथऋषयः॥ निवीती॥ उदगग्रदर्भमध्येन ऋषितीर्थेन द्वौद्वावंजलीदद्यात् सनकस्तृप्यतु सनंदनस्तृ॰ सनातनस्तृ॰ कपिलस्तृ॰ आसुरिस्तृ॰ वोढुस्तृ॰ पंचशिखस्तृ॰ मरीचिस्तृ॰ अत्रिस्तृ॰ अंगिरास्तृ॰ पुलस्त्यस्तृ॰ पुलहस्तृ॰ क्रतुस्तृ॰ प्रचेतास्तृ॰ वसिष्ठस्तृ॰ भृगुस्तृ॰ नारदस्तृप्यतां १७ ततः प्राचीनावीती दक्षिणास्यः पितृतीर्थेन त्रींस्त्रीनंजलीन्संप्रयच्छेत् वसवस्तृप्यंतां रुद्रास्तृ॰ आदित्यास्तृ॰ मरुतस्तृ॰ अश्विनौतृप्येतां ततः पित्रादीनस्मत्पितामुकदासोमुकगोत्रस्तृप्यतां अत्रवस्वादिनामसहितनाम सहितानां वापित्रादीनां तर्पणंकार्यमितिमदनपारिजातः एवंपितामहप्रपितामहयोरपि अस्मन्माताअमुक गोत्रा अमुकदेवीतृप्यतां एवंसर्वेषांप्रमितानांतर्पणंकृत्वातदेतिलांजलिंनिक्षिपेदेतैर्मंत्रैः देवास्तथासुरायक्षानागंधर्वोरगराक्षसाः पिशाचागुह्यकाः सिद्धाःकूष्मांडास्तरवःखगाः जलेचराभूमिलयावाय्वाधाराश्चजंतवः तृप्तिमेतेनयांत्वाशुमद्दत्तेनांबुनाखिलाः नरकेषुसमस्तेषुयातनासुचयेस्थिताः तेषामाप्यायनायैतद्दीयतेसलिलंमया येबांधवाबांधवायेयेन्यजन्मनिबांधवाः तेतृप्तिमखिलांयांतुयश्चास्मत्तोभिवांछति यत्रक्वचनसंस्थानांक्षुत्तृष्णोपहतात्मनां तेषांहिदत्तमक्षय्यमिदमस्तुतिलोदकं येमेकुलेलुप्तपिंडाः पुत्रदारविवर्जिताः मातृवंश्यामृतायेचपितृवंश्यास्तथैवच तेषां॰ ततो येकेचास्मत्कुलेइतिमंत्रेणवस्त्रंनिष्पीडयाचामेत् जीवत्पितुर्वस्वादिपंचस्थानेषुविशेषमाहस्मृतिचंद्रिकायां योगयाज्ञवल्क्यः कव्यवाडनलःसोमोयमश्चैवार्यमातथा अग्निष्वात्ताः सोमपाश्चतथाबर्हिषदो ३९

पित्र यदिस्याज्जीवपितृकस्तान्विद्यात्तनोपितॄन् तिलतर्पणनिषिद्धकालस्तु मत्कृतश्राद्धचंद्रिकायांद्रष्टव्यः अत्रवक्तव्यमपिशू-
द्राणांवैश्वदेवादिकर्माननुष्ठानान्नोच्यतइत्यास्तांतावत् इत्याचारार्के शूद्रतर्पणप्रयोगः प्रासंगिकः अथवैश्वदेवःसचवैश्वदेवंपुरा-
कृत्वा नित्येचाप्यदृश्येतथा स्वाभीष्टदेवतादिभ्योनैवेद्यंविनिवेदयेत् अकृत्वावैश्वदेवंतुनैवेद्यंयोनिवेदयेत् तदन्नंचनगृह्णंतिदेवादि
घ्नवादयोभुवमित्याश्वलायनस्मृतेः सएषदेवयज्ञोहरहर्गोदानसंमितः सर्वाभीष्टप्रदः स्वर्ग्योपवर्ग्यश्चतस्मादेनमहरहः कुर्वीततमेनं
वैश्वदेवंहुतशेषेणपृथगन्नेन वाकुर्यादन्नस्यशेषेणवैश्वदेवंकुर्यादिति गृह्यपरिशिष्टाच्च नैवेद्यदर्शनात्पूर्वंकार्यः सएषदेवयज्ञश्चावा-
हनादिनैवेद्यांतः पंचायतनपूजारूपोदेवयज्ञइत्यर्थः यत्तुविष्णोर्निवेदितान्नेनयष्टव्यंदेवतांतरं पितृभ्यश्चापितद्देयं तदानंत्यायक
ल्पतेइतिस्कांदवचनंतत् विगीतत्वान्नादरणीयमथवाकेवलवैष्णवपरं अथवैश्वदेवविधिः कारिकायां गृहस्थोवैश्वदेवाख्यकर्मप्रारभ
तेदिवा तंत्रंनास्त्यत्रभगवद्भिस्कारवचोयथा औपासनाग्निमन्यंवासमिध्यायहविर्भजं अन्यंपाकाग्निंसमिध्यप्रज्वाल्य प्रज्वालनंतु
स्वेनैवकार्यमित्याहस्मृतिचंद्रिकायांकात्यायनः जुहूयंश्चहुतेचैवपाणिनाशूर्पदारुभिः नकुर्यादग्निधमनं नकुर्याद्व्यजनादिना॥ मुखे-
नैवधमेदग्निंमुखादेषोव्यसायतइति मुखेनधमनंनलिकादिव्यवधानेन नसाक्षात्कार्यंउच्छिष्टपातसंभवात् आश्वलायनः सायंप्रात
वैश्वदेवोकर्तव्योबलिकर्मच अनश्नतापिकर्तव्यमन्यथाकिल्बिषीभवेत् वैश्वदेवोदिवानक्तंनमवेच्चपृथक्पृथक् प्रातरेवाहुराहृत्या

कुर्याद्दासद्वितीयो द्विजइति शातातपः वैश्वदेवः प्रकर्तव्यः पंचसूनापनुत्तये पंचसूनागृहस्थस्य वर्तंतेहरहः सदा कंडणीपेषणीचुल्ली
जलकुंभउपस्करः सूनाहिंसास्थानानि उपस्करः शूर्पादिः अथवैश्वदेवविधिर्गृह्यपरिशिष्टे अथवैश्वदेवोदिवास्यप्रारंभोनात्मपाक-
यज्ञत्वेनौपासनेपचनेवापरिसमुह्यपर्युक्ष्यायतनमलंकृत्यसिद्धंहविष्यमधिश्रित्याद्भिः प्रोक्ष्योदगुद्वास्याग्निः प्रत्यग्दर्भेषु निधाय
सर्पिषाभ्यज्यसव्यंपाणितलंहृदयेन्यस्यसकृद्दक्षिणेनपाणिनाजुहुयादन्नाभावेतंडुलादिभिः कुर्यात्तेनपरिसमुह्यपर्युक्ष्येदेकेना
न्नमिति शौनकः त्रिधाविभज्यसिद्धान्नंत्रिःप्रोक्ष्य पुरतः स्थितंपर्यग्निकरणंकुर्यात्सिद्धान्नस्याप्ययंविधिः छंदोगपरिशिष्टे यस्मि
न्नग्नौपचेत्पाकंवैश्वदेवस्तुतत्रवै उत्तानेनतुहस्तेनस्वंगुष्ठाग्रेणपीडितं संहतांगुलिपाणिस्तुवाग्यतोजुहुयाद्धविरिति व्यासः जुहुयात्स
र्पिषाभ्यक्तंतैलक्षारविवर्जितं दध्याक्तंपायसाभ्यक्तंतदभावेंभसापिवा व्यासः होमान्नदानरहितंनभोक्तव्यंकदाचन आश्वला
यनः वसतामेकपाकेन विभक्तानामपिप्रभुः एकस्तुचतुरोयज्ञान् कुर्याद्ब्रह्मयज्ञपूर्वकान् वाप्यज्ञोब्रह्मयज्ञः सतुसर्वेषांपृथगेवभवति
पृथगप्येकपाकानां ब्रह्मयज्ञोद्विजन्मनां अविभक्ताविभक्ताश्चपृथक्पाकाद्विजातयः कुर्युःपृथक्पृथग्यज्ञान् भोजनात्प्रागहर्दिने
दिने गोभिलः यद्येकस्मिन्काले बहुधान्नंपच्येतगृहपतिर्महानसाद्वैतद्बलिंतत्र कुर्वीतेति आश्वलायनमते विभक्तानामप्ये ४०
कपाकेज्येष्ठस्यैवाधिकारो नपृथक्पाकभेदे विभक्तानामपिभिन्नएवाधिकारइति गोभिलमतेतु अविभक्तत्वात्पुत्रादि

भिः पृथक्पाके कृतेसत्यपि ज्येष्ठस्यैवाधिकारो नान्येषां अत्राविभक्तानांपृथक्पाके पृथक्वैश्वदेवाकरणाकरणविरोधे मासेव्यवस्थितो यंविकल्पः आश्वलायनैस्तदुक्तेः पृथक्कार्यः तदन्येरेकएवेति देवताक्रममाहाश्वलायनः अथसायंप्रातः सिद्धस्यहविष्यस्यजुहुयादग्निहोत्रदेवताभ्यः सोमायवनस्पतयेऽग्नीषोमाभ्यामिंद्राग्निभ्यांद्यावापृथिवीभ्यांधन्वंतरयइंद्राय विश्वेभ्योदेवेभ्यो ब्रह्मणेस्वाहेत्यथबलिहरणमेताभ्यश्चैवदेवताभ्योद्भ्य ओषधिवनस्पतिभ्यो गृहायगृहदेवताभ्योवास्तुदेवताभ्यइंद्रायेंद्रपुरुषेभ्योयमाययमपुरुषेभ्यो वरुणायवरुणपुरुषेभ्यः सोमायसोमपुरुषेभ्यइति प्रतिदिशंब्रह्मणेब्रह्मपुरुषेभ्यइति मध्येविश्वेभ्योदेवेभ्यः सर्वेभ्योभूतेभ्योदिवाचारिभ्यइति दिवानक्तंचारिभ्यइतिनक्तंरक्षोभ्यइत्युत्तरतः स्वधापितृभ्यइति प्राचीनावीती शेषंदक्षिणानिनयेदिति अत्रस्वधापितृभ्यइतिगृह्यव्याख्यानेवृत्तिकृतैवपितृयज्ञः पितृयज्ञार्थमन्वहं ब्राह्मणभोजनंकर्तव्यमितिसिद्धमिति यदुक्तंतत्पंचमहायज्ञान्तःपातिपितृयज्ञविषयं नतुनित्यश्राद्धविषयं तस्यस्मृतितोविधानात् यत्तुश्राद्धंवापितृयज्ञस्यात्पित्र्योबलिरथापिवेति कात्यायनो दर्शवन्नैमित्यश्राद्धस्यापितृयज्ञोक्तिः सापेक्षत्वेऽपिपित्र्यबलिर्नोक्तस्तेषांनित्यश्राद्धमेवपितृयज्ञइतिसूचनाय ननुतर्ह्याश्वलायनादीनांस्वधापितृभ्यइति पित्र्यबलिनैवपितृयज्ञसिद्धेर्नित्यश्राद्धं नालंइतिचेन्न नस्यदेवताभेदेन कर्मांतरत्वात् तथाहि पंचयज्ञप्रकरणेस्वधा पितृभ्यइत्यविशेषेणोक्तत्वादेतद्दृष्ट्यापितृविषयंनित्यश्राद्धंतुनित्यश्राद्धंतुपयाममेदैवहीनंतुअवे मनुष्यपुरुषंदेयंदक्षिणापिंड

वर्जितमिति पुराणवचनेदेवतासंख्याविधानान्नित्यश्राद्धंमनुष्यपितृविषयं तस्मात् जीवत्पितृकेणदेवपितृमनुष्यपितृसंस्पर्शकर्मद्वयं
कर्तव्यं जीवत्पितृकेणवैश्वदेवप्रकरणोक्तएवपितृयज्ञः कार्यइत्यलंविस्तरेण विस्तरदीपे पितृयज्ञान्तशेषेणतथानैर्ऋत्यकोणके वा
यव्यकोणेतुतथाश्नोबलिमथाहरेदिति आहजैमिनिः यत्किंचिज्जुहुयादग्नौतत्सर्वंत्यागपूर्वकं अन्यथाकुरुतेयस्तु नरकेसविपच्यते
शौनकः भूतयज्ञेपिमंत्राणांस्वाहाकारोभवेदिहेति सकृत्कृतेनवैश्वदेवेनपक्वः पक्ष्यमाणश्चसर्वोपिपाकः संस्कृतोभवतीत्याह गोभि
लः यद्येकस्मिन्कालेबहुधान्नंपच्येतगृहपतिमहानसादेवैनद्बलिंसकृद्देवकुर्वीतेति अन्नाभावेद्रव्यांतरंचतुर्विंशतिमते अलाभेयेनके
नापिफलशाकोदकादिभिः पयोदधिघृतैर्वापिवैश्वदेवक्रियेणतु हस्तेनाग्नावृतिंकुर्यादद्भिरंजलिनाजले तत्रापिपयसांयंतेनैवहो-
मः तथाचपरिशिष्टे शाकंवायदिवापत्रंमूलंवायदिवाफलं संकल्पयेद्यदाहारस्तेनैवजुहुयात्सुधीः पाणिनैकेनजुहुयात्शूद्रसन्नि-
धापयेवर्ज्यद्रव्याणिसंग्रहे कोद्रवंचणकंमाषंमसूरंचकुलित्थकं क्षारंचलवणंचैववैश्वदेवेविवर्जयेत् इति अत्रवैश्वदेवेयज्ञत्रयंभवतिदे
वयज्ञोभूतयज्ञः पितृयज्ञइतिपूर्वोक्तसूत्रात् तत्रप्रातर्वैश्वदेवमादौकृत्वासायंवैश्वदेवइतिक्रमोनतुसायंप्रातरिति प्रथमंदिवाचारि
भ्योबल्युक्तेः अत्रस्वस्तिकाकारध्वजाकारनराकार वल्मीकाकारचक्राकार इतिपंचविधाकारे भूतयज्ञेमुख्याचक्राकृतिरित्याह शौनकः ४१
पंचस्वेतेषुविप्राणांमुख्याचक्राकृतिर्भवेत् चक्राकारमथांगारंकुर्यादग्निसमीपतः चक्राकारेणयोविप्रः सदाभूतबलिंहरेत् सर्वपापविनि

मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयादिति देवयज्ञशेषेण भूतयज्ञं कुर्यादित्याह योगयाज्ञवल्क्यः देवेभ्यस्तु हुतादन्नाच्छेषाद्भूतबलिं हरेत् भूत-
यज्ञः स वै ज्ञेयो भूतिदः सर्वदेहिनामिति एवंकृतवैश्वदेवस्य बहिर्बलिमाह मनुः शूनां च पतितानां च श्वपचां पापरोगिणां वायसानां कृ-
मीणां च शनकैर्निक्षिपेद्भुवि शाकलः सायंस्यात्पितृयज्ञांतं ब्रह्मयज्ञविवर्जितमिति पितृयज्ञांतमित्यनेन मनुष्ययज्ञस्यापि निवृत्तिः
प्रतीयते अथ वैश्वदेवप्रयोगः अग्नेः पश्चात्प्राङ्मुख उपविश्याचम्य देशकालौ निर्दिश्य ममोपात्तदुरितक्षयात्मसंस्कारान्नसंस्कारद्वा-
रा प्रातर्वैश्वदेवं करिष्ये सायं तु सायंवैश्वदेवमिति द्वयोस्तंत्रेणानुष्ठानपक्षे तु प्रातः सायंवैश्वदेवौ तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य एत्वग्ने
राहूगणो गोतमोऽग्निस्त्रिष्टुप् अग्न्यावाहने विनियोगः ॐ एत्वग्न इह होता निषीदादब्धः सुपुर एता भवा नः अवतां त्वा रोदसी विश्वमिन्वे
यजा महे सौमनसाय देवान् इत्यावाह्य वेणुधमन्याप्रबोध्य चत्वारि शृंगा गोतमो वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् अग्निमूर्तिध्याने विनियोगः ॐ
चत्वारि शृंगा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्याँ आविवेश इति ध्यात्वा परि
समूह्य पर्युक्षणं कृत्वा सिद्धमन्नं पात्रांतरे निधायाग्नावधिश्रित्य प्रोक्ष्योद्गुह्यास्य पश्चिमभागे निधाय त्रेधा विभज्य त्रिः प्रोक्ष्य पर्यग्नि
कृत्वा सर्पिषाभ्यज्याग्निविस्तानि नइत्यलंकृत्य सव्यपाणितलं हृदि न्यस्य दक्षिणहस्तेन दक्षिणभागादन्नमादायांगुष्ठाग्रेण पीडितं संह
तांगुल्युत्तानपाणिना समंत्रं जुहुयात् तत्र मंत्राः सूर्याय स्वाहा सूर्यायेदं न ममेत्यादि त्यागः सर्वत्रापि ज्ञेयः प्रजापतये स्वाहेत्यं चैरु-

प्रा॰र्द॰ ४२ दैव सोमायवनस्पतये॰ अग्नीषोमाभ्यां॰ इंद्राग्निभ्यांस्वाहा द्यावापृथिवीभ्यां॰ धन्वंतरयेस्वाहा इंद्राय॰ विश्वेभ्योदेवेभ्य॰ ब्र-
ह्मणेस्वा॰ सायंतनवैश्वदेवाहुतयोग्नयेस्वा॰ प्रजापतयेइत्यादि ब्रह्मण्यंतः पूर्ववन्नवाहुतीर्हुत्वोन्नम इत्युपस्थाय परिसमूहनपर्युक्षणे
कृत्वा विभूतिंधारयेदितिदेवयज्ञः अथभूतयज्ञः भूमिंमोक्ष्यमध्यभागादन्नमादाय प्राचीमारभ्यईशानीपर्यंतंच ककारेणैवर्त्त-
णसूर्यायस्वाहेतिपूर्वोक्तैर्दशभिः अद्भ्यःस्वाहा ओषधिवनस्पतिभ्य॰ गृहायगृहदेवताभ्य॰ वास्तुदेवताभ्यस्वाहेतिपंचभिः प्रदत्वा
चक्राद्बहिः प्राच्यांप्राक्संस्थंइंद्रायइंद्रपुरुषेभ्य॰ दक्षिणतउदक्संस्थं यमाययमपुरुषेभ्यः॰ पश्चिमतःप्राक्संस्थं वरुणायवरु-
णपुरुषेभ्य॰ उत्तरस्यामुदक्संस्थं सोमायसोमपुरुषेभ्य॰ चक्रमध्येब्रह्मणेस्वा॰ तत्प्राच्यांब्रह्मपुरुषेभ्य॰ ब्रह्मणोदक्षिणतोविश्वे-
भ्योदेवेभ्यो॰ ब्रह्मणःपश्चिमतः सर्वेभ्योभूतेभ्य॰ ब्रह्मणउत्तरतोदिवाचारिभ्य॰ चक्रादुत्तरतोरक्षोभ्य॰ इतिदत्वापउपस्पृश्य
तदुत्तरतोभूमिंमोक्ष्यद्वितीयभूतयज्ञंकुर्यात् तत्रसूर्यपदस्थानेग्निपदंदिवापदस्थाने नक्तमितिविशेषः शेषंपूर्ववदिति भूतयज्ञः
अथपितृयज्ञःप्राचीनावीती आग्नेय्याभिमुखः सव्यंजान्वाच्योत्तर भागात्पुष्पपर्णपात्रमन्नंगृहीत्वापराचीनपाणिनाचक्राद्दक्षि-
णतः स्वधापितृभ्यइतिमंत्रेणबलिंदत्वापउपस्पृश्य द्वितीयंचक्राग्नेयभागेचतथैवदत्वापउपस्पृश्य पितृयज्ञान्नशेषेणैवचक्राद्बहि ४२
नैर्ऋत्यकोणे श्यामायस्वाहा चक्राद्वायव्यकोणेशबलायस्वाहेत्युभयत्रबलिंदत्वा गृहांगणेजलमासिच्य श्वचांडालपतितभू-

तस्करोभ्योविकिरेत् येभूताः प्रचरंतिदिवानक्तंबलिमिच्छंतोवित्तुदस्यप्रेष्याः तेभ्योबलिंपुष्टिकामोहरामिमयिपुष्टिंपुष्टिपतिर्ददातुस्वाहा
रात्रौत्वेतन्नक्तमितिब्रूयादिति शौनकोक्तःश्वनाकारप्रयोगः इतिकृतुनराकारमंगीकृत्यवैलक्षण्यमाह तत्रसूर्यादिब्रह्मांतानां दशा
नांम्नाक्संस्थान्दलोकिंचिदंतरालंत्यक्त्वाभ्यइत्यादिवास्तुदेवताभ्य इत्यंतान्पंचबलीन्दत्वाभ्योदक्षबले: पश्चिमतइंद्रायतदुत्तरत
इंद्रपुरुषेभ्यः अंतरालदक्षिणतोयमाय तदुत्तरतोयमपुरुषेभ्यःब्रह्मणेदक्षबले: प्राक्वरुणायतदुत्तरे वरुणपुरुषेभ्य अंतरालादु-
त्तरतः सोमाय॰ सोमपुरुषेभ्यः अंतरालेब्रह्मणेतत्प्राक्ब्रह्मपुरुषेभ्यः विश्वेभ्योदेवेभ्यः सर्वेभ्योभूतेभ्यः दिवाचारिभ्य इत्युत्तरे र
क्षोभ्यःस्वाहेतिसर्वोत्तरतः ततोपसव्येनाग्नेय्यांस्वधापितृभ्यइतिपुरुषाकारोवैश्वदेवप्रयोगः अथमनुष्ययज्ञः मनुः अतिथिभ्यो
न्नदानेनचयज्ञः सतुपंचमः पुष्कलस्यप्रमाणान्नमन्यपात्रेसमुद्धरेत् अक्षतोदकहस्तेनचोपवीतीनिवेदयेत् योगिभ्यःसनकादि
भ्यइदंचान्नमितीतिचदद्यादन्नंतद्विप्रायकुर्याद्धृद्भक्षितया अन्नकर्तृर्निवेदात्मुत्पन्नदोषैर्नलिप्यते ब्राह्मणभोजनाशक्तौ परा-
शरः न्यपदासिद्ध्येद्दद्याद्भिक्षांसंकल्पपूर्विकां कूर्मपुराणेपि हंतकारमथाग्रंवाभिक्षांवाशक्तितोद्विजः दद्यादतिथयेनित्यंबुध्याल
परमेश्वरमिति भिक्षालक्षणंमनुनोक्तं ग्रासमात्राभवेद्भिक्षा अग्रंग्रासचतुष्टयं अग्रंचतुर्गुणीकृत्य हंतकारोविधीयते एवमयो
गः अभ्यागतंब्राह्मणंप्राङ्मुखमुपवेश्यगंधादिनासंपूज्यनिवीती ब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नंपात्रस्थं सनकादिमनुष्येभ्य इदम-

स्त्वनममैकक्त्वा तेनान्नेनभोजयेत् तदभावेभिक्षान्नयंपूर्ववत्संकल्प्यभिक्षवेदद्यादितिमनुष्ययज्ञः यदिवैश्वदेवात्प्रागेवभिक्षुकैस
मागतेविशेषमाह गौतमः वैश्वदेवेतुसंप्राप्तेभिक्षुकेगृहमागते उद्धृत्यवैश्वदेवार्थंभिक्षांदत्वाविसर्जयेत् वैश्वदेवाकृतंपापंशक्तोभिक्षु
र्व्यपोहितुं नहिभिक्षुकृतान्दोषान्वैश्वदेवोव्यपोहति इयंचभिक्षास्वतंत्रफलार्थो भिक्षादानप्रशंसामाहयमः सत्कृत्यभिक्षवेभिक्षां
यः प्रयच्छतिमानवः गोप्रदानसमंपुण्यं तस्याहभगवान्यमः भिक्षुकानाहयाज्ञवल्क्यः यतिश्चब्रह्मचारीचविद्यार्थीगुरुपोषकः अ
ध्वगः क्षीणवृत्तिश्चषडेतेभिक्षुकाः स्मृताः अतिथयश्चोक्तास्तेनैव शूद्रोवाथपरिचांडालः शत्रुर्वाब्रह्मघातकः आगतोवैश्वदेवांतेसो
तिथिः स्वर्गदायकः इति इतिपंचमहायज्ञाः एषामकरणेप्रायश्चित्तमाहव्यासः होमाग्निदानरहितंनभोक्तव्यंकदाचन अकृत्वापंचयज्ञां
स्तु भुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् यदिवैवमाध्यान्हिकंस्वेकालेनभवतिचेद्गौणकालेकार्यं गौणकालेप्यसंभवेस्मृत्यंतरोक्तानिकर्माणि प्र-
मादादकृतानिचेत् शर्वर्याः प्रथमेयामेतावत्कुर्याद्यथाक्रमं अत्रमुख्यकालानुरोधात्सायंसंध्योपासनमादौकृत्वागंतव्यमितिनिवेश-
इति न्यायेनातीतकालमात्रमाध्यान्हिकंपश्चात्कार्यमितिन्यायतः प्राप्तंतस्यनिषेधार्थंयथाक्रममितिवचनं मरीचिरपि रात्रौप्रहरप
र्यंतंदिवाकर्माणिकारयेत् अवगाहंब्रह्मयज्ञंसौरजाप्यंनकारयेत् आश्वलायनेनोक्तरात्रावपिब्रह्मयज्ञः कार्यः तस्यहवानध्यायोयदा
त्माशुचिर्यद्देशइतिसूत्रात् मध्यंदिनेप्रबलमधीयीतयः एवंविद्वान्महारात्रेउपस्पृदिलेतथाग्रामेमनसास्वाध्यायमधीयीतदिवानक्तं ४२

वेतिसूत्रासुक्तत्वात्च विधुरस्यवैश्वदेवविशेषउक्तोयस्त्ववसिष्ठेन अनग्निकस्तुयोविप्रः सोन्नंव्याहृतिभिः स्वयं हुत्वाशाकलमंत्रैस्तुशि
ष्टाद्भागाद्बलिंहरेत् ॥ अथप्रयोगः पूर्ववदग्निस्थापनादिकृत्वान्नमादाय ॐ भूःस्वाहा अग्नयइदंनमम ॐ भुवः स्वाहावायवइदंनमम –
ॐ स्वः स्वाहासूर्यायेदंनमम ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा प्रजापतयइदंनमम अथशाकलमंत्रास्तैत्तिरीयारण्ये देवकृतस्यैनसोवयजन
मसिस्वाहा अग्नयइदं० ॥ मनुष्यकृतस्यैनसोवयजनमसिस्वाहा ॐ पितृकृतस्यैनसोवयजनमसिस्वाहा ॐ आत्मकृतस्यैनसोवय
जनमसिस्वाहा ॐ अन्यकृतस्यैनसोव० ॐ अस्मत्कृतस्यैनसोव० ॐ यत्स्वप्नश्चजाग्रतश्चैनश्चकृमतस्याव यद्विद्वांसश्चैन
श्चकृमतस्याव० यत्स्वपंतश्चजाग्रतश्चैनश्चकृमतस्यावयजन० यद्विद्वांसश्चाविद्वांसश्चैनश्चकृमतस्याव० ॐ एनसएनसोवयजनमसि
स्वाहेत्येकादशाहुती हुत्वासर्वत्राप्यग्नयइदंनममेत्युद्देशत्यागौ पूर्ववत्कुर्यादिति ततोदेवंसंपूज्यनैवेद्यंप्रदर्श्यनित्यश्राद्धंकुर्या
त् तत्पइदैवतंविश्वेदेवहीनंदक्षिणापिंडावाहनस्वधाकाराग्नौकरणब्रह्मचर्यादिनियमरहितादिकार्यं तत्रदक्षिणादानेविकल्पः विक
ल्पविधायकंतुमत्कृतश्राद्धचंद्रिकायांद्रष्टव्यं देशकालौनिर्दिश्यास्मत्पितृपितामहप्रपितामहानाममुकशर्मणाममुकगोत्राणांवसु
रुद्रादित्यस्वरूपाणां सपत्नीकानां तथामातामहानां सपत्नीकानां नित्यश्राद्धंकरिष्य इतिसंकल्प्यांकल्प्य विप्रंनिमंत्र्यचंदनादिनासं
पूज्यपलाशादिपात्रेन्नंपरिविष्यगायत्र्याप्रोक्ष्यपृथिवीतेपात्रमित्यादिब्रह्मार्पणांतंकृत्वा ब्राह्मणंभोजयेत् एकोस्यपक्षेपित्रुद्देशेन

ब्राह्मणमात्रं भोजयेत् तदशक्तावपि किंचिदन्नमुद्धृत्य तदन्नं पित्र्यः स्थानमेव कृत्वा ब्राह्मणाय दद्यात् एतच्च नित्यं नित्यश्राद्धाकरणे त्वर्चनं इतिदशाथाजपो इति तत्र विधाने प्रायश्चित्त श्रवणात् अथ भोजनविधिः आश्वलायनस्मृतौ अर्कपर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्य ष्टमी दिवा एकादश्यामहोरात्रं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति व्यासः पंचार्द्रो भोजनं कुर्यात्प्राङ्मुखो मौनमास्थितः हस्तौ पादौ तथैवास्यमेषु पंचार्द्रता मता हस्तौ पादौ मुखं प्रक्षाल्यान्ये त्वर्थः आश्वमेधिके आर्द्रपादस्तु भुंजीयात् प्राङ्मुख आसने शुचौ पादाभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा पादेनैकेन वा पुनरिति आसमेव वर्ज्यानि भविष्ये ता गोभ्रुरुणमयं भिन्नं तथा पालाशपिप्पलं लोहं बस्तं सदैवार्कं वर्जयेदासनं बुधः ब्रह्मपुराणे उपलिप्ते समे स्थाने शुचौ श्लक्ष्णसमन्विते चतुरस्रं त्रिकोणं च वर्तुलं चार्धचंद्रकं कर्तव्यमानुपूर्व्येण ब्राह्मणादिषु मंडलं हेमाद्रौ वह्निः पंचाशत्पलिकं कांस्यं त्वधिकं भोजनाय वै गृहस्थैस्तु सदा कार्यं मभावे रौप्यहेममयो ः कश्चिन्निषेधमाह स्मृतिचंद्रिकायां भविष्ये ता तांबूलाभ्यंजनं चैव कांस्यपात्रे च भोजनं यतिश्च ब्रह्मचारी च विधवा च विवर्जयेत् इति अत्र दिङ्नियमः कौर्मे प्राङ्मुखोऽन्नानि भुंजीतेति आयुष्यं प्राङ्मुखो भुंक्ते यशस्वी दक्षिणामुखः धनवान्पश्चिमायां तु धर्मवानुत्तरामुखः पुत्रवांस्तूत्तरामुखो नाश्नीयात् मनुः पुत्रवांस्तु गृहे नित्यं नाश्नीयादुत्तरामुखः सोमवारे तथाभ्यंगं वर्जयेत्तु सदा बुधः इति निषेधात् अत्राभ्यंगपदात्सर्षपादितैलाभ्यंग एव निषिद्धो न तु तिलतैलाभ्यंगः तैलाभ्यंगनिषेधे तु तिलतैलं निषिध्यते अभ्यंगस्य निषेधे तु सार्षपादिर्निषिध्यते-

ति मदनरत्नेभवेतोवाक्यात् जीवन्मातृपितृकस्तु दक्षिणामुखोपिनाश्नीयात् उक्तंचप्रयोगपारिजाते स्मृतिमंजर्यां पितरौजीवतोयस्यतस्याश्नी
याद्दक्षिणामुखः तयोस्तुजीवतोनैकस्तथैवनियमःस्मृतइतिविज्ञानेश्वरश्च अनिशंभावहीनानां यशस्यंदक्षिणामुखं भोजनमितिशेषः
सायंप्रातर्द्विजातीनां अशनंश्रुतिचोदितं नांतराभोजनंकार्यमग्निहोत्रसमोविधिः नचात्राग्निहोत्रसमोविधिरित्युक्तेः प्रातरेवभोजनंकार्यमि
तिवाच्यं दिवसस्यपंचमेतुभागेभोजनमाचरेदिति कात्यायनोक्तेः अतोत्रप्रातःशब्दोमाध्याह्निकोत्तरकालपरः अथपरिवेषणंस्मृ
त्यंतरे शाकादीन्पुरतःस्थाप्य भक्ष्यंभोज्यं चवामतः अन्नंमध्येप्रनिधाप्यदक्षिणेघृतपायसं ओदनेपरमान्नेच आज्यपात्रंयदिस्थितं-
तदाज्यंचभवेद्रक्तं तदन्नंमांससमुच्यते घृतमपिभोजनात्प्रागेवपात्रेनतूच्छिष्टे नोच्छिष्टेघृतमादद्यादितिस्मृतिचंद्रिकाकारधृतविष्णुवा
क्यात् शातातपः हस्तदत्तानिचान्यानि प्रत्यक्षंलवणंतथा मृत्तिकाभक्षणंचैवगोमांसाशनवत्स्मृतं प्रत्यक्षमपिलवणंहस्तदत्तंनिषिद्धं
तथाचपैठीनसिः लवणंव्यंजनंचैवघृतंतैलंतथैवच लेह्यंपेयंचविविधंहस्तदत्तंनभक्षयेत् शूलपाणौभविष्ये सैंधवंलवणंयच्च यच्चसा
मुद्रिकंभवेत् पवित्रेपरमेत्वेतेप्रत्यक्षेपिनित्यशःइति ब्रह्मपुराणे अन्नंदृष्ट्वाप्रणम्यादौ प्रांजलिःकथयेत्ततः अस्माकंनित्यमस्त्वेतदिति
भक्त्याथवंदयेत् पात्राद्बहिःसंसमुद्धृत्यसम्यक्पाणौनरःक्षिपेत् जलमादायमंत्रेणगोग्रासंविनिवेदयेत् मंत्रस्तुप्रयोगेवक्ष्यते सूत्रपरि
शिष्टे आर्द्रपाणिपादःशुचौदेशेप्रत्यङ्मुखःप्राङ्मुखोवोपविश्यचतुरस्रमंडलेपात्रस्थमन्नं प्रणवव्याहृतिपूर्वयासावित्र्याभ्युक्ष्य-

स्वादोपितोमयोरपितोइत्यभिमंत्र्य सत्यंत्वर्तेन परिषिंचामीति दिवापरिषिंचेदृतंत्वासत्येनपरिषिंचामीतिरात्रौदक्षिणतोभूपतयेभुवनपतये
भूतानांपतयइति नमोन्तैः पात्रस्थंभूस्थंवाबलिंविकीर्य समाहितोमृतोपस्तरणमसीत्यपः प्राश्य सव्येनपाणिनापात्रमालभ्य तर्ज
नीमध्यमांगुष्ठैः प्राणायमध्यमानामिकांगुष्ठै रपानायानामिकाकनिष्ठांगुष्ठैर्व्यानायकनिष्ठतर्जन्यंगुष्ठैरुदानायसर्वांगुलिभिःसमानाय
स्वाहेति जुहुयात्सर्वाभिरेववासर्वेभ्योजुहुयादेवंवाग्यतोभुक्त्वामृतापिधानमसीत्यपिधानं प्राश्य शोधितमुखपादपाणिर्द्विराचमेदेवं
भुंजानोग्रहोभवत्यलमश्नुतेबलपुष्टिमासर्वान्सर्वमायुरिति भविष्यपुराणेविशेषः भोजनात्किंचिदन्नाद्यं धर्मराजायवैबलिं दत्वाथ
चित्रगुप्तायप्रेतेभ्यश्चेदमुच्चरेत् प्रेतबलिमंत्रोप्यग्रेवक्ष्यते बल्युद्धरणंकार्यमित्युक्तंरामार्चनचंद्रिकायां भोजनादौबलिर्मुक्तः स
हिरण्यस्यभोजनं अनुकृत्यतुयो फले प्राणायामाष्टकंचरेत् स्मृत्यंतरे चित्राहुतीरनुस्मृत्ययोभुंक्तेग्रासपंचकं अपंसकेवलंभुंक्ते ज्ञा
नतोऽज्ञानतोपिवेति शौनकः स्वाहांताः प्रणवाद्याश्चनाम्नामंत्राश्चवायवइति आश्वमेधिके यथारसंनजानातिजिह्वाप्राणाहुतौनृपत
थासमाहितः कुर्यात्प्राणाहुतिमतंद्रितइति अपरार्केत्रिः मधुपर्केचसोमेच अप्सुप्राणाहुतीषुच नोच्छिष्टस्यभवेद्दोषस्तत्रे
प्रवचनंयथा विष्णुपुराणे प्राकृद्रवंपुरुषोऽश्नीयान्मध्येचकठिनाशनः अंतेपुनर्द्रवाशीतुबल्यारोग्येनमुंचति जठरंपूरयेदर्धमन्नैर्भा
गंजलस्यच वायोः संचरणार्थायचतुर्थमवशेषयेदिति आपस्तंबः अष्टौग्रासामुनेर्भक्ष्याः षोडशारण्यवासिनः द्वात्रिंशत्तुगृहस्थ

स्य स्याभितं ब्रह्मचारिणः बौधायनः भोजनं हवनं दानं उपहारः प्रतिग्रहः बहिर्जानु न कार्याणि तद्वदाचमनं स्मृतं स्थमनुः भोजनं तु
लनिःशेषं कुर्यात्प्राज्ञः कथंचन अन्यत्र दधिसक्त्वाज्यपललक्षीरमध्वप इति पललं तिलमिश्र ओदनः प्राणाहुतिग्रहणोत्तरं पात्रं य
भादौ स्थाप्यमित्याह व्यासः न्यस्तपात्रस्तु भुंजीत पंचग्रासान्महामुने शेषमुद्धृत्य भोक्तव्यं पितृर्येन तु चोद्धरेदिति बृहस्पतिः नस्पृशे-
द्वामहस्तेन भुंजानोन्नं कदाचन न पादौ न शिरो बस्तिं न पदा भोजनं स्पृशेदित्यादि निषेधास्त्वाचारमयूखादिषु द्रष्टव्याः पराशरः एक
पंक्त्युपविष्टानां विप्राणां सह भोजने यद्येकोपि त्यजेत्पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् पंक्तिभेदकान्याह बृहस्पतिः अग्निना भस्मना चैव स्तंभेन स
लिलेन वा द्वारेणैव च मार्गेण पंक्तिभेदो बुधैः स्मृत इति यमोपि उदकं च तृणं भस्म द्वारं पंथास्तथैव च एभिरंतरितं कृत्वा पंक्तिदोषो
न विद्यत इति ग्रंथांतरे नृणां भोजनकाले तु यदि दीपो विनश्यति तदन्नं पाणिनास्पृष्ट्वा सावित्रीं मनसा स्मरेत् पुनर्दीपितनोलब्धा
शेषं भुंजीत कामतः अन्यदन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेदिति देवलः भुक्त्वोच्छिष्टं समाघ्राय सर्वस्माद्घृतवर्जितं उच्छिष्टभा
गधेयेभ्यः सोदकं निर्वपेद्भुवि अमृतापिधानमसीत्यपः प्राश्य भुवि क्षिपेत् उत्थाय बहिरागत्य मुखहस्तादि शोधयेदिति सएव
च आचम्य च ततः कुर्याद्दंतकाष्ठस्य भक्षणं भोजने दंतलग्नानि निर्हृत्याचमनं चरेत् दंतलग्नमसंहार्यं लेपं मन्येत दंतवत् न तत्र ब-
हुशः कुर्याद्यत्नमुद्धरणं प्रति अथ प्रयोगः पाणिपादौ प्रक्षाल्याचम्य श्रीपर्ण्यादिपीठे प्राङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो वोपविश्य भूमिं प्रोक्ष्य

आ॰ दी॰ चतुरस्रमंडलं कृत्वा तदुपरि हेमरूप्ययोरभावे इष्टपंचाशत्पलपरिमितं कांस्यपात्रं निधाय परिवेषणं कारयित्वा तस्मादन्नाद्ग्रासार्थमन्नं पृ-
४६ थक्कृत्वा सौरभेय्यः सर्वहिताः पवित्राः पुण्यराशयः प्रतिगृह्णंतु मे ग्रासं गावस्त्रैलोक्यमातरः इति मंत्रेण गवे ग्रासं दत्वाचम्य प्रां-
जलिरन्नं प्रणम्यास्माकं नित्यमेतदस्तु इति प्रार्थ्य ॐ भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरे॰ दित्यन्नमभ्युक्ष्य स्वादोपितो मधोपितो वयं त्वा
वृणीमहे अस्माकमविता भवेत्यभिमंत्र्य सत्यं त्वर्तेन परिषिंचामीति दिवा सत्यं ऋतं त्वा सत्येन परिषिंचामीति प्रदक्षिणमन्नं
परिषिच्य दक्षिणतो भूम्युदकधारां प्राक्संस्थां कृत्वा तत्र भूपतये नमः भुवनपतये॰ भूतानांपतये॰ धर्माय॰ चित्रगुप्ताय नमः यत्र कुत्र
नसंस्थानां क्षुत्तृष्णोपहतात्मनां प्रेतानां तृप्तये क्षय्यमिदमस्तु यथासुखमिति प्रेतबलिं चैवं बलिषट्कं प्राक्संस्थं दत्वोपर्युदकं दत्वा ब-
लीनुद्धृत्य हस्तं प्रक्षाल्य आपोशनार्थं जलमादाय वामहस्तमध्यमानामिकांगुष्ठैर्भोजनपात्रमालभ्यान्नं ब्रह्मेति ध्यात्वा समाहितोऽमृ-
तोपस्तरणमसीति निःशब्दं पीत्वा घृताक्तमन्नं पूर्वोक्ततत्तदंगुलिभिः सर्वाभिर्वास्ये पंच प्राणाहुतीर्जुहुयात् तत्र मंत्राः ॐ प्राणाय
स्वाहा प्राणायेदं न मम ॐ अपानाय स्वाहा अपानायेदं न मम ॐ व्यानाय स्वाहा व्यानायेदं न मम ॐ उदानाय स्वा॰ उदानायेदं
न मम ॐ समानाय स्वा॰ समानायेदं न मम॰ ॐ ब्रह्मणे स्वाहा ब्रह्मणे इदं न मम ततो जलं स्पृष्ट्वा यथेष्टं लौकिकवाक्यान्यनुच्चा-
रयन् कवले कवले इष्टदेवतां स्मृत्वा भोजनं कुर्यात् एतच्च भोजनं रहसि कार्यं तथा च स्मृतिचंद्रिकायां देवलः आहारं तु रहः कुर्याद् ४६

हारंचैवसर्वदा गुणाभ्यांलक्ष्मीयुक्तः स्यात्याकाश्येहीयतेश्रियेति ततोभोजनांतेपात्रस्थमन्नं किंचिद्गृहीत्वाप्राप भूमौविसृज्य तत्रमंत्रः अ
स्मत्कुलेमृतायेचपितृलोकविवर्जिताः भुंजंतुममचोच्छिष्टं पात्राच्चैवंफ्फ विक्षिपेत् उत्तरापोशनार्थंजलमादाय मृतापिधानमसी त्यर्धंपीत्वा
धंशेरवेपूयनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनां अर्थिनामुदकंदत्तमक्षय्यमुपतिष्ठत्विति मंत्रेणपितृतीर्थेन भूमौनिषिच्यांगणादावागत्यमृद्भिरद्भिः
पाणिमुखेसंशोध्यषोडशगंडूषान्कृत्वादंतकाष्ठेनदंतान्संशोध्य हस्तौपादौप्रक्षाल्य भोजनपात्रप्रक्षालनं तद्देशमार्जनं कारयित्वा चम्या—
ध्यायस्वेतिफ्फक्रमंत्रमनुमंत्र्यप्रणवेनात्मानंब्रह्मणिसंयोज्यजलेनहस्तौनिघृष्य तज्जलमंगुष्ठाभ्यां अक्ष्णोर्निषिंचेत् तत्रमंत्रः शर्यातिंचसु
कन्यांचच्यवनंशक्रमश्विनौ फ्फक्रमात्रः स्मरेन्नित्यं चक्षुस्तस्यनहीयतइति ततः शतपदानिगत्वास्वासनेउपविश्य अगस्तिरग्निर्वडवान
लश्चफ्फक्तंमयान्नं जरयत्वशेषं सुखंममैतत्परिणामसंभवंयच्छत्वरोगंममचास्तुदेहे इत्युदरंपरिमृज्य तांबूलंभक्षयेत् अथतांबूलभक्षण—
माहमार्कंडेयः भूयोप्याचम्यकर्तव्यंततस्तांबूलभक्षणं वसिष्ठः सपूगंचसपत्रंचचूर्णेनचसमन्वितं दत्वातुद्विजदेवेभ्यस्तांबूलंचर्वयेद्द्वि
जः पर्णमूले भवेद्व्याधिः पर्णाग्रेपापसंभवः चूर्णपत्रंक्षिपेदायुः शिराबुद्धिविनाशिनी तस्मादग्रंचमूलंचशिरांचैवविशेषतः चूर्णपत्रंव
र्जयित्वातांबूलंखादयेद्बुधइति इतिश्रीभारद्वाजमहादेवभट्टात्मजदिवाकरकृते आचारार्के पंचमभागकृत्यं वेणुसंभवनिनादमोहितागो
पिकाजनमदमुपेत्ययामुनं येनसार्धमरमंतसंभ्रमात्तं भजामिवसुदेवनंदनं १ अथषष्ठांशभागकृत्यं दक्षः इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठसप

मकोन्नयेत् अष्टमेलोकयात्रानुबहिःसंध्यानन:पुनः यमः रवेरस्तमयात्पूर्वंयदिदैवात्कायदाभवेत् सायंसंध्यामुपासीतकुर्यात्थोमंचपूर्ववत्-
सायंसंध्यायांविशेषोलिख्यते शौनकः अग्निश्चेत्यनुवाकेनसायंसंध्यापिबेदपः इदंमंत्राचमनं अथार्घ्यदानं तच्च प्रातस्तिष्ठन्नर्घ्यदानं
सायंतूपविशन्क्वचि इतियमवाक्यात्सायंसंध्यायामुपविश्यैवकेचिदर्घ्यदानं कार्यमित्याहुस्तच्चिंत्यं जलमंजलिनादाय गायत्र्याचाभिमं-
त्रितं दद्यादर्घ्यत्रयंतिष्ठंस्त्रिषुकालेषुवकूच इत्याश्वलायनस्मृतेः पाणिभ्यां जलमादायगायत्र्याचाभिमंत्रितं रवेरभिमुखंतिष्ठंस्त्रि
रूर्ध्वसंध्ययोः क्षिपेदितिशौनकोक्तेश्च गृह्यपरिशिष्टेपि अथाचम्यदर्भपाणिः पूर्णमुदकांजलिमुद्धृत्यादित्याभिमुखः स्थित्वाप्रण
वव्याहृतिपूर्वयासावित्र्यात्रिरर्घ्यंनिवेद्य क्षिपेदिति श्रीमातामहचरणानांपूर्ववत्त्रिरर्घ्यं दत्तेतिवदतामयमेवाशयःप्रयोग
पारिजातादयः सर्वेवाजिपेययाजिनश्चैवमेवाहुःजपेविशेषः कारिकायां अर्धास्तमयआदित्ये पश्चिमस्यपउत्तरः भागस्तन्मुखआसी
नः सावित्रींवाग्यतोजपेदितिउत्तरःप्रतीच्याअष्टमोभाग इत्यर्थः दिशोष्टधाविभक्तायाः प्रतीच्याभागःससकोहित्वादक्षिणतोन्यस्त,योष्टमोभा
गउत्तरः अस्याभिमुखतोविप्रोभूत्वाप्रयतमानसः जपन्नासीतसावित्रींसंध्यांकृत्स्नमतंद्रित इतिशौनकोक्तेः उपस्थानेविशेषः शौनके-
इमंमेवरुणेत्यादिसायंकालेविशेषतइति व्यासोपि जपेद्वारुणमंत्रांस्तु इमंमेवरुणादिकान् चतुर्मंत्रान्विशेषेणः संध्याफलमवाप्नुयादि ४७
ति अथप्रयोगः तत्रहस्तौपादौप्रक्षाल्यद्विराचम्य प्राणानायम्यमम० सायंसंध्यामुपासिष्यइति पूर्ववत्प्रथममार्जनंकृत्वा जलमा

दाय अग्निश्चेत्यनुवाकस्य याज्ञवल्क्यउपनिषदृषिः अग्निमामन्यु मन्युपतयोह्वानिर्देवताः गायत्रीपंक्तिर्विराट्छंदांसि मंत्राचमनेवि०–
ॐ अग्निश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः पापेभ्योरक्षंतां यदन्ह्वापापमकार्षं मनसावाचाहस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेणशिश्ना अ
हस्तद वलंपतु यत्किंचदुरितंमयि इदमहंमाममृतयोनौ सत्येज्योतिषिजुहोमिस्वाहेति पीत्वा पूर्ववद्द्विराचम्यद्वितीयतृतीयचतुर्थमा
र्जनाद्यघमर्षणांतं कृत्वा पश्चिमाभिमुखस्तिष्ठन्पाणिभ्यांजलमादायसावित्र्याभिमंत्र्य श्रीसवित्रेइदमर्घ्यंसमर्पयामीतित्रिरर्घ्यंदद्यात् त
तोसावादित्योब्रह्मेत्यादि गायत्रीजपसंकल्पं तंकृत्वाचाचम्यलग्नपश्चिमाभिमुखो भूत्वाऽस्थां रत्यादित्यमंडलमध्यस्थांश्यामां श्या
मांबरानुलेपनस्रगाभरणामेकवक्त्रां शंखचक्रगदापद्मांकचतुर्भुजां गरुडासनारूढां विष्णुदैवत्यां सामवेदमुदाहरंतीं स्वर्लोकाधिष्ठा
त्रीं सरस्वतींनामदेवतां ध्यात्वा मनसासंपूज्ययथाशक्तिजपेत् ततउपस्थानं कुर्यात् तद्यथा इमंमेवरुण तत्वायामीत्यृचो राजीगर्त्त
शुनःशेपऋषिः वरुणोदेवता आद्यागायत्रीद्वितीयात्रिष्टुप् वरुणोपस्थानेविनियोगः ॐ इमंमेवरुणश्रुधीहवमद्याचमृळयात्वाम
वस्युराचके ॐ तत्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविर्भिः अहेळमानोवरुणेहबोध्युरुशंसमानआयुःप्रमोषीः जात
वेदसइत्यादिपूर्ववद्विसर्जयेत् इतिसायंसंध्या अथसायमौपासनंपूर्वोक्तं ब्रह्मचारीत्वग्निकार्यंकुर्यात् अग्निकार्यंततः कुर्यात्संध्ययोरुभयोरपी–
तिचोभिवाक्याने सायमेवाग्निमिंधनेत्येकरतिलौगाक्षः तच्चेत्थं आत्मप्रतिष्ठाद्यनुकीर्त्यमम० मातरग्निका र्यंकरिष्य इति

संकल्पः प्रातः सायंतु सायमग्निकार्यं करिष्य इति संकल्प्याग्न्यावाहनादिपूजनां कृत्वा प्रादेशमात्रां समिधं गृहीत्वा। अग्नये समिधमाहार्षं बृहते जातवेदसे तया त्वमग्ने वर्धस्व समिधा ब्रह्मणा वयं स्वाहेति जुहुयात् अग्नय इदं न ममेति त्यजेत् ततः आर्द्रपाणिनाग्निं प्रताप्य ॐ तेजसा मा समनज्मीति संहतौ द्वौ पाणी मुखमवाङ् मृज्य पाणिं प्रक्षाल्य पुनर्द्विवारमेवं कृत्वा तिष्ठन्नग्निमुपतिष्ठेत् तत्र मंत्राः - मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु यत्ते अग्ने तेजस्तेनाहं तेजस्वी भूयासं यत्ते अग्ने वर्चस्तेनाहं वर्चस्वी भूयासं यत्ते अग्ने हरस्तेनाहं हरस्वी भूयासमेभिरुपस्थाय विभूतिं धृत्वा आंगिरस बार्हस्पत्य भारद्वाजेति त्रिप्रवरान्वित भारद्वाजगोत्रोत्पन्नोऽहं सोमदेवशर्मा भो अग्ने त्वामभिवादये एवं स्वस्वप्रवराद्युच्चार्याभिवादयेदित्यग्निकार्यं अथ दीपकालमाह मरीचिः रवेरस्तं समारभ्य यावत्सूर्योदयो भवेत् यस्य तिष्ठेद्गृहे दीपस्तस्य नास्ति दरिद्रता आयुर्दः प्राङ्मुखो दीपो धनदः स्यादुदङ्मुखः प्रत्यङ्मुखो दुःखदोऽसौ हानिदो दक्षिणामुख इति प्रत्यङ्मुखनिषेधस्तु कार्यकारि नित्यदीपविषय एव श्रीकालविषयादिदीपः प्रत्यङ्मुख एव स्थाप्यः ततो देवं संपूज्य द्वितीयभोजनं कृत्वा पुस्तकादिदर्शनेन शर्वर्याः प्रथमभागं नीत्वा स्वपेत् अथ स्वापविधिर्मात्स्ये शुचिर्देशो विविक्तं तु गोमयेनोपलेपयेत् वैदिकैर्गारुडैर्मंत्रैरभिमंत्र्य स्वपेत्ततः मंगल्यं पूर्णकुंभं च शिरःस्थाने निधापयेत् रात्रिसूक्तं जपेत्स्मृत्वा रात्रिस्वामो भवेन्नरः। स्कांदे उपानहौ वैणवं दंडमंबुपात्रं तथैव च

तांबूलादीनिसर्वाणिसमीपेस्थापयेद्गृही नस्वपेदित्यनुवृत्तौ मार्कंडेयः नार्द्रपादस्तथानग्नः नचोत्तरापरमस्तकः नाकाशेसर्वतःशून्ये न
चचैत्यद्रुमेतथेति स्वापकालेविष्णुंनमस्कृत्यस्वापंकुर्वीत रात्रिसूक्तंजपन्स्मृत्वा देवांश्चसुखशायिनः नमस्कृत्वाव्ययंविष्णुंसमाधि
स्थःस्वपेन्निशि इतिचंद्रिकाकारधृतपुराणात् सुखशायिनोगस्त्यादीन् विष्णुपुराणे प्राच्यांदिशिशिरःशस्तंयाम्यायामथवानृप
सदैवस्वपतःपुंसोविपरीतंतुरोगदमिति आश्वलायनः पत्नीमृतुमतींस्निग्धांतत्संभोगविवर्जितां उपेयान्मध्यरात्रेनेजीर्णेन्नेस्वम
मानसइति यमः पूर्वरात्रेव्यतीतेतुसगच्छेद्रतिमंदिरं पादौप्रक्षालयेत्पूर्वंपश्चाच्छय्यांसमाविशेत् धौतवस्त्रंचतांबूलंसंयोगेचसुखाव
हं शय्याचोक्ता शिल्पशास्त्रे चतुराशीतिपर्वाणिदैर्घ्येणपरिकल्पयेत् षष्ठ्यंगुलानिविस्तारंमंचकंहस्तसंमितं एवंशयाविधान
मासर्वेषांशयनोचिता मानाधिक्येदरिद्रस्यान्मानहीनेसुखक्षय इति स्मृतिचंद्रिकायांविष्णुपुराणेपि नविशालांनचाभग्नांनास
मांमलिनांनच नचजंतुमयींशय्यामधितिष्ठेदनास्तृतामिति पर्यंकोप्युक्तस्तत्रैव आयामः सप्ततालःस्याच्चतुस्तालंतुविस्तृतं
द्वितालमुन्नतंज्ञेयमेतत्पर्यंकलक्षणं तालादिप्रमाणंचोक्तंप्रयोगरत्नस्मृत्यंतरे अंगुष्ठादिकनिष्ठांतंभवेन्मानचतुष्टयं प्रादे
शस्तालगोकर्णवितस्तिस्सुयथाक्रममिति अथस्त्रीकृत्यमाहयज्ञः भर्तुःपादौनमस्कृत्यपश्चाच्छय्यांसमाविशेत् अथरत-
तिः संस्मृत्यपरमात्मानंपत्न्याजंघेप्रसारयेत् योनिंस्पृष्ट्वाजपेत्सूक्तंविष्णुर्योनिंप्रजापतेः रेतः सिंचेत्ततोयोन्यांतस्मात्पंचभि

मर्तिसीत याज्ञवल्क्यः षोडशर्तुनिशास्त्रीणांतस्मिन्युग्मासुसंविशेत् यथाकामीभवेद्वापिस्त्रीणांवरमनुस्मरन् मनुः तासामाद्याश्चत
स्रस्तुनिंदितैकादशीतथा त्रयोदशीचशेषास्तुप्रशस्तास्तुदशरात्रयः अमावास्याष्टमीचैवपौर्णमासीचतुर्दशी ब्रह्मचारीभवेन्नित्यमप्यृ
तौस्नानकोद्विजइत्यादिनिषेधाः मयूखादिषुद्रष्टव्याः स्मृत्यर्थसारे ऋतौतुमैथुनेस्नायात्कर्मसंभृतिशंकया अनृतौतदभावाच्चशौचं
त्रिमूत्रवच्चरेत् तत्रऋतुदर्शनमारभ्यषोडशदिवसेष्वाद्यदिनचतुष्टयमेकादशंत्रयोदशंचविहायावशिष्टेषुदिवसेषुपुत्रार्थीयुग्मदिवसे
कन्यार्थीयुग्मदिने चतुर्थीषष्ठ्यष्टमीचतुर्दशीपंचदशीश्राद्धात्पूर्वदिनव्रतोपवासश्राद्धनिमंत्रितत्वङ्कृशनिरविभौमवार भ
रणीकृत्तिकाद्र्रामघापूर्वाफल्गुनी विशाखाज्येष्ठामूलपूर्वाषाढा पूर्वाभाद्रपदा त्रिजन्मनक्षत्र संक्रांतिव्यतीपात वैधृती व्यतिरिक्तेश
य्यांतरेउपवीतीमन्त्रयगृहंस्पृष्ट्वा विष्णुर्योनिमिति ज पित्वा ईश्वरंस्मृत्वोपेत्योत्थायस्नायात् अनृतौतुपूर्वोक्तं शौचंकुर्यात् एवंयथायो
गंसुप्तः सन्स्वशय्यायांयथासुखंप्रबोधपर्यंतंस्वपित्वापुनःप्रभातेउत्थायप्रातः स्मरणादीनिकर्माणि प्रतिदिनंकुर्यात् एतेषामक
रणेप्रत्यवायःस्मृत्यर्थसारे नास्तिक्यात्कर्महानौतुमासेनपतितःस्मृतः द्वादशाब्दव्रतेनैवतस्यशुद्धिस्तुनान्यथा तन्निरोऽस्याकर्मीस्वेत-
स्पर्शेस्नायात्सचैलकं तेनचसहयोहास्यंकुर्वन्भवेत्सतत्समः तद्दर्शनंकृत्वासद्यस्तुसस्पर्शगहनेवने आश्वलायनः बह्वल्पंवास्वगृ-
ह्योक्तंयस्यकर्मप्रकीर्तितं तस्यतावतिशास्त्रार्थेकृतेसर्वःकृतोभवेदिति कूर्मपुराणे इत्येतदखिलंप्रोक्तं महन्त्यहनिवैमयाब्राह्म ५१

नानांकर्म जातमपवर्गफलप्रदं नास्तिक्यादथवालस्याद्ब्राह्मणोनकरोतियः सयातिनरकान्घोरान्काकयोनौप्रजायते नान्योविमु
क्तयेपंथामुक्त्वाश्रमविधिंस्वकंतस्मात्कर्माणि कुर्वीत तुष्टयेपरमेष्ठिनइति निर्णयसिंधावत्रिः ससमासाधिकेगर्भेवर्धमानेतुगर्भिणी
वर्जनीयाप्रयत्नेनदैवेपित्र्येचकर्मणि ॥१॥ ससमासाधिकेगर्भेगर्भिण्यायत् समर्पितं॥हव्यंदेवानगृह्णंति कव्यंचपितरस्तथा ॥२॥स
प्त.वरिपच्यते अन्यगोत्रे नभोक्तव्यमापस्यपिनकर्हिचित् ॥३॥ सप्तम्य दिपच्यते ॥ तद्गृहंभिक्षुणात्याज्यंनियमेनात्मवान्मुनि
रिति ॥४॥ ॥अथगर्भिणीहस्तभोजननिषेधः॥ ॥ षष्ठेमासेतुसंप्राप्तेगर्भिण्याश्चैवहस्ततः ॥ नभोक्तव्यंविशेषेणइतिशाना
तपोऽब्रवीत् ॥५॥ नारदसंहितायां ॥ द्विजस्यधर्मपत्नीतुअंतर्वत्नीयदाभवेत्पंचमेनिर्गतेमासि तस्याहस्तेनभोजनं ॥ नकुर्याद्विनिशे
षः ॥६॥ शिवसंहितायांशिवः ॥गर्भिणीतुयदाभार्याविप्रादीनांविशेषतः ॥ तासांहस्तेनभोक्तव्यं कृत्वाचांद्रायणंचरेत् ॥मासेषष्ठे
सप्तमेवाष्टमेवामासेपत्न्यानैवकुर्यात्कदाचित् ॥ होमंयानंदेव्यात्रांतथैवतस्याहस्तेनाशनंविप्रहानिं ॥ गोभिलः ॥ योविप्रः कृत
नित्यस्तुससर्वान्कृतवान्भवान् सत्यातः सर्वतीर्थेषुतमंनेनाखिलंतपः कौर्मे नैत्यकेनास्त्यनध्यायः संध्योपासनएवच उपाकर्म
णिचोत्सर्गेहोममंत्रेषुचैवहि तथा नानध्यायेजपेह्वेदान्रुद्रांश्चैवविशेषतः पौरुषंपावमानंचगृहीतनियमास्तुइति हारीतः अनु
ष्ठितंतुयद्देवैर्मुनिभिर्यदनुष्ठितं नानुष्ठेयंमनुष्यैस्तत्तदुक्तंकर्मचाचरेदितिदिक् उक्तंनात्रमयासर्वंसच्चरितंपद्याज्ञवल्क्यादिभिःभो

कं धर्मविनिर्णये तदखिलं स्पष्टं परिज्ञासये संदिष्टं गुरुस्तमंत्र रूपया शार्दूल विक्रीडितं तेन श्रीरविमंडलांतरगतो नारायणः प्रीयतां
इति श्रीमद्भारद्वाजमहादेवभट्टात्मज सकलविद्यानिधानदिवाकर कृते आचारार्के षष्ठभागः कृत्यं यत्पादपंकजपरागपवित्र
देहाहिल्याकलेवरमिदं किल दार्षदं सा जयाह गौतमवधूः कमनीयरूपं तं जानकीपतिमजं मनसा स्मरामि ॥ ॥ इति-
आचारार्कः समाप्तः ॥ ६॥ ॥ श्रीलक्ष्मीनृसिंहप्रसन्न ॥ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ॥
पुणें पेठ शनवार मेहुणपुरा येथे "जगद्धितेच्छु" छापखान्यांत छापिलें शके १७८९ प्लवनामसंवत्सरे आश्विनकृष्ण द्वादशी रवि
वार दिने समाप्तः ॥ ६॥ ॥६ ॥६॥ ॥६॥ ॥६

इति आचारार्क समाप्तोयम्